

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola

CSEREPEK-FOSZLÁNYOK- PILLANATKÉPEK

REZÜMÉFÜZET

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola doktoranduszainak
a 2013. május 24-25-i prezentáción elhangzott előadá-
sainak rezüméi

A Prezentáció a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek
támogatása a Pécsi Tudományegyetemen pályázat támogatásával valósult meg.

Nyomdai munkálatok:
Virágmandula Kft.

PÉCS, 2013

TARTALOM

ÓKORTÖRTÉNETI PROGRAM: A KÁRPÁT-MEDENCE ÉS AZ ANTIK VILÁG NÉPEINEK TÖRTÉNETE, KULTÚRÁJA ÉS KAPCSOLATAIK AZ ÓKORBAN

ÁRVAI TAMÁS KRISTÓF: <i>Az igék repetíciójának funkciója az asszír királyfeliratok hadjáratleírásaiban.....</i>	7
FARKAS ISTVÁN GERGŐ: <i>The Dislocation of the Roman army in raetia The Social and Economical Role of the legio III Italica in the life of the Roman Province Raetia</i>	13
MAGYAR ZSOLT : <i>A pannóniai bennszülött települések története a római hódítás után Bátaszék, Körtoélyes-dűlő római kori bennszülött telep (Tolna megye) értékelése a jelenleg ismert hasonló lelőhelyek tükrében</i>	18
MERCZI MÓNIKA: <i>A római viselet regionális eltérései és kapcsolatai Pannoniában a kora- és középső császárkorban</i>	22
MRENKA ATTILA: <i>A késő bronz- és kora vaskori Kárpát-medencei figurális ábrázolások történeti-régészeti háttere és lehetséges értelmezésük</i>	29
SIDÓ KATALIN: <i>A porolissumi amfiteátrum kerámiaanyagának elemzése</i>	31
SZABÓ MÁTÉ: <i>Roncsolásmentes régészeti módszerek alkalmazási lehetőségei Magyarországon a római kor tájrégészetében</i>	38

**KÖZÉPKORI ÉS KORAÚJKORI DOKTORI PROGRAM: „A
KÁRPÁT-MEDENCE ÉS A SZOMSZÉDOS BIRODALMAK 600-
1700**

FARKAS PÉTER: <i>A veszprémi püspökség és káptalan, és a győri püspökség és káptalan egyházi nemességének története a középkorban</i>	45
REICH SZABINA: <i>Székesfehérvár középkori topográfiája</i>	49

**„EURÓPA ÉS A MAGYARSÁG A 18-20. SZÁZADBAN”
DOKTORI PROGRAM**

BOROS GÁBOR: <i>„Egy forradalmi érme két oldala” – Ifj. Martin Luther King és Malcolm X</i>	59
FRITZ JÁNOS: <i>Gazdaságpolitikai elképzelések és stratégiák. Az 1920-as évek német és magyar földreformjainak összehasonlító elemzése</i>	65
GERGELY MARIANNA: <i>Tapasztalat és tudatosság. Gazdasági döntések a nemzetközi feltételek tükrében</i>	70
KULT LÁSZLÓ: <i>Pécs kulturális pozíciója a Kádár-korszak „két jó évtizedében” 1961–1981</i>	74
PAP DÁVID ZOLTÁN: <i>Pécs város nyomtatott sajtójának története 1848–1948</i>	79
PÁSZTORY LEVENTE: <i>Svédország és Magyarország kapcsolatai a két világháború között</i>	85
SCHWARZWÖLDER ÁDÁM: <i>Széll Kálmán miniszterelnöksége</i> ...	90
SZALÁNCZI JÓZSEF KRISZTIÁN: <i>Az 1938–1939-es német Antarktisz-expedíció nemzetközi és katonai vonatkozásai</i>	95

**„A KORMÁNYZÁS TÉRBELI, TÖRTÉNETI ÉS TÁRSADALMI
DIMENZIÓI” POLITIKATUDOMÁNYI DOKTORI PROGRAM**

BRUCKER BALÁZS: <i>nemzeti és regionális érdekérvényesítés az Európai Parlament közös munkacsoportjain keresztül (2004–2014)</i>	103
KOVÁCS TAMÁS: <i>Demokrácia-kép és szubjektív politikai kompetencia a magyar fiatalok politikai orientációiban</i>	108
RÓZSA RITA: <i>Vajdaság Európa felé A vajdasági magyar pártok szerepe Szerbia európai integrációjában</i>	112
SZARKA EVELIN: <i>Kuba az USA és az EU külpolitikájának ütközőzónájában</i>	116
VÖRÖS ZOLTÁN: <i>A Dél-kínai-tenger geopolitikai felértékelődése</i>	121

**NÉPRAJZ – KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA DOKTORI
PROGRAM**

BÁBA SZILVIA: <i>A tengeren túli magyar diaszpóra</i>	129
BERTA JÁNOS: <i>A hetvenes évek magyar dokumentumfilmjének társadalomtörténeti olvasata egy példán keresztül - A nevelésügyi sorozat társadalomtörténeti elemzésének lehetősége</i>	134
SZIGETI ESZTER: <i>Szubkultúra, szcéna vagy életstílus? A hipszter jelenség vizsgálata</i>	139

ÓKORTÖRTÉNETI PROGRAM:
A KÁRPÁT-MEDENCE ÉS AZ ANTIK VILÁG
NÉPEINEK TÖRTÉNETE, KULTÚRÁJA ÉS
KAPCSOLATAIK AZ ÓKORBAN

ÁRVAI TAMÁS KRISTÓF

AZ IGÉK REPETÍCIÓJÁNAK FUNKCIÓJA AZ ASSZÍR KIRÁLYFELIRATOK HADJÁRATLEÍRÁSAIBAN

Bevezetés: Az asszír királyfeliratok hermeneutikája

Az asszír királyfeliratokat 19. századi felfedezésük óta arra használták, hogy információkat nyerjenek az i. e. 2. és 1. évezredi Mezopotámia történetére és politikai földrajzára vonatkozólag. Csak az 1980-as években kezdtek azzal a kérdéssel foglalkozni (elsősorban olasz assziriológusok), hogy mi lehetett ezeknek a szövegeknek a funkciója a korabeli asszír társadalomban, mi volt a szövegek *Sitz im Leben*-je? Mivel a megközelítés messze túlmutat az assziriológia hagyományos tudományos keretein – episztemológiai, vallásfenomenológiai, nyelvészeti, vagy kommunikációelméleti kérdéseket feszegetve – az új irányzat megítélése vegyes. Nagyrészt figyelmen kívül hagyják, néhányan határozott ellenpozíciót vesznek föl (pl. a münsteri kutató, Walter Mayer), és csupán az assziriológusok egy szűk rétege azonosul a megközelítéssel (Mario Liverani, Frederick Mario Fales, Hayim Tadmor, Hannes D. Galter, és még néhányan). Kutatásomban olyan szempontokat veszek figyelembe, melyek az asszír királyfelíratra, mint önmagában levő forrásra tekintenek. Nem célom tehát az újasszír történelem egy eddig ismeretlen elemének a földolgozása, hanem kizárólag azzal foglalkozom, hogy milyen funkciót töltött be a királyfelírat a korabeli társadalomban.

II. Munkahipotézis: Az igék repetíciójának funkciója

Az asszír királyfeliratok formai szempontból sok hasonlóságot mutatnak mágikus szövegekkel. Mágikus rituálék eljátszásának előfeltétele az elkülönítés. Ez az elkülönülés

valószínűleg meg térben (a rítus elhatárolása a profán tértől), időben (a rítus elhatárolása a profán időtől), illetve nyelvezetben (a rítus nyelve elkülönül a profán nyelvhasználattól). Az elkülönülés e három eleme (tér, idő, nyelvezet) direkt párhuzamba hozható az asszír királyfeliratokkal. A feliratokat minden esetben olyan helyen készítik, amelyek elkülönülnek a hétköznapi terektől, vagy, mert fizikailag (szikladomborművek, alapba ásott feliratok), vagy mert társadalmi meghatározottságukban (palotaszövegek, alacsony írni-olvasni tudás) hozzáférhetetlenek. Az asszír királyfeliratok számtalan mitológiai utalást tartalmaznak (elsősorban az Anzû mítoszra és az Enûma elišre), így generalva a szövegek időbeli elkülönülését – legalább is részben. A feliratok nyelvi sajátosságai éppúgy archaizáló és strukturáltak (parallelizmusok, szimmetriák, metaforák stb.), mint a mágia-szövegek. További párhuzamok húzhatók a mágia és az asszír királyfeliratok között a rituáléhoz való kötődésében, föltételezhető ugyanis, hogy III. Sulmanú-asarídu (i.e. 859-824) balawati kapu bronz frízein ábrázolt rituálék, melyek többek között a hadjárat során állított szikladomborművek szakrális fölszentelését mesélik el vizuális módon, általánosan minden királyfelirat fölszentelésére vonatkozathatók. Számos felirat végén megjelenő áldás- és átokformula egyértelműen jelzi, hogy a szöveg profán értelmezése modern megközelítés, és távol van a kor szemléletétől. Az áldás- és átokformula a felirat épségét misztikus módon kapcsolta össze a király nevének fönnmaradásával. Egy tárgy és tulajdonosa közötti kapcsolat tartós fönnállása az átviteli mágiának tipikus esete. Az összehasonlítás utolsó formai szempontja a repetitív jelleg. A mágiában föllelhető repetíció arra a hétköznapi tapasztalatra épít, hogy hatás elérése – bármilyen területen – bizonyos cselekvés-minták állandó ismétlésével érhető el. Ahogyan a mesterember mindig ugyanazt a műveletet ismételve készíti el termékét, úgy a ráolvasó pap a rituálé bizonyos részleteinek

ismétlődő eljátszásával, szavak, frázisok, mondatok, vagy egész részek verbális repetíciójával éri el a tervezett hatást, a démon elűzését, a beteg gyógyulását stb. Az asszír királyfeliratok szintén repetitívek, kezdve ott, hogy bizonyos szövegeket többször elkészítenek és különböző helyeken állítanak ki (legjobb pl. II. Assur-nászir-apli ún. standard felirata, amely a kalhúti észak-nyugati palota termeiben ismétlődik több száz kőlapon keresztül), egészen odáig, hogy a narráció menetében folyton visszatérő szavakat és frázisokat alkalmaznak.

A repetíció elsődleges funkciója tehát mágikus. A királyfeliratokban ismétlődő igék kirajzolják az asszír király, illetve az ellenség cselekvési mintáit, melyek – repetitív jellegük miatt – minden feliratban ugyan úgy, vagy nagyon hasonlóan néznek ki. Az asszírok ez által kívánták befolyásolni a valóságot. Az eleve meghatározott igék ismétlése epizódról epizódra nemcsak befolyásolja, hanem egyben meg is szűri a valóságot. Meghatározza, hogy mire lehet gondolni, hiszen ami nincs leírva (például az asszír király katonai veresége), arra nem gondol az ember, tehát nem is létezik. Így a repetíció a mágikus funkción keresztül ideológiai funkciót is betölt. A szavak ismétlődése nem rendszertelenül történik, hanem mindig egy narratív sémát követ. A király először mindig elindul a seregével egy olyan ellenség ellen, aki föllázadt az isteni rend ellen. Az ellenség fölfuvalkodik, és úgy gondolja, hogy könnyedén győz az asszírok felett, de amint megpillantja az asszír sereget, az istenszimbólumokat és a királyt, inába száll a bátorsága, és menekülésre fogja a dolgot. Ekkor az asszír király lemészárolja az ellenséges sereget, lerombolja az ellenség erődjét, elhurcolja a foglyokat és a zsákmányt. A narrációs séma elemei egymással nem fölcserélhetők. Habár a realitásban egy hadjárat menete sokkal bonyolultabban, és talán kevésbé látványosan zajlott, az asszír érzékelésben a nem oda illő elemek fönnakadnak a szűrőn, és csak az csapódik le a ki-

rályfeliratokban, amelyek megfelelnek az elvárásoknak. Így az ismétlődő igék a valóság befolyásolásán és a valóság megszűrésén túl rendezik is a valóságot, azt is elmondják, hogy hogyan kell azt elképzelni. Ez a repetitív igék narratív funkciója. Az asszír királyfeliratok történeti alakulását vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy bizonyos elemek állandó kellei voltak a cselekmény ábrázolásának. Egy hadjárat végén szereplő frázis, miszerint a király „kirabolja, lerombolja, kikaparja és elégeti a várost” (*ālāni GN ašlul appul aqqur ašrup*) évszázadokig megtalálható a királyfeliratokban, mindig ugyan azt a pozíciót betöltve a szövegben, illetve az igéket mindig ugyanabban a sorrendben föltüntetve. Ebből látszik, hogy az ismétlődések szabályszerűségének generációkon átívelő hagyománya alakult ki, ez a repetíció normaképző funkciója. Az asszír világnézetben a valóság egy befagyasztott realitás.

A repetíció sokféle formában megjelenik az asszír királyfeliratok kontextusában. Én azonban csak az igékre koncentrálok, mert az igéknek van funkcionális jelentősége. A zsákmánylista felsorolásának is megvan a maga hagyománya, és éppoly merevnek tűnik, mint az igék ismétlődése, egy ilyen lista azonban csak azt árulja el, hogy a királyfeliratok nyelvezete közel áll a ritualisztikus nyelvezethez, funkcionálisan azonban csak az igék kifejezőek. A mesekutató Vlagyimir Propp világított erre rá még az 1920-as évek végén. Kimutatta, hogy bizonyos igék, függetlenül az alanytól, minden mesében ugyan abban a struktúrában és ugyan abban a funkcióban fordulnak elő. „Ucsenkó kap egy gyűrűt a cárkisasszonytól, és a gyűrű elviszi őt egy varázslatos birodalomba.” Egy mesének egy ilyen kiragadott mondata szinte végtelen arányban variálható a szájhagyományban, bárki kaphat valamit valakitől, ami elviszi őt egy minőségileg más jellegű helyre. A variációk sokaságában azonban két dolog változatlan marad, és ezek az igék („kap” és „elvisz”). Ezek az igék a népmesékben strukturá-

lisan mindig ugyanott helyezkednek el, és ugyan azt a funkciót töltik be. Hasonló jellegű az asszír királyfeliratok igéinek a helyzete is. Az igék strukturális láncolata alapján rekonstruálni lehet egy narrációt, amely minden asszír hadjáratra alkalmazható. Szemléletesen rajzolódik ki mindez II. Sarrukín (i.e. 722-705) 8. hadjáratának leírásában. A király útja során minden ellenséges település elpusztítását ugyan azokkal a sémákkal írja le: (1) „számtalan sok magtárukat megnyitottam, és csapataimat megettettem a rengeteg gabonával”; (2) „házaikat tűzzel emésztettem meg, és hatalmas gerendáikat hamuvá változtattam”; (3) „a környező városokat, mint bozótokat felgyújtottam, és füstjükkel felhőként borítottam be az eget”; (4) „kertjeiket ledöntöttem, és erdőiket kivágtam, az összes fát egy halomba gyűjtöttem, és tűzben elégettem”. A pusztítás tárgya tetszőleges (8 állomáson keresztül ismétlődik), a pusztítás struktúrája azonban szigorúan meghatározott, az igék egymással föl nem cserélhetők.

III. A kutatás célja

Az igék ismétlődésének vizsgálata az újasszír királyfeliratokban két módon történhet, szinkrón és diakrón módon. Elsődlegesen a szinkrón megközelítésben sorra vizsgálom az újasszír királyok feliratait II. Assur-nászir-aplitól (i.e. 884-859) kezdve Assur-ban-apliig (i.e. 669-627), azt figyelve, hogy milyen jellegzetességekkel rendelkeznek az egyes királyok, melyek a felirataikban szereplő funkcionális igék, és milyen struktúrába rendezik azokat. Ez az adatgyűjtés képezi kutatásom bázisát, amely lezárása után átfogó diakrón vizsgálatra nyílik lehetőség. Olyan kérdésekre lehet választ kapni a diakrón megközelítés során, hogy melyek azoka a funkcionális igék, melyek évszázadokig megőrzik jelentőségüket (mint amilyen a főntebb már említett *ālāni* GN *ašlul appul aqur ašrup*); melyek jellemzőek csak egy bizonyos korszakra, egy-két írno generációra; illetve me-

lyek azok az igék, amelyek királlyspecifikusak. Egy-egy funkcionális ige föltűnése vagy hanyatlása arra utalhat, hogy az udvarban ideológiai változások zajlódtak le. Ilyeneket a történelmi események is sejtetni engednek (lásd pl. a sarrukíni váltás i.e. 722-ben), a funkcionális igék azonban az ideológiai változás tartalmába is betekintést engedhetnek.

FARKAS ISTVÁN GERGŐ

**THE DISLOCATION OF THE ROMAN ARMY IN
RAETIA
THE SOCIAL AND ECONOMICAL ROLE OF THE LEGIO
III ITALICA IN THE LIFE OF THE ROMAN PROVINCE
RAETIA**

The former Roman province of Raetia is situated on the territory of present-day Bavaria. Due to its key location directly north of Italy, Raetia held an unparalleled military significance as well as a unique social structure. In the last century, researchers have uncovered approximately fifty Roman forts via excavations. The rapid technological advancement of the last two decades resulted in an enrichment of methods in archaeology as well as in other scientific fields. Regular aerial surveys, geophysical prospection and LIDAR scanning enabled the discovery and identification of a further thirty forts and Roman military installations. Furthermore, these new methods allowed to observe more precisely the mostly unknown inner layout, ground-plan and periodization of the already-known forts' buildings. Dendrochronological analyses supplied data to the dating of the fort's defenses and structures, which, in numerous cases, led to a drastical redefinition of previous chronology, which was mainly dependant on the typology of finds. The constructional/reconstructional phases of several forts was modified by decades, thus resulting in the establishment of a completely new chronological system regarding the history of Raetia. J. E. Faßbinder, C.S. Sommer and W. Czys are the main advocates of these new methods.

The spread of non-destructive archaeological methods did not effect a decrease in traditional excavations and fieldwork. Thus the number of known epigraphical sources from Raetia increases even nowadays. The discovery of new inscriptions displaying the names of units as well as Raetian discharge documents continue to further enrich and tinge our knowledge on provincial military history.

The dislocation of Roman auxiliary troops in Raetia was first summarized by H.-J. Kellner in a short article of five pages in 1971. The system he established continues to be in use, despite the various changes in the operating of the forts brought about by the above-mentioned new methods. Publishers of Raetian military diplomas discovered during the last two decades, continue to use H.-J. Kellner's system, neglecting the modified layout and dating of the forts, clinging to press new data into a system, that is no longer consistent.

Due to this significant bias between the system of forts and the system of units – the two of which should not and cannot be separated – it has become inevitable to draw up a new dislocation regarding Raetia, that considers the results of both research branches, i.e. that of the forts and that of the units. The summary of forts and units on a provincial level allows to further specify historical details and furthermore, enables us to better understand the events that occurred and the relations that were present between Rome and its territories as well as those outside its borders. I have started this task as an MSc thesis with the guidance of Prof. Dr. Zs. Visy and Dr. C. S. Sommer and plan to publish the results as an English monography.

The *legio III Italica Concors* was raised and transferred to Raetia as a direct result of the so-called Marcomannic wars during the reign of Emperor Marcus Aurelius (AD 161-180). After a decade-long campaign, the legion constructed its fort at *Castra Regina*, on the territory of present-day Re-

gensburg in AD 179. This was the first time in history that Raetia housed a legion as permanent garrison. This had several implications, and brought about various changes in provincial life. In contrast to those of the auxiliary forces, the legionary soldiers were exclusively Roman citizens, thus their presence offset both the social and economical scales of previous era. As attested by epigraphical evidence, after their discharge, several former soldiers and officers remained in Raetia. They held civil offices, established villas, constructed various public buildings, built shrines. With themselves, they brought both the need for new facilities, wares and religious trends as well as the financial sources to accomplish these needs. In my paper I offer an analysis of epigraphical and archaeological material in order to demonstrate the role, that the legionaries held in the provincial life of Raetia as well as the effect they exerted on it.

A RÓMAI HADSEREG DISLOCATIÓJA RAETIA RÓMAI TARTOMÁNYBAN A LEGIO III ITALICA SZEREPE A TARTOMÁNY ÉLETÉBEN

A mai Bajország területén fekvő Raetia tartományban az elmúlt száz év során mintegy ötven principátus-kori római katonai táborot azonosított a kutatás ásatások révén. Az utóbbi két évtized technológiai fejlődése a régészetben is változást hozott, a rendszeres légi megfigyelések, talajellenállás mérések, LIDAR scanning további harminc tábor azonosítását tették lehetővé, valamint feltérképezték a már ismert táborok jórészt tisztázatlan belső felépítését, épületeinek alaprajzát és építési fázisait. A táborok védműveinek és belső épületeinek keltezéséhez dendrokronológiai vizsgálatok szolgáltatottak adatokat, számos esetben több évtizeddel módosítva a korábbi, javarészt lelettípológiákra alapuló időrendet, egy teljesen új kronológiát alkotva. Ezen új módszerek alkalmazásában J. E. Faßbinder, C.S. Sommer és W. Czysz járnak élen.

A nem romboló régészeti módszerek térhódítása természetesen nem jelentette az ásatások és terepbejárások visszaesését, így a raetiai katonai lelőhelyekről és környezetükből ismert epigráfiai emlékművek tovább bővült, a csapatneveket említő új feliratok, illetve a Raetia viszonylatában kiadott katonai diplomák számos esetben tovább gazdagították és árnyalták a tartomány hadtörténetéről alkotott ismereteinket.

Az egyes csapatok dislocatióját Raetia viszonylatában H.-J. Kellner állította össze 1971-ben, amely rendszer napjainkig fennmaradt, az új kutatási módszerek eredményeinek az egyes táborok kronológiájára gyakorolt több évtizedes változásai dacára, mivel az újonnan előkerült diplomákat publikálói továbbra is H.-J. Kellner rendszerét vette alapul. Emiatt napjainkra megkerülhetetlenné vált Raetia tarto-

mány dislocatiójának olyan összeállítása, amely az elmúlt negyven évben folytatott tábor- és csapattörténeti kutatás eredményeit egyaránt figyelembe veszi. Az egyes táborok és csapatok történetének tartományszintű összefoglalása Raetia történelmének pontosítása mellett elősegíti a Birodalom más tartományaiban, valamint a szomszédos barbár területeken lezajlott események jobb megértését. Ennek a feladatnak második MA szakdolgozatom keretében láttam neki és C. S. Sommer és Visy Zs. támogatásával egy angol nyelvű monográfia keretében tervezem közzétenni.

A *legio III Italica Concors* a markomann hadjáratok során, Kr. u. 169-et követően került Raetia tartományba, ahol az évtizedes harcok lezárultával a mai Regensburg (antik néven *Castra Regina*) területén építette fel táborát Kr. u. 179-ben. A *legio* katonái, szemben a segédc csapatokéival, római polgárok voltak, így jelenlétük a térség társadalmi- és gazdasági viszonyaira is nagy hatást gyakorolt. Ezek a katonák elsődleges katonai funkciójukon felül tevékenyen részt vettek a tartomány életében, amint ezt a gazdag tartományi feliratos anyag tanúsítja. Leszerelésüket követően sokan Raetiában telepedtek le, városi tisztségeket töltöttek be, villagazdaságokat alapítottak, szentélyeket építettek. A dolgozatom keretében a *legionarius* katonaság, mint társadalmi csoportnak a tartomány életére gyakorolt hatását mutatom be.

MAGYAR ZSOLT

**A PANNÓNIAI BENNSZÜLÖTT TELEPÜLÉSEK
TÖRTÉNETE A RÓMAI HÓDÍTÁS UTÁN.
BÁTASZÉK, KÖRTVÉLYES-DÚLÓ RÓMAI KORI
BENNSZÜLÖTT TELEP (TOLNA MEGYE) ÉRTÉKELÉSE A
JELENLEG ISMERT HASONLÓ LELŐHELYEK
TÜKRÉBEN**

(Konzulens: Visy Zsolt)

2007 augusztusától 2008 júniusáig az 56-os út Bátaszéktől délre eső szakaszán, ívkorrekció építése előtt megelőző feltárás folyt 27 000 m²-en. Gyakorlatilag a teljes ásatási felületen végighúzódtott egy késő vaskori előzményekkel rendelkező, római kori település oszlopos szerkezetű, félig földbe mélyített alapú gödörházakból, különböző rendeltetésű gödrökből, kemencékből, kutakból, árkokból álló részlete. Az ásatás során sikerült azonosítani a település központi zónáját az itt található természetes magaslaton, amely az ásatási terület központi részére esett. A római kori objektumokból a nagyszámú kerámialeleten kívül pénzek, csonteszközök, órlókó és fenőkő töredékek, fémtárgyak (ékszerek, eszközök), üveg és borostyán leletek valamint tetőfedő és falazótéglák kerültek elő. A korábbi időszak edénykészítési és díszítési sajátosságait (S-profilú és behúzott peremű tálak, grafitos kerámia) magukon viselő fazekas termékek egyértelműen arra utalnak, hogy a településen a római hódítást is megélt kelta közösség élt. Ez a kora római kori települési fázis egy zárt leletösszefüggésben talált Aucissa fibula, egy római kori *as* és több galliai terra sigillata lelet alapján a Kr. u. 1-2. századra keltezhető. A késő római időszakból szórványos telepnyomok kerültek elő, elsősorban gödrök és egy nagyméretű oszlopszerkezetes földfelszíni

épület (datató leletanyag: Gallus kisbronz és egy hagymafejes fibula a 4. század közepéről). A leletanyag elsődleges feldolgozása során nem sikerült biztosan a 3. századra keltezhető leletanyagot azonosítani, így a kora, 1-2. századi és késő római település között településtörténeti hiátussal kell számolni.

Különös jelentősége van a lelőhelyen feltárt két rostélyos edényégető kemencének, melyek még a La Tène kor jellegzetességeit mutatják. A két kemence közül az egyik (495. *obj.*) rendkívül jó állapotban maradt meg. A leletek petrográfiai vizsgálata együtt a geo-pedológiai elemzésen alapuló környezetrekonstrukcióval tisztázni fogja a kerámiaműhely, ill. a település és a tágabb a környezet viszonyát, a felhasznált nyersanyagok lelőhelyét, ill. az importált soványítóanyagok lehetséges eredetét. A kemence feldolgozásához jelentős segítséget jelenthetnek a németországi példák ill. a Sopron-Krautackerben feltárt 199. számú kemence, amelynek publikációja nemzetközi viszonylatban is számon tartott részletes természettudományos elemzéseket és környezetrekonstrukciót tartalmaz.

A bátaszéki lelőhely feldolgozása jelentősen növelheti ismereteinket a továbbélő bennszülött telepekről, mivel jelentőségében és kiterjedésében méltán hasonlítható ez eddig feltárt legnagyobb méretű továbbélő bennszülött telepekhez, Szakály, Réti-földek, Budapest, XI. ker., Budai Skála, Ménfőcsanak, Sopron-Krautacker vagy legújabban Balatonlelle, Kenderföld területén. Ezekben a telepeken római életforma látszólag csekély hatással volt az anyagi kultúrára, annak ellenére, hogy a települések egy része a római limes mellett található. A fenti megfigyelések nyomán elvégzendő analízis újabb információval szolgálhat Pannonia tartomány megszállásának természetéről. A Bátaszéken talált szórványos 4. századi, késő római telepnyomok pedig a bennszülött lakosság késői sorsáról szolgáltathatnak

újabb információkat, az eddig már meglévő, de meglehetősen gyér publikációk kiegészítéseként.

Doktori disszertációm a pannóniai falusias jellegű települések egyik csoportját, a továbbélő bennszülött telepeket úgy mutatná be, hogy fentebb felvázolt ásatási anyag feldolgozását beágyazza a már ismert és publikált lelőhelyekről származó információk közegébe. A téma még viszonylag kevésbé kutatott. A bennszülött települések egy része a római hódítás után is továbbélt a síkvidéki telepeiken, ezeken a továbbélő telepeken a leggyakoribb háztípus a vaskorrit követő, lekerekített sarkú gödörház. A házakban általában nincs tűzhely, de gyakoriak a szabadtéri kemencék. A lakóépületekhez kutak, műhelyek és egyéb gazdasági épületek kapcsolódtak, a helyi fazekasipar emlékei pedig az edényégető kemencék. A 4. században a földbe mélyített kunyhókat nagyobb felszíni épületek váltották fel és megjelentek a facölöpökön álló gabonátároló épületek is a római *granariumok* mintájára. A továbbélő bennszülött települések természetszerűleg mezőgazdasági jellegűek voltak, de fazekasiparuk is jelentős volt, ill. időnként üveg és vaskfeldolgozással is foglalkoztak, amellyel valószínűleg a helyi igényeket elégítették ki.

Disszertációm tervezett szerkezete a következő: az első részben a kutatástörténeti megalapozást végzem el, majd az eddig feltárt és publikált római kori bennszülött telepek ismertetése következik. A harmadik fejezet a Bátaszék, Körtvélyes-dűlő alatti lelőhelyen végzett ásatás általános ismertetése, a telepjelenségek (házak, kutak, szemetesgödörök, munkagödörök, kemencék, árkok stb.), ill. az egyes porták lehetséges szerkezete, a lelőhely környezeti viszonya a vaskor végén és a római kor elején kerül leírásra; ill. ezen túlmenően a szórványosan megmaradt 4. századi telepjelenségek ismertetése is itt történik meg. Ez tartalmazza az objektumok és leletek részletes leírását, értelmezését és elemzését, valamint ezek kronológiáját és tipológiáját. Hoz-

zátéve, hogy bizonyos kronológiai viszonyok csak lebegő kronológiát tesznek lehetővé, vagyis egyes objektumok egymáshoz viszonyított kronológiáját, amelynek viszonya azonban nem kapcsolható a tágabb környezethez, ill. a lelőhely egészéhez. A disszertáció következő fejezetei a pannóniai bennszülöttek romanizációjának kérdéseivel foglalkozik, úgymint a római hódítás előtt törzsi területek elhelyezkedése, a bennszülött településtípusok, a települések belső topográfiája, a hódítás előtti és utáni anyagi kultúra összefoglaló elemzése, a kelta hagyományok továbbélése és az epigráfiai anyag. Két további fejezet foglalkozik a markomann háború hatásával a pannóniai romanizációra és a pannóniai kelták sorsával a késő római korban. Összességében véve elmondható, hogy az eddig ismert továbbélő bennszülött települések értékelésében egyrészt az eddig közölt eredmények összehasonlító, analitikus elemzése, másrészt a most publikálásra kerülő bátaszéki település értékelése új és a kutatást előre lendítő eredményekre vezethet.

MERCZI MÓNIKA

**A RÓMAI VISELET REGIONÁLIS ELTÉRÉSEI ÉS
KAPCSOLATAI PANNONIÁBAN A KORA- ÉS KÖZÉPSŐ
CSÁSZÁRKORBAN**

A Dunántúl, a Dráva-Száva köze és az Alpokalja a Kr. u. I. század első fele és az V. század első harmada közötti időszakban Pannonia néven a Római Birodalom részét képezte. A provinciális viselet elemzése, mely többféle forrásanyag (írott források, faragott kőemlékek, települések és temetők régészeti leletanyaga) alapján történhet, felvilágosítást ad a viselője neméről és jogállásáról, aki ha rendelkezett római polgárjoggal, átvette a római öltözködési szokásokat. Római polgárjoggal nem rendelkezők esetében viszont a II. század végéig, esetenként a III. század közepéig a helyi (bennszülött) viselet továbbélése figyelhető meg. A római viselet ruhadarabjai esetében nem volt szükség az anyag összefogására szolgáló kiegészítők alkalmazására, a bennszülött viseletnél viszont a különböző ruhadarabok anyagát a vállakon fibulákkal (= gombok helyett alkalmazott ruhakapcsolótűk), deréktájon pedig övvel fogták össze. Közülük a fibulák nagy számban fordulnak elő temetők, ill. telepek régészeti leletanyagában, de gyakran ábrázolják őket faragott kőemlékeken is (elsősorban sírköveken). Az övek alkotóelemei viszont minden forrásanyagban ritka leleteknek számítanak. A viselethez köthető leletcsoportok tipológiai és kronológiai elemzése révén elkülöníthetők a Birodalom területén létező, tartományokon átívelő viseleti csoportok, köztük a noricum-pannoniai térségre jellemző viseleti csoport is.

A noricum-pannonai női viselet jellegzetes fibulatípusainak a Keleti-Alpok térségében kialakult, noricum-pannonai kétgombos, ill. szárnyas fibulákat tekintik, me-

lyeket Augustus korától a II. század 1. feléig, ill. a század utolsó harmadáig használtak. Noha Noricum és Pannonia területén sírköveken és a temetőkben is leggyakrabban szárnyas fibulákat ábrázoltak, a települések I-II. századi leletanyagában az egygombos erősprofilú fibulák népszerűsége messze meghaladja a fent említett típusokét. Legkorábbi képviselői Augustus uralkodásának idején jelentek meg, de késői változatait még térdfibulákkal egy időben is használhatták. Sírokban egyesével vagy párosával egyaránt előfordulnak, ami arra utal, hogy férfiak és nők is viselheték. Az utolsó olyan fibulatípust, melyet még a bennszülött lakosság viseletéhez is lehet kötni, a II. század középső harmada és III. század eleje közé keltezett térdfibulák jelenthetik. A noricum-pannoniai térség jellegzetes fibulatípusai mellett már a római foglалás idejében megjelentek idegen fibulatípusok is, pl. a galliai-rajnavidéki kultúrkör készítményei. Ezek esetében azonban pannoniai gyakoriságról és a pannoniai viseletben betöltött szerepükről többnyire nem rendelkezünk adatokkal.

A Pannonia területén előkerült fibulák összegyűjtésére és tipologizálására az 1930-as/1940-es évek óta nem került sor, mindössze néhány kisebb terület (Zala-, ill. Veszprémmegye) leletanyagának közzététele, vagy egy-egy típus (Aucissa- és emailos fibulák, csokorfibulák) összegyűjtése történt meg. Pannonia Magyarországon kívüli területeit tekintve eddig Vindobona és Siscia fibulaleleteit dolgozták fel, de nagyszámú nyugat-pannoniai leletet tettek közzé a *Fundberichte aus Österreich* köteteiben. A Pannonia területén élt római kori népesség viseletét elsősorban Pannonia mai Dunántúlra eső területén elérhető gyűjteményei alapján lehet tanulmányozni, de a szakirodalom fent vázolt adatainak figyelembevételével a provincia további területei is bevonhatók a vizsgálatba. A birodalom más területein és a Barbaricumban közzétett leletanyagok pedig lehetőséget kínálnak arra, hogy a pannoniai viseletet a környező és tá-

volabbi tartományokkal, valamint a barbaricum területekkel is összevessük.

Saját kutatásaim eddig elsősorban Északkelet-Pannonia (Komárom-Esztergom megye) fibuláira (Kállay-gyűjtemény, csuklós korongfibulák, térdfibulák) terjedtek ki. A brigetiói leletekből létrejött tatai Kállay-gyűjtemény Kr. u. I-IV. századra keltezhető fibulái között, a lelőhely jellegéből következően (legióstábor), alacsony volt a bennszülött viselethez köthető típusok, és magas a többnyire katonák által viselt típusok aránya (térd- és hagymafejes fibulák, késői korongfibulák jelentős része). A vizsgált területen kis számban előkerült korai csuklós zárszerkezetű korongfibulák, melyek kezdetben a hadsereg révén terjedtek el, jól illeszthetők a galliai-rajnavidéki leletek alapján kidolgozott tipológiai rendszerekbe. Keltezésük alapján (Claudius-Flavius kor) a római uralom legkorábbi időszakához köthetők. A térdfibulák elemzése rámutatott arra, hogy nemcsak a távolabbi területek, de még a környező tartományok leletei alapján kidolgozott tipológiai rendszerek sem alkalmazhatók maradéktalanul Pannonia egyes fibulatípusaira, melyeken belül tipikusan pannoniai képződménynek tekinthető változatok is azonosíthatók.

Jelenleg a Budaörs-Kamaraerdei dűlőben (Pest megye) Ottományi Katalin által feltárt késő kelta-római kori település fibuláinak feldolgozását végzem, melynek révén ÉK-Pannonia korábban közzétett bennszülött temetőinek leletanyagát (Solymár, Sárbogárd) is be lehet vonni a vizsgálatba. A neolitikum óta lakott lelőhelyen a Kr.e. I. század közepén a kelta eraviscusok telepedtek meg, akik a leletanyag tanúsága szerint már Augustus idején, a település virágkorában, kereskedelmi kapcsolatban álltak a rómaiakkal. A telep életében a római foglalás sem okozott törést. A Kr.u. I. század végén, a késő kelta telep folytatásaként jött létre az a római település, melynek neve egy feliratos köemlék szerint vicus Teuto volt. Lakosságát továbbra is a bennszülött

eraviscusok alkották, így leletanyagát is elsősorban a kelta hagyományok továbbélése jellemezte. A település virágkorra a Severusok korára tehető. Ebben az időszakban lakossága jórészt katonacsaládokból, leletanyaga pedig római típusokból állt. A bennszülött lakosság száma részben lecsökkent, részben a római kultúra elemeinek átvétele miatt már nem követhető nyomon. A telep a késő római korban (III. század 2. fele – IV. század vége) is folyamatosan lakott volt.

A településen 130 fibula ill. fibulatöredék került elő, melynek kb. $\frac{3}{4}$ -e a korai időszakhoz és a Severusok alatti virágkorhoz köthető. A kora római fibulák nagy változatosságát jelzi, hogy település 19 fibulatípusa közül 14-et lehetett erre az időszakra keltezni. Közöttük elsősorban az I. századi leletek aránya volt magas, ami arra utal, hogy a fibulák a római foglalás után is a bennszülött lakosság, ezen belül is elsősorban a nők viseletének fontos kiegészítői maradtak. A fibulák csökkenő népszerűsége a II. században és a III. század elején azzal magyarázható, hogy a helyi hagyományok minden területen, így az öltözködés terén is lassan háttérbe szorultak. A témához már nem kapcsolódó késő római fibulák, melyeken belül mindössze négy típust lehetett elkülöníteni, csak a leletanyag negyedét tették ki.

A lelőhelyen a legkorábbi fibulák (Idrija-típusú fibula, Almgren 2-es típusú fibula, az első állatfejes, noricum-pannoniai kétgombos és egygombos erősprofilú fibulák), melyek az Alpok K-i, DK- vidékén alakultak ki, Augustus korában, vagyis a késő kelta település virágkorában jelentek meg. Közülük legtovább az egygombos erősprofilú fibulák, a kora római időszak, de egyben az egész római kor legnépszerűbb fibulatípusának képviselői voltak használatban. Legkorábbi, „késő kelta” változatainál a tütartót négyzetes áttörések díszítették. Legtipikusabb, tütartójukon kerek átlukasztásokkal díszített formái, és kitöltött tütartójú változatai már a római foglalás idején fejlődtek ki, és használatuk átnyúlt a kora római időszakra is. Kéttagú változatait,

melyek között támlap nélküli forma is fellelhető, a II. században viselték. Az egygombos erősprofilú fibuláknál később jelentek meg noricum-pannoniai szárnyas fibulák és a pannoniai trombitafejes fibulák. Budaörsön meglévő változataikat a korábbi kutatási adatok alapján az I. század utolsó harmadára és a II. századra lehetett keltezni. A II. század középső harmada-III. század eleje közötti időszakban készült térdfibulák a szárnyas fibulákkal csaknem azonos arányban fordultak elő, viselőik feltehetőleg nemcsak katonák voltak. Az idegen eredetű fibulák alacsony aránya arra utal, hogy a település lakossága az I-II. században kevésbé volt kitéve idegen hatásoknak. Ezzel szemben a késő római korban a fibulák hatoda már idegen eredetű volt.

A településhez tartozó temetőből 440 sír vált ismertté, melynek 1/3-a (kb. 150 sír) az I-II. századra keltezhető, 2/3-a pedig a település késő római időszakához köthető. A sírokból 54 fibula került elő, melyeken belül a korai és késői leletek aránya a korai és késői sírok arányával azonosan, a településen tapasztalt megoszlással azonban ellentétesen alakult. A településhez viszonyítva a sírleleteken belül azonosítható típusok száma is jóval alacsonyabb volt. A telep 14. század kora római korra keltezhető fibulatípusa közül a temetőben mindössze kettő volt jelen, melyek közül a késő kelta idősakkal kapcsolatba hozható típusok teljesen hiányoztak. A temető legkorábbi fibuláinak egy részét az egygombos erősprofilú fibulákhoz lehetett sorolni. Közülük elsőként a klasszikus formának tekintett, kerek átllyukasztással díszített tűtartójú változatok tűntek fel, melyek nemcsak a temetőben, de a településen is a legnépszerűbb egygombos erősprofilú fibulaváltozatoknak bizonyultak. Noha a településen elkülönített 15 egygombos erősprofilú fibulaváltozat közül a temetőben csak öt volt megtalálható, két sírlelet alapján két további változatot, köztük egy Pontus-vidéki, Pannoniában ritka formát lehetett leírni, melyekkel a típus

Budaörsön azonosítható változatainak száma 17-re emelkedett.

A kora római fibulák másik része a szárnyas fibulák közül került ki, melyek aránya csak kismértékben haladta meg az egygombos erősprofilú fibulákét, szemben a településsel, ahol a számadatok tanúsága szerint alárendelt szerepet játszottak az egygombos erősprofilú fibulák mellett. Míg a településen előkerült töredékek alapján két változatot lehetett felállítani, addig a sírleletek négy változat elkülönítését, és így az északkelet-pannoniai szárnyas fibulák rendszerének további árnyalását tették lehetővé. Ezek közül három egytagú, egy pedig kéttagú volt. A változatok közös sajátosságai közé tartoznak a különálló szárnyak, a fibulatest alsó peremének megerősítése, a tűtartók díszítésmódja, és a közepes hosszúság. Eltérések mutathatók ki közöttük a fej szélességében, a szárnyak díszítésében, mely felszegecselt vagy csak kidomborítással jelzett gombokkal történt. A fibulatest felső pereme huzal- vagy lécszerű lehetett. A tűtartó díszítése vízszintes lyuksorokból vagy függőleges (kisebb-nagyobb) pontsorokból állt, mely többnyire cikcakkdíszszel egészült ki. A pannoniai bennszülött viselet jellegzetes fibulatípusának tekintett szárnyas fibulák a legújabb kutatások eredményei alapján Budaörsön és a vele párhuzamba állítható északkelet-pannoniai temetőikben is legkorábban Claudius korában jelenhettek meg, de igazán népszerűvé az I. század utolsó harmadától váltak. Legtovább a kéttagú változatokat használhatták, de esetükben a használati idő vége a II. századon belül egyelőre nem határozható meg pontosan. A temetőn belüli jóval magasabb arányuk arra utal, hogy szárnyas fibulákat többnyire a viselőjükkel együtt temették el.

A Claudius-kor előtti egygombos erősprofilú és szárnyas fibulaváltozatok teljes hiánya nemcsak Budaörsön, hanem Solymáron és Sárbogárdon is megfigyelhető volt, ami arra enged következtetni, hogy ezeket a temetőket a

római uralom legkorábbi időszakában, a Claudius-kora Flavius korban (Budaörs, Sárbogárd) vagy a Flavius-korban (Solymár) nyitották. Budaörs esetében, ahol a római település a késő kelta telep közvetlen folytatásaként jött létre, késő kelta temetkezések nem ismertek, így nem dönthető el, hogy a kora római kor jellegzetes viseleti elemének tekintett szárnyas fibulák a kelta örökség részeként éltek-e tovább, vagy új elemként jelentek meg a római foglalás időszakában.

A budaörsi leletanyag, mely az északkelet-pannoniai viselethez tartozó fibulatípusokról és változatokról néhány újabb adatot is szolgáltatott, rámutatott arra, hogy egy terület fibuláiról igazán árnyalt képet csak a telepek és temetők együttes vizsgálatával kaphatunk, melyre azonban csak ritkán adódik lehetőség.

MRENKA ATTILA

**A KÉSŐ BRONZ- ÉS KORA VASKORI KÁRPÁT-
MEDENCEI FIGURÁLIS ÁBRÁZOLÁSOK TÖRTÉNETI-
RÉGÉSZETI HÁTTERE ÉS LEHETSÉGES ÉRTELMEZÉSÜK**

Dolgozatomban azokat a figurális ábrázolásokat vettem górcső alá, amelyek a késő bronz- és a kora vaskor időszakában a Dunántúl területén jelentek meg. Ezek kapcsán korábban már sokak föl hívták a figyelmet, hogy nem feltétlenül kell helyi eredetűnek tartani őket, hanem Kárpát-medencén kívüli hatásként is értékelhetők és értelmezhetők.

Mindazonáltal számomra mindig is kissé fals volt az a meghatározás, ami szerint ezek egyszerű átvételek lettek volna a más régiókkal fenntartott kapcsolatok részeként. Valahogy hibás a kép, hiszen ezek olyan egységes szimbólumrendszert képeznek az Al-Dunától a Balti tengerig, hogy elképzelhetetlen, hogy ne lett volna valami többletjelentésük.

Különösen igaz ez a késő bronzkorban megjelenő, majd hirtelen nagyon komoly felfutást produkáló madárszimbo-likára, amely szinte mindenhol megjelenik.

Mára már egyre több olyan tanulmány íródik, ami a Balti-tenger vidéke és a görög szárazföld közötti kapcsolatokat tárgyalja. Ezek azonban még mindig csak egy-egy részterületre koncentrálnak. Meglátásom szerint, amit dolgozatomban bizonyítok, ezek a részterületek egészszé állnak össze; olyan szervesen kapcsolódó rendszerré, amit csak akkor érthetünk meg, ha minden egyes tagját egyszerre igyekszünk vizsgálni.

Ahhoz azonban, hogy ezt elvégezhessük, szükségképpen tisztában kell lennünk azzal a világgal, ami létrehozta őket. Nem elég pusztán azt megnézni, hogy a középső

bronzkorban milyen folyamatok játszódtak le, hanem ennél sokkal korábbra is vissza kell menni, többek között azért is, mert a Kárpát-medence alapnépessége (a jelenleg elérhető információk alapján) érdemben nem változott az őskor folyamán. Ez pedig azt jelenti, hogy a szimbólumok bizonyos, eltérő mértékű változása bár szükségszerű, hiszen egy nagyjából 5500 éves időszakról beszélünk, azonban a késő rézkor időszakától mégis tapasztalható valamiféle koherencia, ami rányomja bélyegét a kora vaskorig az egyes ábrázolásokra.

Ebben felbecsülhetetlen szerepe volt a keletről jövő és Közép-Európában átalakuló steppei népeknek, akik átformálták a történelmi Görögország képét is, és a maguk ízlése szerint sikerült az életformán változtatniuk térségünkben is.

Ha mindezen folyamatokat megértettük és látjuk irányultságukat is, akkor, és csak akkor kísérhetjük meg, hogy bármit is mondjunk a késő bronz- és kora vaskori ábrázolások mögött megbújó gondolatiságról.

Amennyiben ezt a feladatot meg lehet oldani, márpedig az eddigiek ennek ellent nem mondanak, úgy végre a helyükre kerülnének a Sopron környékén előkerült kora vaskori és a Kárpát-medence területén szétszórva található késő bronzkori ábrázolások is. Ezzel egyszerre mind azt is bizonyíthatnánk, hogy a közép-európai térség semmiben sem volt elmaradottabb, mint a Mediterráneum (egyébként éppen csak) virágzásnak indult civilizációi, mindössze a későbbi korok sajátos történelmi viharai miatt kevesebb fényt vetült rá, mint megérdemelte volna.

SIDÓ KATALIN

A POROLISSUMI AMFITEÁTRUM KERÁMIAANYAGÁNAK ELEMZÉSE

Kutatásom témája a porolissumi római kerámia elemzése. A szóban forgó katonai tábor és amfiteátrum, illetve a katonai vicus kerámiaanyagának vizsgálata jelentősen hozzájárulhat a város életének megértéséhez, gazdagítja a város fejlődéséről kialakult képet.

A kutatásom elkezdése előtt a mellékletben látható tervet tűztem ki magam előtt. Terveim szerint az elsődleges cél a kerámiaanyag áttekintése volt, azonban ezt megelőzően a hozzá tartozó könyvészet ismerete nélkül az analízis kivitelezhetetlen lenne.

Elsőként a dolgozatom második pontjával foglalkoztam, amely a porolissumi település létrejöttére és fejlődésére, a lakosságra és az ott táborozó hadsereg szerepére világít rá.

Porolissum lakosságát nagyrészt az ott állomásozó katonai egységek alkották, veteránok, kolonisták és helyi származású emberek. Ezáltal a besorozás helyétől függően különböző népcsoportok jelennek meg: germánok, kelták, hispánok, szírek, dákok, trákok.¹ Nicolae Gudea szerint, egy másik igen erős komponense a város lakosságának zsidókból és afrikaiakból állt.² A Porolissumon állomásozó egységek a következők voltak: a Leg. III Gallica, Leg. VII. Gemina Felix, Leg. XIII. Gemina, Cohors I Ulpia Brittonum, Cohors I Hispanorum quingenaria, Cohors I Hispanorum Pia Fidelis, Cohors I Augusta Ituraeorum,

1 GUDEA 1989, 188-189.

2 GUDEA 1986, 142-143.

Cohors III Dacorum, Cohors V Lingonum, Cohors VI Thracum, Numerus Palmyrenorum Porolissensium.³

Az egységeket a Porolissumon eltöltött idő és jellemzőik alapján csoportosította Nicolae Gudea. Azok a csapatok amelyek végig Porolissumon állomásoztak a Cohors V. Lingonum és a Cohors III. Numerus Palmyrenorum. A Porolissumon megjelenő de más dáciai táborokban is megjelenő csapatok a Cohors I Ulpia Brittonum és a Cohors VI Thracum. A Cohors I Augusta Ituraeorum állomásozott Porolissumon és más dáciai táborokban is, majd másik tartományba helyezték át. Azok a csapatok amelyek Dáciában állomásoztak és csak időlegesen jelennek meg Porolissumon a Leg. XIII Gemina egyik csapata, Cohors I Hispanorum quingenaria és a Cohors II Britannica. Azok a csapatok, amelyek csak Porolissumon időleges állomásoztak a Leg. III Gallica csapata és a Leg. VII Gemina Felix egyik csapata. A Cohors I Hispanorum jelenléte Porolissumon még nem bizonyos.⁴

A légiókból küldött csapatok annak ellenére, hogy különböző tartományokból voltak besorozva, sok helyen megfordultak, így bizonyos, hogy különféle kultúrkörökkel találkoztak. Egyik leggyakrabban előforduló népcsoport Porolissumon a szírek, ők nagyrészt megtartották kulturális sajátosságait és etnikai csoportként is megmaradtak.⁵

A város kereskedelmi fontosságáról és jellemzőiről az előforduló importtárgyak valamint a vámépület működése tanúskodik.

Kutatástörténeti szempontból Porolissumnak, más dáciai településekhez viszonyítva hosszú múltja van. Mivel a lelőhely relatív nagy távolságra helyezkedik el a nagyobb központoktól és mivel nagyon sok ideig erdő borította, később azonosították. A XIX. század második felében végrehaj-

³ GUDEA 1989, 159-175.

⁴ GUDEA 1989, 176-177.

⁵ GUDEA 1989, 189.

tott nagyfokú erdőirtások által romok, falak, régészeti tárgyak kerültek elő. Torma Károly elsőként feltételezte, hogy Porolissum romjai rejtőznek a Mojgrád mellett elterülő föld mélyén. Iulian Martjan véleménye szerint Mojgrádnál nem Porolissum, hanem Gelones római város volt és Porolissumot a Beszterce-Naszód megyei Alsóilosvára helyezte.⁶

Az első ásatást Porolissumon Torma Károly 1870-ben kezdte el, azonban sem a helyét, sem eredményeit nem ismerjük.

A XX. század elején elkezdődtek a Kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum által végzett régészeti kutatások. Szikszai László gyűjteményéből az újonnan alapult Zilahi Múzeumban rendeztek kiállítást. 1908-tól kezdődően Buday Árpád vezetése alatt 1909-ben, 1913-1914-ben a római város dél-keleti részén folytak a kutatások. Ettől kezdve ásatások hosszú sora indul, amelyek lassanként kialakították a római városról ma ismert képet.

A régészeti kutatások folyamán a települést több szektorra osztották jellegüktől függően, valamint a Pomet dombon elterülő római táborhoz való elhelyezkedésükhöz mérten. Ezáltal a római tábor A szektorként jelölték, ebbe beletartoznak a védelmi rendszer elemei is. A B szektor a második tábor, amely a Citera dombon helyezkedik el, ennek esetében is beleértve a védelmi rendszer elemeit. C szektorként a Citera domb dél-keleti részén elterülő erődített objektumot jelölték meg. Feltételezett tábor (castra hiberna), amely a B szektortól délre, annak közvetlen közelében helyezkedik el.

A vámpéülettől, a „Cucioala” dombon, a Pipás-gödrön valamint a Citera dombon elnyúló védelmi rendszer a D szektor nevet viseli.⁷ Az E szektor a berédi két katonai tá-

⁶ GUDEA 1986, 19.

⁷ GÁZDAC GUDEA, 2006, 14.

bort jelöli, F szektorként nevezték el a Pomet domb-i katonai tábortól észak-nyugatra a Meszestől Berédig húzódó földhányást. A G és H szektorok a védelmi rendszer különböző részeit jelölik.

Az I szektor a dolgozatban vizsgált amfiteátrum. J szektorként a fürdőket, a fürdő épületet, K szektorként a városon végighaladó római utat nevezték el. Az L, M, N és O szektorok a katonai tábor körüli vicus különböző elrendeltetésű épületeit jelölik, P szektorként az Ursoies dombon elnyúló temetőt nevezték el.⁸

A könyvészet áttekintése által, az amfiteátrumhoz fűződő régészeti jelentéseket tanulmányoztam. Az elsődlegesen kialakított tartalomjegyzékben nem szereplő, az amfiteátrumokkal általánosan foglalkozó rész fontos a dolgozat teljességének szempontjából. Ennek érdekében a 4. fejezetben egy újabb alfejezetet jelöltem meg 4.1.1 Amfiteátrumok – terminológia és jellemzők címmel.

Fontos részt képvisel az eddig már publikált kerámiaanyag, ezek azonban nagyrészt a luxus- és pecsételt kerámiára vonatkoznak. A módszertan kialakítása és letisztulása kronológiai és kontextuális szempontból a könyvészet alapos megismerése által történt.

Az elkövetkezőkben az elsődleges cél az adatbázis létrehozása, amely az adatok rendszerezésére szolgál, ezáltal végrehajthatók a különböző analízisek, amelyek a dolgozat végső célja fele nyitják meg az utat.

Melléklet

Bevezető

Porolissum: a római limes- kutatás egyik fontos láncszeme

A település létrejötte és fejlődése

2.2 A porolissumi lakosság

⁸ Gudea 1980, p.81-82.

A hadsereg szerepe
Porolissum, mint katonai és kereskedelmi fontossággal bíró település
A régészeti kutatás jelenlegi állapota
A katonai tábor, a vicus, az amphiteátrum
4.1.1 Amphiteátrumok – terminológia és jellemzők
A vizsgált kerámiaanyag származása
A kutatás jelenlegi állapota a porolissumi római kerámia szempontjából
Metodológiai és terminológiai problémák a római kerámia kutatásában
Az eddig leközölt kerámiaanyag vizsgálatokor használt módszertan
A római kerámia vizsgálatokor használt kritériumok
Tipológiai kritérium
Stiliztikai kritérium
Kronológiai kritérium
A funkcionalitás kritériuma
Az anyagminőség kritériuma
A porolissumi kerámiaanyag vizsgálatának módszertana
A kerámiaanyag elemzése
A kerámiaanyag általános jellemzői
Stiliztikai vizsgálatok – a porolissumi pecsételt kerámia
Tipológiai vizsgálatok
Funkcionális vizsgálatok
Kontextuális vizsgálatok
Kronológiai vizsgálatok
A Porolissumon megjelenő csapatok nyomon követése és a származási helyükre jellemző kerámiaanyag vizsgálata, összehasonlítása a porolissumi kerámiaanyaggal
Következtetések

ActaMP

Acta Musei Porolissensis, Zilah

- Könyvészet
- Bajusz 1983 Bajusz István: Raport preliminar în legătură cu săpăturile arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1980 – 1982. Amfiteatrul. ActaMP VII, 1983, 136-138.
- Bajusz 1986 Raport preliminar în legatura cu sapaturile arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1983-1985. Amfiteatrul, în ActaMP V, 1986, 135-137.
- Bajusz 1988 Raport preliminar în legatura cu sapaturile arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1986-1987. Amfiteatrul, în ActaMP XII, 1988, 154-156.
- Bajusz 1992 Raport preliminar în legatura cu sapaturile arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1988-1991. Amfiteatrul, în ActaMP XVI, 1992, 148-150
- Bajusz 1994 Raport preliminar privind sapaturile arheologice executate la Moigrad (Porolissum) pentru anii 1992-1993. Amfiteatrul, ActaMP XVIII, 1994, 115-116.
- Buday 1908 Buday, Árpád: Porolissumból. Jelentés az 1908 június 10-től júlis 4-ig végzett ásatásokról, in „Erdélyi Múzeum”, Kolozsvár, XXV, 1908.
- Gerghariu 1980 Ghergariu, Leontin: Raport despre săpăturile arheologice efectuate la Moigrad în anii 1939-1940, in ActaMP IV, 1980.
- Gudea 1986 Gudea, Nicolae: Porolissum- Res

- Publica Municipii Septimii
Porolissensium, Editura Sport Turism,
București, 1986.
- Gudea 1986 Gudea, Nicolae: Raport preliminar
asupra cercetărilor arheologice de la
Moigrad, ActaMP IV 1980.
- Gudea 1989 Gudea, Nicolae: Porolissum. Un
complex arheologic daco-roman la
marginea de nord a Imperiului Roman,
vol. I: (Cercetări și descoperiri
arheologice până în anul
1977), „ActaMP, 1989, 13, p. 1-1100.
- Gudea Filip 1997 Gudea N., Filip C.C., Die gestempelten
Gefässe von Porolissum. II. Die
gestempelten Gefässe aus dem Kastell
auf dem Hügel Pomet, in: Gudea N.
(ed.), Römer und Barbaren an den
Grenzen des römischen Daciens,
ActaMP XXI, 1997, 9-219.
- Gudea, Gazdac
2006 Gudea, Nicolae, Gazdac Cristian: Coins
from roman sites and collections of
roman coins from Romania, Vol. II, Ko-
lozsvár, 2006.

SZABÓ MÁTÉ

**RONCSOLÁSMENTES RÉGÉSZETI MÓDSZEREK
ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEI MAGYARORSZÁGON A
RÓMAI KOR TÁJRÉGÉSZETÉBEN**

(Konzulens: Visy Zsolt)

A tájrégészet (landscape archaeology), és az ehhez leginkább használható roncsolásmentes régészeti módszerek (régészeti topográfia, légirégészet, geofizikai kutatás stb.) napjainkban az egyik leghangsúlyosabb irányt képviselik Európa régészetében. Alkalmazásuk legfőbb erénye, hogy a régészeti lelőhelyekről úgy szerezhető széles körű információ, hogy közben lehetőséget teremtünk a jelenségek megőrzésére is. A felhasználható technológiák sokasága lehetőséget biztosít az lelőhelyek objektum, sőt lelet szintű elemzésére, ugyanakkor a tágabb környezet vizsgálata és a régészeti korokra jellemző tájalakítás is górcső alá vehető.

A roncsolásmentes régészeti módszerek közül hazánkban nagy múltra tekint vissza a légirégészet, mely az egyik legfontosabb tudományága a tájrégészetnek is. Nyugat-Európában a légi felderítésnek és térképezésnek örökségvédelmi szempontból is nagy hagyománya van. Ennek köszönhetően a régészetet információval lehet ellátni, mely alapján a lelőhelyek megóvására és kezelésére is lehetőség adódik.

A légi felderítésen alapuló kutatás más, nem romboló régészeti módszerek eredményeivel összekapcsolva, a különböző információ-tartalmakat ötvözve nyújtja a legtöbb eredményt, így a jövőben a régészeti kutatások és a műemlékvédelem egyik legfontosabb ágává fejlődhet.

A hazai légírégészeti kutatások utóbbi két évtizedének légifotó anyaga kiaknázatlan lehetőségeket hordoz magában. Habár a felvételekről leltár készült, más roncsolásmentes régészeti módszerek segítségével egy modern régészeti topográfia alapját képezhetik, s a tájrégészet magyarországi fellendülését, terjedését segíthetik elő.

Az utóbbi évek kutatásai¹ mutattak rá, hogy a korábbi, már roncsolásmentes módszereket is felvonultató kutatások eredményei is jelentősen kiegészíthetők a légírégészeti archívumok feldolgozásával, valamint az újabb módszerek segítségével. Ugyanakkor az új módszerek segítségével nagyságrendileg több információhoz juthatunk a kevésbé kutatott térségek vizsgálata során is.²

Habár a roncsolásmentes régészeti módszerek közül többek használata járt már jelentős eredménnyel Magyarországon is, ezek együttes alkalmazása, és a tájrégészet még kevésbé terjedt el. Az okok között joggal kereshető a létező információk elérhetőségének és használhatóságának problémája. Csupán a légírégészeti adatokat vizsgálva is rögtön szembesülünk azzal, hogy vagy elégtelen a feldolgozottság, vagy akadályokba ütközik a hozzáférés.³

Doktori dolgozatomban eddigi kutatásaim és munkáim során szerzett tapasztalataimat kívánom a mind szélesebb

¹ Culture 2000 és Central Europe FRE Danube-Limes programok, melyek a ripa Pannonica WHS nevezését készítik elő

² Bertók Gábor: Lelőhelyfelderítés és interpretáció légi régészeti, fotogrammetriai, geofizikai és térinformatikai módszerek alkalmazásával. Baranya megye légi régészeti topográfiája (doktori disszertáció); Szabó Máté: Újabb lelőhelyek Tolna megye nyugati határán (A régészeti topográfiában rejlő lehetőségek bemutatása Nak, Lápafő, Várong mintaterületen) (szakdolgozat)

³ A Pécsi Légírégészeti Téka mintegy 40000 légifelvétele habár leltározva van, az archívum kb. 20-25%-a revízióra szorul, a felvételek által meghatározott lelőhelyek térinformatikai feldolgozottsága gyakorlatilag a ripa Pannonica térségére korlátozódik, terepi ellenőrzésük pedig szintén minimálisnak tekinthető

körben elérhető módszertani lehetőségekkel ötvözni, s a lehetőségeket római kori mintaterületeken vizsgálni.

Kutatásom alapját a Pécsi Légirégészeti Téka egyre gyarapodó archívuma jelenti, mely azon kívül, hogy a témához kapcsolódó lelőhelyekről légi felvételeket szolgáltat, önmagában is továbbfejlesztendő, részleteiben kidolgozandó adatstruktúrát kíván. Ebből következik, hogy fontos feladatnak tekintem, hogy egy működőképes, a légirégészeti lehetőségekhez igazodó, jól kereshető térinformatikai rendszer épüljön ki a Pécsi Légirégészeti Tékában. A megfelelő adatstruktúra kialakítása lehetőséget biztosít a kutatás homlokterébe kerülő tájegységek légifotó anyagának feldolgozására, illetve gyakorlati alkalmazására.

Kutatásaim során a római kori villagazdaságokra helyezem a hangsúlyt. A Pécsi Légirégészeti Téka gyűjteményét figyelembe véve területileg a mai Magyarországra vonatkozó légifotó anyagot veszem alapul, de ezen belül is Pécs, az egykori Sopianae nyugati előterét kívánom részletesebben vizsgálni.

Az alapvetően roncsolásmentes, elsősorban légirégészeti és régészeti topográfiai adatokat alapul véve, vizsgálatom során geofizikai méréseket, lehetőség szerint pedig minél szélesebb körű távérzékelési adatokat is alkalmazni kívánok. A lelőhelyek környezetének vizsgálatához további természettudományos módszerek bevonása is szükséges.

A kinyert adatok lehetőséget teremtenek az egyes, doktori disszertációmhoz kiemelt jelentőségű lelőhelyek próbaásatására. A roncsolásmentes kutatási módszerek szerint pontos koordinátákkal meghatározható jelenségek alapján célirányos, kis területű ásatásokkal kívánok meggyőződni a lelőhelyek szerkezetéről, valamint kronológiai kérdéseik is ennek segítségével tisztázhatók.

Az alap kutatás során napvilágra kerülő adatok összessége teremti meg az alapját a tájrégészeti vizsgálatoknak. Reményeim szerint a számos forrásból gyűjtött információ segítségével közelebb juthatunk a római kori táj és tájhasználat megértéséhez.

Ezen felül törekszem arra, hogy a mind szélesebb körben alkalmazható roncsolásmentes régészeti módszerek tájrégészeti alkalmazásával, a római kori mintaterületeken keresztül kijelölhetőek legyenek a prediktív modellezés alapjai.

KÖZÉPKORI ÉS KORAÚJKORI DOKTORI PROGRAM:
„A KÁRPÁT-MEDENCE ÉS A SZOMSZÉDOS
BIRODALMAK 600-1700

FARKAS PÉTER

**A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG ÉS KÁPTALAN, ÉS A GYŐRI
PÜSPÖKSÉG ÉS KÁPTALAN EGYHÁZI NEMESSÉGÉNEK
TÖRTÉNETE A KÖZÉPKORBAN**

Az egyházi nemesség rétegének középkori története nem tartozott a magyar történettudomány által leginkább feldolgozott társadalomtörténeti témák közé. Az egyházi nemességgel kapcsolatos, vagy történetüket érintő kérdések leginkább a jog- (például Bónis György, Holub József és Eckhart Ferenc) és természetesen a társadalomtörténet kutatói (néhány történész nevét kiemelve: Bolla Ilona, Erdélyi László és Tagányi Károly) számára voltak megkerülhetetlenek. Bár az egyházi nemesség intézményének gyökerei a XI. századig nyúlnak vissza és történetük egészen az 1853-as úrbéri pátensig terjed, mégis rendkívül kevés önálló feldolgozással találkozhatunk a szakirodalomban. Az Árpád-korra vonatkozóan legutóbb összefoglaló igényű írással még Borosy András jelentkezett 1987-ben, aki hadtörténeti szempontokat is igyekezett figyelembe venni, ugyanis az egyházi nemesek legfontosabb szolgálata – kezdetben mindenképpen – katonai jellegű volt (Borosy András: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Az egyházak hadakozó népei. Hadtörténelmi Közlemények 1987/4. 607-641.). A levéltáros Szabó Csaba dolgozta fel a tihanyi apátság egyházi nemeseinek középkori történetét (Szabó Csaba: Az egyházi nemesek a középkorban (Tihanyi bencés apátság egyházi nemesei). Pápai Múzeumi Értesítő 1992/3-4. 101-115.). Legutóbb pedig Borsa Iván jegyzett tanulmányt a témaköréről, amelyben a zágrábi püspökség prediálisainak valamivel több mint három évtizednyi történetéről adott metszetet (Borsa Iván: A zágrábi püspökség prediálisai a

XV. század elején. Levéltári Közlemények. 1995/1-2. 19-27.).

Már szakdolgozatomat is az egyházi nemesség problémakörének szenteltem: „A veszprémi püspökség egyházi nemessége a XIV. század végéig. Származás, szolgálat, birtoklás, adózás, bíraskodás” címmel adtam le munkámat. Ahogy már diplomamunkám címéből is kiderül, igyekeztem a veszprémi püspökség egyházi nemeseinek vizsgálata során a lehető legszélesebb szempontrendszer alkalmazni, ami jelenleg talán egyedülálló kísérletnek mondható egy egyházi intézmény prediális rétegének középkori feldolgozása során a magyar szakirodalomban. A dolgozatom eredményei alapján úgy vélem, hogy az általam imént vázolt szempontrendszer alkalmas arra, hogy széles képet nyújtson egy adott egyházi intézmény prediálisairól és a szakirodalom általánosságban leíró, néhány regionális eltéréstől eltekintve – példának a zágrábi püspökséget érdemes itt említeni –, az egységes egyházi nemességről alkotott képét és fogalmát átrajzolja. A veszprémi püspökség nemes jobbágysai között mind jogi, mind gazdasági tekintetben differenciálódást tapasztalhattam. Amint látható volt már a veszprémi püspökség esetében is, nem beszélhetünk egységes módon az egyházi nemesek rétegéről.

Az egyházi nemesség középkori kutatásában nagy segítséget jelent a legtöbb intézmény esetében tapasztalható, – hazai viszonyokat tekintve mindenképpen – gazdagnak mondható okleveles anyag, mely az tárgyalni kívánt társadalmi réteg vizsgálata során a legtekintélyesebb forrásanyagoknak bizonyul. Természetesen nem csak okleveles források jöhetnek szóba jelen esetben, hanem érdemes megemlíteni a veszprémi püspökség 1524-es urbáriumát is, amely értékes információkat szolgáltat számunkra a prediálisok szolgálatairól. Korábban a különböző, még leginkább a 19. században született okmánytárak – itt leginkább Fejér György és Wenzel Gusztáv munkáira kell gondolni – mel-

lett Kumorovitz Lajos Bernát: Veszprémi regeszták 1301-1387 címmel ellátott munkája jelentett a kérdés iránt érdeklődő kutató számára az első fogódzót. Ma pedig már a kiválasztott intézményekkel kapcsolatos okleveles anyag elérhető a Magyar Országos Levéltár honlapján is. Rendkívül szerencsésnek mondható az a körülmény is, hogy a kiválasztott négy intézmény egyházi nemességére vonatkozó középkori okleveles anyag országos tekintetben is kedvezőnek mondható. A források gyűjtését és feldolgozását legalább a középkori Magyar Királyság hagyományosan értelmezett 1526. évi bukásáig tervezem elvégezni, természetesen figyelembe véve azt a körülményt is, hogy ez a – leginkább köztörténeti – korszakváltást jelző időpont kevésbé lehet arra alkalmas, hogy egy társadalomtörténeti disszertációnak szabjon határokat. Kutatási terveim szerint az időben addig szeretnék előre haladni, amíg lehetséges és a forrásanyag engedi, szerencsésebbnek gondolom és lehetségesnek is tűnik Veszprém 1552-es elestéig feldolgozni a prediálisok történetét a kiválasztott intézményekben, mivel ebben az időszakban az összehasonlító vizsgálatok még elvégezhetőnek tűnnek. Összességében megállapítható, hogy a tervezett PhD-dolgozat soraiban is szeretnék az egyes intézményeken belül az általam felállított széleskörű szempontrendszer alkalmazni, amely az idők során változó elnevezések változásait, az egyházi nemesek származását, a kezdetben nagyon lényeges katonai szolgálatukat és a rájuk szabott szolgálatok változását, a hatalmaskodásokban való részvételüket, birtoklásukat, adózásuk és a felettük bíraskodás szempontjait is figyelembe véve, valamint az előforduló státuszperek vizsgálatát is magában foglalná. Az egyes szempontok vizsgálata során nagyon fontos, hogy ezt a többi, már említett intézményben tapasztalt jelenségekkel, valamint lehetőség szerint az országos anyaggal, illetve akár más, hasonló státuszú társadalmi rétegekkel (királynői harcos jobbágyok, partikuláris nemesek) összehasonlítva

tegyük meg, mivel így lehet az intézmények közötti különbségeket leírni, illetve cáfolni a szakirodalom soraiban gyakran feltűnő általánosító megjegyzéseket. A négy kiválasztott intézmény egyházi nemességének külön-külön illetve összehasonlító vizsgálata alkalmas lehet annak bemutatására is, hogy az egy régióhoz kapcsolódás és a sok esetben közös birtoklás ellenére is milyen lényeges különbségek mutatkozhatnak.

REICH SZABINA

SZÉKESFEHÉRVÁR KÖZÉPKORI TOPOGRÁFIÁJA

Kutatásom célja, hogy feldolgozzam a középkori kézművesség fehérvári emlékeit, törekedve az itt gyártott termékek meghatározására, melyhez interdiszciplináris megközelítés szükséges. A témához elengedhetetlen feladat a település helyrajzának elkészítése. A novemberi konferencián elhangzott előadásomhoz kapcsolódva, melynek során a város egyházi topográfiáját ismertettem, most a világi objektumok kerülnek bemutatásra. A korábbi ismereteket felhasználva, újabb kutatási eredményekkel kiegészítve tekintem át a témát a hódoltság kezdetéig, mert a török korban az épületek jelentős része elenyészett vagy átalakították. Nehézséget jelent, hogy a mai város a középkori település területén áll, így a régészeti módszerekkel történő kutathatóság erőteljesen korlátozott.

A világi objektumokkal települési egységekként foglalkozom. Az épületek lokalizálásához az írott források, az ásatási eredmények mellett a 17-18. századi metszetek és városalaprajzok nyújtanak adatokat.

Székesfehérvár a *Medium Regni* részeként fontos egyházi, regionális gazdasági és igazgatási központként funkcionált, melyek alapvető befolyással bírtak a középkori városszerkezetre. Az itt élő, többségében magyar polgárság és a jelentős számú klerikusok a reprezentációra is ügyeltek, amelyet a forrásokban előforduló, továbbá a régészeti feltárások által ismert épületek, épületdíszek és egyéb leletek igazolják. A terület stratégiaiilag fontos szerepet töltött be, mert kiemelt útvonalak (Nyugat-Európa-Fehérvár-Szentföld, Buda-Fehérvár-Tolna-Baranyavár-Belgrád-Balkán-Konstantinápoly, Kijev-Verecke-Latorca-völgye-Sárospatak-pesti rév-Fehérvár-Itália) vezettek rajta kereszt-

tül. Fehérvár jelentőségét tovább növelték a kiváltságai. Ezen kívül bírta az ország királyainak koronázási jogát és a királyi trónszéket, valamint itt temettek el tizenöt uralkodót is.

A település legkorábbi említése a veszprémi püspökség 1009. évi határleíró oklevelében szerepel „*Alba civitas comitatus*”-ként, mely alapján Zsoldos Attila ispánság fennállását véli. A város nevéből következően a kezdetektől számolhatunk egy erődített településrészszel, melyben a régészeti-történeti kutatás fejedelmi központot, királyi vagy ispáni várat lát.

A Belváros (*Castrum Albense*) középkori utcahálózata a várostérképek alapján észak és déli felében három-három (mai Jókai utca, Oskola utca, Fő utca, Megyeház utca, Arany János utca, Kossuth utca), észak-déli irányú, keskeny utcából állt, amelyek egy kelet-nyugati irányú térbe (mai Városház tér) futottak össze. A középkori főutca (*Vicus Magnus*) két végén kapuk – észak (korai mai Fő utca-Bástya utca között, 17. századi a mai Fő utca északi végénél) és a nyugati (mai Liszt Ferenc utca eleje) – álltak. A megnevezésük, továbbá az elhelyezkedésük törökkori forrásokból, 17-18. századi városalaprajzokról, és metszetekről ismeretesek.

A kutatások alapján a középkori Belvárosban több települési egység különült el, melyek közül kettő az egykori *Theatrum Civitatis* (mai Városház tér) mentén helyezkedett el. Az egyiket a Szűz Mária-prépostság és birtokrésze (Rózsa utca-Városház tér-Kossuth utca) alkotta, mely Fehérvár legfontosabb egyházi intézménye volt. A másik a középkori piac (mai Városház tér) körül jött létre, a feltételezett korai királyi vár suburbiumaként. A 10-11. századi, ispáni erősség régészeti nyomait nem sikerült megfigyelni, mert a kutatás szerint a földvárat elbontották és a helyére később kőből építették fel az erősséget. A Kossuth utca 9. számú ház telkén végzett feltárásokból nyert adatok szerint a 13-

14. században bontották el az objektumot. A mai püspöki székesegyház környékén megfigyelt falmaradványok igen csekély száma, továbbá a terület erős bolygatottsága miatt nem lehet az erősség alaprajzát teljes bizonyossággal rekonstruálni.

A különálló királyi palota létezése, továbbá lokalizálása szintén megosztja a kutatást. A fennmaradt adatok alapján valószínűleg nem épült külön uralkodói lak, hanem a préposti házat/palotát használhatták szálláshelyként.

A belvárost körülölelő erődítésrendszer legkorábbi nyomai a 13. század második felétől mutathatók ki. A kőfal az 1240-es években épült fel a régészeti kutatások szerint, mely IV. Béla tatárjárást követő, erődítési munkálataival és a polgárok városba történő betelepítésével függhetett össze. A 13. századi várfal vastagsága 220–240 cm között mozgott az ásatásokon (Szent István Gimnázium udvara, Ady Endre utca, Jókai utca) megfigyelt falmaradványok alapján és tornyokkal (12×8 m, Jókai u. 20.) tagolták. A következő átalakítások Mátyás király parancsára zajlottak, melynek során készült el a belváros északnyugati (Ady u. 7., 9. 11.) és déli rondellája, valamint a Palotai kapu barbakánja (Liszt Ferenc utca eleje).

A fallal körülvett és vizesárokkel védett belváros a 13. század végére sűrűn lakott településsé vált. A világi épületek száma megnövekedett, melyek a reprezentatív célok mellett, igazgatási, oktatási és gazdasági funkciókat töltöttek be. A többségük valószínűleg a középkori piac, illetve a Szűz Mária-prépostság közelében helyezkedett el, melyek a *Castrum Albense* centrumát képezték. Veszprémi püspök palotájáról, városi tanács házáról, sókamaráról, oktatási intézményekről és börtönről rendelkezünk adatokkal.

A belvárosban feltárt, középkori lakóházak többsége téglalap alaprajzú, két- (Oskola utca 2., 11.) vagy háromszögletű (Kossuth utca 9., Rózsa utca 4.) volt. Általában két szinttel rendelkeztek a pincét is beleértve, és a főhomlokza-

taik az utcával párhuzamosan (Oskola utca 6., Megyeház utca 17.) álltak. A 13. század közepe előtti házak fából vagy tapasztott sövényfalból (mai püspöki székesegyház környéke) épültek, később habarcsba rakott, tört- vagy kváderkőből emelték falaikat. A helyiségek többsége síkmeny-nyezetes, gerendafödémes, míg a belső és külső falak minden bizonnyal vakoltak és meszelték lehettek.

Fehérvár a 12. századtól egyre komolyabban urbanizáló település képét mutatta a források alapján. A fejlődés összefüggött a városban megjelenő idegen kereskedőkkel, akik az északnyugat–délkelet irányú zarándok- és kereskedőúton érkezhettek a településre. A 11. század végén meginduló keresztes hadjáratok és a szentföldi zarándoklatok fellendítették a kereskedelmet. A város fejlődése az itt letelepedett latinoknak is köszönhető volt. A megnövekedett lakosságszám és a gazdasági fejlődés következtében a fallal körbevett belváros körül új telepek, külvárosok alakultak ki.

Az északi külvárosban (*Civitas Exterior/Suburbium*/Budai külváros) volt az esztergomi, a győri és a budai útvonal metszéspontja. Az utcarendje nem ismert, mert a külső városrészek estek elsősorban áldozatul a harcoknak, mindössze néhány neve (Buda, Szent Erzsébet, Kanonoki negyed) ismert az oklevelekből. Az 1601. évi katonai vázlatrajz és a francia metszet alapján a *Civitas Exterior* egy különálló kapuval rendelkezett, mely a külváros keleti oldalán nyílt.

A település erősítésével kapcsolatban középkori adattal nem rendelkezünk. A Budai külváros északi oldalát kerítő töltések és árkok részleteit lehetett megfigyelni a Honvéd utca északi házsora mentén, továbbá a Malom és a Ybl Miklós utca domborzati viszonya alapján.

Jelenleg nem rendelkezünk forrással a külvárosban álló világi épületekről, lakóházakról. Az oka a területnek kitett pusztításokban, a mai beépítettségében és a csekély forrá-

sokban keresendő. A piacról egy 1517. évi üldözési ügy kapcsán értesülünk, de ennél több információt nem tudunk meg az oklevélből.

A belvárostól nyugatra helyezkedett el a Sziget (*Insula*). A középkorban nem volt egységes település, a területén több egység alakult ki, köztük északon a *Nova Civitas*, délen a johannita konvent, délnyugaton pedig Szentkirályföldre. A pécsi, a balatoni és a veszprémi útvonal futott össze ebben a külvárosban.

A nyugati szárazulat északi oldalán egy kapu állt, melyen az északról érkező út (Veszprém felől) haladt keresztül. Az objektum a mai Tobak utca–Ady utca–Palotai út találkozásánál állhatott, mert egy földerdőtérny nyomait tárta fel Siklósi Gyula.

A Szigeten húzódott a Szent Mihály, a Sziget és a Zsemlyesütő utca a fennmaradt források alapján, de lokalizálásuk a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem megoldható. A johannita kolostor a Szent István utcában állt, tehát a mai Sziget utca környékén kell a vicust feltételezni. A külvárosban is volt egy Káptalan negyed – ez a Szűz Mária-társaskáptalan birtokrésze lehetett –, melyet egy 1499. évi idézés során említettek meg. A keresztések birtokát képezte a Szentkirályföldre, ahol a nevét viselő főutca húzódott.

A településrészt nyugati oldalról a mocsár védelmezte, így a korai időszakban komoly erődítéssel nem rendelkezett. Valószínűleg a tatárjárást követően, IV. Béla építkezéseivel összefüggésben a terület védelmet kapott, de nem rendelkezünk jelenleg olyan kútfővel, mely alátámasztaná ezt a feltevést. A nyugati szárazulat sánc- és árokrendszerének nyomai megfigyelhetők voltak a Tobak utcában és a Balatoni út környékén.

Szigeten működő egyházi intézmények számából ítélve, jelentős településrészrel számolhatunk. Ennek ellenére világi épületekről sem írott forrás, sem régészeti adat nem maradt fenn. Valószínűleg az állandó pusztításokkal, to-

vábbá a terület bolygatottságával és beépítettségével magyarázható.

A Sziget délkeleti részén terült el a Szűz Mária-társaskáptalan Ingovány nevű földje. A középkorban a *Castrum* délnyugati részén húzódó árkok és Szentkirályföldre határolta.

A külváros főutcája valószínűleg az Ingovány nevet viselte, mely a Palotai és az Ingoványi kaput összekötő út (a mai Palotai út-Széchenyi utca) lehetett. A városrész is rendelkezett egy kanonoki negyeddal, mely a Szűz Mária-prépostág káptalanának a tulajdonában állt. Valószínűleg a középkori főút környékén lehetett.

A déli kapu az 1601-es olasz alaprajzi vázlat és az 1601. évi francia metszet alapján a déli oldalon lévő, középső rondella nyugati oldala mellett nyílt, melyhez fahíd vezetett. A mai Vörösmarty téren állhatott az objektum, de feltételezett helyén nem figyelték meg régészeti nyomait.

Ingovány piacáról és malmáról rendelkezünk forrással ezen a településrészen.

Nova Villa (Újfalú) elhelyezkedését illetően megoszlanak a vélemények. A források alapján két településrészrel számolhatunk ugyanazzal a névvel. A Budai külváros környékén lehetett az Árpád-kori Nova Villa, majd a 14. századtól a *Castrum*tól délre alakult ki egy újabb. A rendelkezésünkre álló adatok alapján az erődítésrendszere, utcahálózata nem ismert.

Összességében a középkori város egy urbanizált település képét mutatja. A városfalakkal körbevett belváros területén számos kőház maradványait sikerült megfigyelni. Itt működött a piac, és a városháza. A szilárd burkolattal ellátott utcák, a sókamara, a külvárosokban működő, karitatív feladatokat ellátó ispotályok és az itt letelepedett, jelentős számú koldulórend egy folyamatosan fejlődő városról tanúskodnak, melynek 1543 szeptemberében az oszmán hódítás vetett véget.

Számos objektum keltezéséhez és azonosításához a régészeti leletanyag feldolgozása szükséges az okleveles adatok mellett, mely a következő időszak feladata lesz.

„EURÓPA ÉS A MAGYARSÁG A 18-20. SZÁZADBAN”
DOKTORI PROGRAM

BOROS GÁBOR

**„EGY FORRADALMI ÉRME KÉT OLDALA” – IFJ.
MARTIN LUTHER KING ÉS MALCOLM X**

(Konzulens: Hahner Péter)

Az 1950-es évekbeli Egyesült Államokban az afrikai-amerikai közösség jelentős társadalmi és gazdasági problémákkal küzdött. Ezek közé tartoztak az északi iparvárosok egyre szaporodó nyomornegyedeinek rossz lakáskörülményei, a körükben tapasztalható alacsony foglalkoztatottság, az átlagnál alacsonyabb bérezés és a fekete férfiak felülreprezentáltsága a büntetés végrehajtásban. Az amerikai polgárháborút követő radikális rekonstrukció kudarca nyomán az 1880-as években a déli államokban megszülettek az úgynevezett „Jim Crow-törvények”. Ezek a városi, vagy állami rendelkezések alapvetően diszkriminatívak voltak az afroamerikaiakkal szemben, lehetőséget biztosítottak az egykori rabszolgatartó elit számára, hogy sikerrel folytassa a feketék elnyomását és elzárja előlük a hosszú távú fejlődés lehetőségét. Alkalmazásuk lényegében a faji alapú szegregáció társadalmi gyakorlatát jelentette, amely alapvetően sértette az afrikai-amerikaiak alapvető polgárjogait és emberségét.¹ 1955. december 1-én az Alabama állambeli Montgomeryben a „Jim Crow-törvények” közé sorolható rendelkezés miatt került sor egy „sorsdöntő letartóztatásra”, amelynek keretében a köztisztviselőként álló afrikai-amerikai varrónőt, Rosa Parks-ot két rendőr vette őrizetbe. Parks asszony nem volt hajlandó átadni helyét a felszálló fehér utasoknak a helyi buszközlekedésben résztvevő 2857. számú járaton, a sofőr James F. Blake többszöri felszó-

¹ Robert C. Smith: *Encyclopedia of African American Politics*. Facts On File, Inc., New York, 2003. 189.

lítására sem. A szegregációs törvények megsértésében néhány nappal később bűnösnek találták, tíz dollár bírság, valamint négy dollár perköltség megfizetésére kötelezték.² Tette és annak következményei a 381 napon át tartó, sikerrel záruló, a helyi buszközlekedésben a faji alapú szegregáció felszámolásához vezető Montgomery buszbojkott kiváltó okaivá váltak, városát pedig az afrikai-amerikai polgárjogi mozgalom bölcsőjévé avatták.

Az afroamerikaiak 1955-ben útjára induló polgárjogi mozgalma, nem csupán saját közösségük életét alakította át gyökeresen, hanem az Egyesült Államok XX. századi történelmén is kitörölhetetlen nyomokat hagyott. A mozgalom vezető személyisége Ifj. Martin Luther King volt. Fáradhatatlan aktivista, kitűnő szónok, tevékenységéért Nobelbékedíjjal kitüntetett magas műveltségű baptista lelkész. A Montgomeryi Jobbító Célú Társaság, majd a Southern Christian Leadership Conference vezetőjeként az erőszakmentes ellenállást (nonviolent protest) tette meg a mozgalom ideológiai alapjává. Ideológiája három forrásból táplálkozott: Még főiskolai tanulmányai alatt ismerkedett meg Henry David Thoreau, A polgári engedetlenség iránti kötelességről című munkájával. Faji kérdésekben korábban radikálisabb elképzeléseket vallott, de végül Gandhi politikájának alapos tanulmányozása meggyőzte az erőszakmentesség működőképességéről, lenyűgözte mily mértékű politikai hatalom szerezhető általa. Harmadik sarokpontját az általa képviselt erőszakmentes filozófiának Reinhold Niebuhr pacifizmuskritikája képezte. Híveit nem csupán a fizikai, de a lelki erőszaktól való tartózkodásra is felszólította, önmaga helyes példával előljáró vezetőként az otthona ellen első ízben elkövetett merényletet követően eladta a tulajdonában lévő egyetlen lőfegyvert is. Mikor nyilvánva-

² ua. 229.

lővá vált, hogy a montgomery-i integrált buszközlekedés bevezetéséig csupán hetek vannak hátra, az erőszakmentesség gyakorlati felhasználását oktató kurzusokat indított, amelynek keretében elsősorban közép- és főiskolai diákok részvételével játszottak el egy szegregáció mentes busz utat. Évekkel később tevékenységük elsődleges eredményét abban látta, hogy a bojkott sikere nemcsak a polgárjogi mozgalom elindításához járult hozzá, hanem az erőszakmentes ellenállás működőképességének bizonyítékát is jelentette. Ezen túl gyűlölködés nélkül szüntette meg a feketék passzivitását, az elmúlt évek változási folyamataiban pedig kiegészítette, és nem helyettesítette a törvényes út felhasználását.

Malcolm Little vagy, ahogy kisstílu bünözöi karrierje során nevezte magát „Detroit Red”, vagy, ahogy fennhangon hangoztatott ateizmusa miatt rabtársai hívták „Sátán”. Országos ismertségre már a Nation of Islam fekete nacionalista szekta szónokaként Malcolm X néven tesz. Ahogy a Newsweek 1965-ös meggyilkolásakor írt róla: „egy népámító, aki lelkesítette a szegény feketéket és megrémítette a fehéreket”. Politikai gondolatainak sokszínűségét, azok továbbélését a hatvanas évek második felének és hetvenes évek afrikai-amerikai radikalizmusában figyelembe véve kétségkívül a legnagyobb hatású fekete nacionalista politikus az Egyesült Államok történetében. Határozott kritikát fogalmazott meg a polgárjogi mozgalom erőszakmentességével szemben.³ Úgy vélte az afroamerikai közösség problémáit kizárólag erőszakmentes eszközökkel nem lehet megoldani. Az Ifj. Martin Luther King vezette törekvés így eredeti céljaival ellentétben éppen a fekete közösséget érintő problémákat állandósítja. Politikai elképzeléseinek összességét legegyszerűbben – utalva egyik leghíresebb frázi-

³ Eugene Victor Wolfenstein: *The Victims of Democracy. Malcolm X and the Black Revolution*. The Guilford Press, New York, 1993. 5.p.

sára - a „minden lehetséges eszközzel” (any means necessary) filozófiájaként nevezhetjük. Ezt legnagyobb mértékben az úgynevezett Black Power éra afrikai-amerikai politikai szervezetei tették magukévá, Malcolm X pedig személyében eszményképe és archetípusa is lett a fekete radikalizmus következő generációinak. Maga a Black Power kifejezés Richard Wright költeményének címéből származik, de politikai agitációra első alkalommal Stokely Carmichael, a Students Nonviolent Coordinating Committee vezetője használta először 1966-ban, egy polgárjogi tiltakozáson. Ifj. Martin Luther King saját szervezetének élén szintén részt vett ezen az eseményen, és azonnal kérte a fogalom alkalmazásának elhagyását. A közös tiltakozás idejére tudta azonban csak a kifejezés terjedését megállítani, a megszülető Black Power mozgalommal szemben már csak kritikával élhetett. „Kevés olyan eszme van a világon, ami ennyire távol esne a valóságtól. A néger számára az elszigetelődésben nincs megváltás.” - írja, a Fekete Hatalom integráció ellenességére válaszul.⁴ A mozgalomban résztvevő szervezetek, bár sok esetben rendkívül eltérő politikai koncepciót képviseltek, mind valamiféle fekete autonómia elérésére törekedtek. Malcolm X halála óriási lökést adott a fekete radikalizmus terjedésének, beszédeiről a polgárjogi mozgalom elsőszámú vezetője a következőképp nyilatkozott: „nyomorúságot hoznak a négerekre”.

A két politikus közt számos kapcsolat felvételi kísérlet létezett. Malcolm X 1957-től kezdve szólította meg sajtónyilatkozataiban, írásaiban Ifj. Martin Luther Kinget, az 1960-as évek első felétől kezdve pedig több tömegrendezvényre szóló invitálást is küldött irodájába. King tiszteletes azonban sohasem reagált személyesen ezekre a megnyilvánulásokra, meghívókra. A fekete nacionalista politikussal való

⁴ Martin Luther King: *Nem hallgathattam*. Gondolat, Budapest, 1973. 253.p.

kommunikációt munkatársára Maude Balloura hagyta. A két aktivista egyetlen találkozására 1964. március 26-án került sor Washingtonban, ahová mindketten a polgárjogi törvény capitoliumi vitájára érkeztek. A véletlen találkozás csupán néhány percig tartott, ugyanakkor szimbolikus jelentőséggel bírt. Nem csupán a XX. század második felének legnagyobb hatású afrikai-amerikai ideológusainak találkozása volt ez, két ellenállási tradícióé is egyben.⁵ A Malcolm X halálát megelőző hónapokban egyfajta közeledés volt megfigyelhető kettejük közt. „Belehelyezem magam a polgárjogi küzdelem szívébe és mostantól ott is leszek.” – mondta a fekete nacionalizmus emblematikus alakja, mielőtt Washingtonba utazott 1964 tavaszán. Az önéletrajzát könyvé szerkesztő Alex Haley pedig arról számolt be, hogy Ifj. Martin Luther King érdeklődve hallgatta Malcolm X-ről szóló beszámolóját. Az utóbbi politikus 1965-ben felkereste Coretta Kinget, nem sokkal később bekövetkezett halálának hírére pedig Ifj. Martin Luther King a négerséget ért tragédiaként aposztrofálta és táviratban fejezte ki részvétét özvegyének Betty Shabazznak. Ebben a táviratban King tiszteletes azt is kijelenti, hogy a gyilkosságra éppen akkor került sor, amikor Malcolm X közeledni kívánt a polgárjogi mozgalomhoz.

Napjainkban azt a képet megcáfolandó, amelyet a hatvanas évek amerikai sajtója alakított ki a két aktivistáról, mely szerint egymás ellenpontjaként kell kezelnünk őket, sokkal inkább az a nézet erősödött fel a tengerentúli történettudományban, ami kettejük ideológiájának közös vonásait keresi. Többek közt a Yale Egyetem is indított ilyen irányú kurzust az elmúlt évek során. A kortárs afrikai-amerikai kultúrában pedig számtalan példáját találjuk a két politikus közti pozitív kapcsolatot bemutató munkáknak,

⁵ James H. Cone: *Martin & Malcolm & America: A Dream or a Nightmare*. Orbis Books, Maryknoll, 1992. 3.p.

közülük is kiemelkedik a fekete filmgyártás klasszikusának kikiáltott Spike Lee film, a *Do The Right Thing* (Szemet szemért), amely a Malcolm X és Ifj. Martin Luther King egyetlen találkozásáról készült barátságos fotót világszerte ismerté tette, és diskurzust teremtett kettejük ideológiájának viszonyáról.⁶

⁶ Spike Lee and Jason Matloff: *Do The Right Thing*. Ammo Books, Pasadena, 2010. 37.p.

FRITZ JÁNOS

**GAZDASÁGPOLITIKAI ELKÉPZELÉSEK ÉS
STRATÉGIÁK. AZ 1920-AS ÉVEK NÉMET ÉS MAGYAR
FÖLDREFORMJAINAK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE**

(Konzulens: Rab Virág)

Célkitűzések

A Magyarországgal szomszédos országok első világháborút követő földreformjai a trianoni békeszerződés kapcsán viszonylag jól ismertek a magyar közönség előtt; s az is tudvalevő, hogy az ezekkel párhuzamosan végrehajtott hazai – a Nagyatádi Szabó István nevéhez kötődő – földosztás igen szűk körű volt. A tervezett doktori értekezés úgy kíván tágítani ezen a horizonton, hogy a magyar földreformot és annak hatását a korabeli német folyamatokéval – elsősorban a keleti tartományokban lezajlottakkal – veti össze. Egy ilyen jellegű összehasonlítás azért is érdekes lehet, mert annak ellenére, hogy az európai integrálódási folyamat kapcsán sokat hivatkoznak az általános német viszonyokra, valójában igen keveset tudunk az ottani, a mienkhez sokban hasonló vonásokról. A disszertáció, melynek másik célja, hogy széles politikai-társadalmi kontextusban hasonlítsa össze ezen agrárreformokat, három szinten gondolkodik: egyrészt a győztes és a vesztes országok földreformjai közötti különbségeket mutatja be, másrészt a magyar és német helyzetet, illetve törekvéseket veti össze, harmadrészt ez utóbbiaknak egy-egy területi metszetét vizsgálja.

Eltérő fogalmi gondolkozás

Egy német–magyar összehasonlítás azonban már csak azért is nehézségbe ütközik, mivel a földreformokra általában úgy tekintenek, mint amik a kelet-közép-európai országok sajátja volt. E felfogást különösen ez utóbbi országok történészei táplálják, akik szerint itt alapvetően az évszázados nemzeti és társadalmi törekvéseket kiteljesítő, ugyanakkor a modern demokrácia kívánalmainak is eleget tevő folyamatról volt szó, míg a tőlük nyugatabbra fekvő államokban lezajlott hasonló folyamatok nem feleltek meg ezen kritériumoknak. Ezt a képet, ha ellenkező előjellel is, de a kor konzervatív német teoretikusai is vallották, hiszen a náluk zajló agrárreformok illusztrálására nem is használták a „földreform” kifejezést, hanem azt hangsúlyozták, hogy náluk tulajdonképpen a még az 1880-as években megkezdett, a nemzetiségi és népesedési viszonyok javítását szem előtt tartó porosz „telepítések” folytatásáról volt szó. Ezen, a legapróbb részletességig mérnöki pontossággal kidolgozott – és valamelyest a gyarmatosítás jellegével bíró – „kolonizációk” során nyugatról hoztak tapasztalatokkal rendelkező német parasztokat, akiknek megfelelő méretű birtokot adtak, és akikről – mint azt kortársak kiemelték – új környezetbe való beilleszkedésük elősegítése érdekében széleskörűen gondoskodtak. Ugyanakkor bár a németek a „földreform” szót szintén az új kisállamokkal összefüggésben használták, de kidomborították annak szerintük „civilizációellenes” jellegét. Miközben tényszerűen tekintve az utódállamokban is volt a földreformokkal egybekötve némi telepítés a nemzetiségi tömbök fellazítására.

Végső soron azonban az első világháború német telepítések is az európai földreformok sorába illeszkedtek, hiszen az első világháború után a korábbiakhoz képest már megjelent három új elem, ami jelentős előrelépésnek számított. Hiszen egyrészt a „telepítéseket” kiterjesztették

valamennyi tartományra, bár ez továbbra is elsősorban porosz ügy maradt. Másrészt a folyamatba bevonták a helyi agrárnépességet is, azzal együtt, hogy a fő célt változatlanul a parasztgazdaságok számának gyarapításában látták. Végül megfogalmazott cél volt a nagybirtok súlyának csökkentése, azaz, hogy ennek aránya minden körzetben csökkenjen le 10%-ra – még ha ezt hosszú távon is gondolták.

Viszont ha ez valóban így van, akkor mi szükség volt a fogalmi síkon való ilyen megkülönböztetésre? Ennek megértéséhez célszerű a német és kelet-közép-európai világ között a legfontosabb ütközőpontot jelentő balti térség viszonyaiból kiindulni. Amellett ugyanis, hogy itt hajtották végre a legnagyobb arányú földreformokat, 1918 előtt a kelet-európai országok közül az itteni társadalom hasonlított a legjobban a poroszra, ahol a két elit kapcsolatát számos történelmi és családi összefonódás mélyítette. Az első világháború után tehát az itt végrehajtott földreformok hatására – és tekintettel a kor forradalmi hangulatára – földkérdés vonatkozásában magában Németországban is kezdeményezni kellett valamit, és ezt úgy kellett beállítani, mint amik a felső osztályok bölcsességét és előrelátását bizonyítják. Mindez a nyelvhasználatra is kihatott, ahol a kelet-közép-európai földreformokat a német tudományosság piedesztáljáról bíráló konzervatív teoretikusok a belföldi fejleményeket is igyekeztek terminológiaiag körülbástyázni. Ebben építettek a korábbi konzervatív iskola fogalomhasználatára,

Az elméleti háttér

E terminológia azt volt hivatott kifejezni, hogy a tradicionális agrárvilág egy sokkal ősibb, ésszerűbb és erkölcsösebb alapokon nyugvó rendszer, mint akár a dekadens városi lét, akár az újsütetű földosztó mozgalmakkal előidézett új helyzet. Ezt sugallták az olyan

kifejezések, mint „*agráralkotmány*”, az „*agrárpolitika*” – amely címmel több vaskos elméleti munka is megjelent a korban –, illetve ez állt az olyan intézmények pedesztálra emelése mögött, mint a törzsöröklés, a szövetkezetek, illetve – a parasztpártok helyett – az érdekvédelmi szervezetek proponálása háttérében. E narratíva a korszak „uralkodó eszméibe” ágyazódott, és itt mindenekelőtt a 19. századi német agrártudományos fejlődést (Thaer, Liebig), a porosz agráriusok eszméit (Damaschke), valamint a Német Történeti Iskolát (Roscher, Schmoller) kell megemlíteni.

Hol van a helye itt a magyar agrárreformnak? Bár a német és magyar agráriusok szerint ez is a kelet-európai „földreformok” sorába illeszkedett, azonban ezek között a legkisebb méretű volt, és nem kötötték össze azt telepítéssel. Ám a magyar szakemberek még ennél is kritikusan tekintettek a szomszéd országokban lezajlott földosztásokra, ahol szerintük tulajdonképpen a Búza Barna-féle modell – a „mechanikus földdarabolás” – applikálásáról volt szó. Mindezzel szemben, ami igazán kívánatos, az a Németországban zajló telepítések módja.

Kutatási feladatok

Tehát a források széleskörű alkalmazásával a feladat annak bemutatása lenne, hogy az első világháború után az országoknak azon a csoportján belül, ahol szűk körű földreformok végrehajtására került sor 1. a német és magyar agrárreformok összehasonlíthatók. 2. ennek alapján felvázolható két egymással párhuzamos fejlődési pálya. 3. mindez empirikusan, azaz mikrovizsgálati szinten is megragadható, és az adott magyar és német régióban feltárt eredmények egymással és az általános tendenciákkal való egybevetése átárnyalja és mélyíti az agrárreformokról való ismereteinket.

A fejlődési pályát tekintve, míg Németországban a telepítések igen ígéretesen indultak, addig a magyar már

kezdetétől fogva elhibázott volt, és ez kihatott a hosszú távú folyamatokra is. Az előbbi tekintve lehet hivatkozni Kerék Mihályra, aki miután 1935-ben tanulmányutat tett a keleti tartományokban, úgy nyilatkozott, hogy a telepítés már 1950 körül el fogja érni célját. Bár a nemzetiszocializmus és a háború megakasztotta ezt a fejlődést, ám a két háború közötti telepítések tapasztalatait felhasználják majd az 1950-es évek nyugatnémet földreformjánál.

Magyarországon ezzel szemben még ilyen áttételes módon sem sikerült a parasztságot megerősíteni. Hiszen nemcsak, hogy kevés földet osztottak – amivel inkább a rész munkaidős gazdaságokat szaporították –, de ezt nem kötötték össze széleskörű kishaszonbérlettel sem, ahol pedig ez utóbbi az önálló gazdává válás előiskoláját jelenthette volna. Tehát hiányoztak azok a keretek, amelyek esélyt jelentettek volna ahhoz, hogy a mezőgazdasági munkásból bérlő, a bérlőből tulajdonos lehetett volna. Összességében – a rendszerváltás felől visszatekintve – különösen azért sajnálatos a földreform kisiklása, mert ezzel kezdetét vehette volna egy olyan a nevelődési-szocializációs folyamat, amely szélesebb agrárrétegeket a modern árutermelő gazdaság követelményeire készített volna fel.

GERGELY MARIANNA

**TAPASZTALAT ÉS TUDATOSSÁG. GAZDASÁGI
DÖNTÉSEK A NEMZETKÖZI FELTÉTELEK TÜKRÉBEN**

(Konzulens: Rab Virág)

A kutatás előzményei

Kutatási tervem az *Elmélet és Gyakorlat. A Brüsszeli Nemzetközi Pénzügyi Konferencia javaslatainak megvalósulása, 1920–1923* című szakdolgozat által felvetett kérdésekre épül. A dolgozatban az első világháború után felszínre került gazdasági és pénzügyi problémák elemzésére és hatékony kezelésére, a két világháború közötti időszakban összehívott konferenciák és értekezések közül a legelső, illetve annak eredményeit vizsgáltam meg. A kutatáshoz használt nagy mennyiségű népszövetségi forráson keresztül (*League of Nations. Brussels Financial Conference 1920. The Recommendations and Their Application. A Review after Two Years. Volume I–IV.*) a közgazdászok által javasolt terápiák gyakorlati megvalósulását vizsgáltam meg. A vizsgálat során 15 ország példáján keresztül tematikusan elemeztem az *infláció-defláció problémáját, a költségvetési hiány felszámolásának módját, a nemzetközi kereskedelem élénkítésének eszközeit, illetve a nemzetközi hitelek és adósságok kérdését.*

A kutatás során kiderült, hogy az egyes országok komoly erőfeszítéseket tettek a nemzetközi szakemberek által javasolt pénzügyi stratégiák alkalmazására, felismerve a tényt, hogy saját gazdasági érdekeik egybeesnek Európa gazdasági érdekeivel, illetve, hogy a háborút követő talpra állás a gazdasági kérdések tartós rendezésén keresztül valósítható csak meg, melyhez viszont elengedhetetlen a nemzetközi együttműködés. Kiderült az is, hogy a Népszövetség, az akkor még csak néhány éve működő és eredeti-

leg nem gazdasági és pénzügyi elemző, illetve ellenőrző szerepre szánt nemzetközi szervezet, alkalmas a nemzetközi kooperáció kereteinek kialakítására.

A kutatás kiterjesztése

Az eddigi kutatás célja elsősorban az első világháború utáni Európa gazdasági helyzetének megismerése, a legégetőbb problémák feltérképezése volt. Ennek keretében elemeztem mind a politikusok, mind pedig a gazdasági szakemberek javaslatait, illetve eszközeit, közvetlenül az első világháború után. A kutatás folytatása során a pénzügyi stratégiák megvalósulását, a szanálási folyamatokat vizsgáltam meg közelebbről. Az eddig vizsgált időszaknál maradványként egy esettanulmányt készítettem és a csehszlovák kormány pénzügyi reformjait vizsgáltam meg részletesebben. Ehhez az említett népszövetségi dokumentumokat, pontosabban magát a csehszlovák beszámolót (*League of Nations. Brussels Financial Conference 1920. The Recommendations and Their Application. A Review after Two Years. Volume I, 31–56; 235–243.*), illetve Dr. Alois Rašín csehszlovák pénzügyminiszter által írt, a reformokat részletesen bemutató könyvet használtam (*Dr. Alois Rašín: Financial Policy of Czechoslovakia during the first years of its history. In: Economic and Social History of the World War. Carnegie Endowment for International Peace. Division of Economics and History. Czechoslovak Series, English Version. Ed.: Dr. James Shotwell. Oxford University Press, Oxford, 1923.*)

A csehszlovák reformok alapvetően egybeestek a brüsszeli konferencián javasolt gazdasági és pénzügyi ajánlásokkal, azonban az 1920-as évek első felének viszonylagos gazdasági stabilitása hamar véget ért és az ország az 1923-as év folyamán már deflációs krízissel nézett szembe. A hosszú távú stabilitás receptjéhez ugyanis még hiányzott

valami: a nemzetközi gazdasági és pénzügyi együttműködés és az európai szinten összehangolt reformok¹.

A háborút követően az a gazdaságpolitikai elképzelés vált általánossá, miszerint a gazdasági függetlenség teremti meg és biztosítja a nemzeti függetlenséget is. Ennek következménye egy olyan nacionalista gazdaságpolitika lett, amely kereskedelempolitikájában elsősorban a nemzeti politikai szempontokat érvényesítette és ezzel sokszor felülírta a korábbi gazdasági kapcsolatokat. Ez már önmagában gátat szabott a tartós gazdasági talpra állásnak. A gazdasági problémák (infláció, munkanélküliség, a nemzetközi kereskedelem élénkítése stb.), melyekkel meg kellett ekkor küzdeni nemzetközi szinten jelentkeztek és az egyes nemzetgazdaságok szintjén megvalósuló, de elkülönült reformok nem hozták meg a megoldást. Csehszlovákia esetében – de a térség összes országa esetében hasonló módon – a nemzetközi kereskedelem helyreállítása létfontosságú kérdés volt. A politikai érdekellentétek, illetve a nemzetközi kooperáció hiánya viszont bizonytalanná tette a pénzügyi és gazdasági helyzetet, márpedig a kereskedelem (és ezáltal a termelés) helyreállítása érdekében elsősorban a pénzügyi kapcsolatokat és a hitelezést kellett rendbe tenni.

A brüsszeli konferencia és annak eredményei bebizonyították, hogy a Népszövetség alkalmas fórum lehet a nemzetközi pénzügyi és gazdasági kérdések szakmai elemzésére és a megfelelő gazdaságpolitikai irány kidolgozására. S bár a Népszövetség alapítói a szervezetet nem a gazdasági koordináció és a pénzügyi talpra állást felügyelő szervnek szánták, az egyre súlyosbodó válsághelyzet megteremtette ennek szükségességét. A brüsszeli konferenciát követően alakult meg a közgazdászokból és pénzügyi szakemberekből álló Gazdasági és Pénzügyi Szervezet. Eleinte csak egy kisebb csoport foglalkozott a gazdasági és pénzügyi kérdé-

¹ Lásd: Kritische Zeiten cikk hivatkozása

sekkel, és elsősorban a jegybankokkal, kereskedelmi bankokkal, egyetemekkel és egyéb tudományos körökkel fenntartott kapcsolatokra, illetve saját személyes ismeretségeikre támaszkodva dolgoztak. A kutatás jelenlegi szakaszában a Gazdasági és Pénzügyi Szervezet munkája során jelentős befolyással bíró informális csatornák és személyes kapcsolatok befolyását vizsgálom.

KULT LÁSZLÓ

**PÉCS KULTURÁLIS POZÍCIÓJA A KÁDÁR-KORSZAK
„KÉT JÓ ÉVTIZEDÉBEN” 1961–1981**

(Konzulens: Gyarmati György)

Készülő doktori disszertációm címe: Pécs kulturális pozíciója a Kádár-korszak „két jó évtizedében” 1961–1981. Választott kutatási témám tehát Pécs kulturális életének feltérképezése, melynek során arra szeretnék fókuszálni, hogy a klasszikus Kádár-korszakban hogyan vált Pécs városa az egész régió kulturális központjává.

1945 és 1990 között a város népessége rendkívül gyorsan növekedett, amellyel a város területe is kibővült. A népszámlálások adatai szerint 1949-ben a városban – a korabeli területre számítva – mintegy 79 000-en, ezzel szemben a korszak végén a már megnövelt területen több mint 170 000-en éltek. Pécs lakásállományának növelését csak a város területi kiszélesítésével, az addigi városszéli területek beépítésével lehetett megoldani, aminek eredményeként négy új városrész alakult ki.

Pécs a bányászat és az ipar súlya, valamint a benne foglalkoztatott ipari munkásság magas aránya révén a hatalom számára – a szocialista állammal kapcsolatban hirdetett elveinek megfelelően – kedvező, fejleszthető város volt. Pécs – mind a hivatalos propagandában, mind a helyi és országos közvéleményben – bányászvárosként jelent meg, de változatlanul megmaradt, sőt gazdagodott iskolaváros jellege, illetve igazgatási és kulturális központi szerepe, és az ezekből fakadó kisugárzó hatása.

Elkezdték az uránérc-bányászat munkaerőigényéhez igazodva a ma Uránvárosnak nevezett területen (a volt pécsi reptér területén) a többemeletes munkáslakások felépí-

tését, a szénbányászat munkaerő-állományának a nagymezsesi lakótelep építése szolgált, ugyanakkor a Szigeti út menti területeken lehetőség nyílt a magánépítkezésekre, míg a negyedik jelentős egység az akkoriban „Déli városrésznek” nevezett terület volt, szintén jelentős beruházásokkal. Utóbbi területen indult 1971-ben a Lvov-Kertvárosi lakótelep kialakítása. A gazdasági fejlődés és az ipari beruházások mellett jelentős mértékben növekedett a kultúraközvetítés igénye is. Mindezek változásával a társadalom egész szerkezete is átalakult. Valójában a tárgyalt korszakban lett Pécs igazi nagyváros.

Az 1950-es évekhez képest a kulturális élet is sokszínűbbé, változatosabbá vált. Már a Kádár-korszak első éveiben érezhető változások álltak be a művelődés-politikában. A legfőbb pártvezetés továbbra is kitüntetett jelentőséget tulajdonított az alkotó értelmiségieknek (legfőképpen az íróknak), de ez mellett sokkal több figyelmet szentelt a tömegkultúrának és intézményeinek is. A szocialista kultúraközvetítés legfontosabb intézményévé kezdetben a művelődési otthonok váltak. 1950-ben közel 500 működött országosan, majd a következő esztendőök során a magyar települések többségén létrehoztak közösségi és kulturális házakat. Teljes hálózat épült ki, 1975-re már közel 4000 működött Magyarországon. A művelődési lehetőségek és tevékenységek gyors bővülése általában a hatvanas évek közepéig volt jellemző, ezt követően a terjeszkedés lelassult, a településhierarchiához igazodva szelektív fejlesztéssé redukálódott, illetve csökkeni kezdett. A televíziózás rohamos terjedése nyilvánvalóan nem segítette elő a hagyományos közösségi művelődési és szabadidő-töltési formák fennmaradását.

A hatvanas évek közepére befejeződött a magyar társadalom ötvenes évek elején kezdődő gyors, és radikális átalakulása. A társadalmi mobilitás ezt követően lelassult. Az ország lakossága ekkor még növekedett ugyan, de mind lassabban. Az 1970-es évek elején már csak a lakosság keve-

sebb, mint negyede élt mezőgazdaságból. Leggyorsabban az iparból élők száma növekedett: 34%-ról 44%-ra. A szellemi foglalkozásúak 1970-ben a népesség negyedét alkották, míg 1960-ban csak a 17%-át. Az életmód változását nagymértékben befolyásolta a szabadidő megnövekedése. Először az iparban vezették be a szabad szombatot, majd ez fokozatosan általánossá vált. A heti munkaidő 42, majd 40 órára csökkent. A meghosszabbodott hétvége módot adott arra, hogy az emberek több időt fordítsanak művelődésre, kultúrára.

Az oktatáspolitikai is jelentősen megváltozott a tárgyalt korszakban. 1980-ban a megfelelő korú népesség több mint 66%-a elvégezte az általános iskolát (1949-ben 20,5%), 23%-a a középiskola valamilyen formáját (1949-ben 5,9%), és közel 7% volt a felsőfokú végzettségűek aránya (1949-ben 1,9%). Így a korszak végére a társadalom szerkezete is átalakult.

A kulturális élet a szocialista korszakban központilag irányított, ellenőrzött és szabályozott rendszerben működött. De ennek ellenére a sajtóban és a nyilvánosságban megfigyelhető az átalakulás, amelynek jegyében a kezdetben túltengő tiltások az 1980-as évekre túrússá szelődtek. Történeti szempontból az egyik nagy fordulópontot az 1956-os forradalom eredményezte, majd a rendszer és a személyi hatalom megszilárdulása után az 1960-as években a társadalom és a kultúra számára rendkívül termékeny időszak következett.

Az 1965–1976 közötti szakasz a szocialista korszakon belül a kultúra aranykorának tekinthető. Erre az időszakra esik Pécsen is számos intézmény és jeles kezdeményezés megszületése. A konszolidáció után lehetőség nyílt a tömegkultúra megújítására, a közművelődési hálózat fejlesztésére. Pécsnek az 1960-as évek közepétől kiemelt szerepe volt a Kádár-korszak kultúrpolitikájának végrehajtásában.

Az 1956-os forradalmat követően – a város és a megye vezetése által jól kihasználva a korszak „kultúrdiktátora”, Aczél György vonzódását és kötődését – vidéki városaink közül a legtöbb kulturális értéket Pécs halmozta föl. Számos országos jelentőségű kezdeményezés indult Pécsről. 1960-ban Eck Imre vezetésével a Pécsi Nemzeti Színházban alakult meg az első modern magyarországi balett-együttes, amely nemzetközi hírnévre is szert tett. 1958-ban alapították az országos érdeklődést és elismerést kiváltó Jelenkor irodalmi folyóiratot, amely megőrizte és továbbfejlesztette Pécs irodalmi hagyományait. Virágkorát élte az 1965 és 1983 között számos alkalommal Pécsen megrendezésre kerülő Magyar Játékfilmszemle. Valamint Pécsről indult a nemzetközi rangra emelkedett Siklói Kerámiatelep és a Villányi szoborpark megszervezése is.

Baranya előtt haladt a kulturális decentralizációban, és az 1960-as évek elején kísérleti jelleggel elsőként vették tanácsai kezelésbe a múzeumokat, és létrehozták a megyei múzeumok szervezetét, Pécs pedig múzeum-várossá fejlődött. De további új művészeti intézmények is létrejöttek, mint a Pécsi Nemzeti Színház operatagozata, a Bóbita Báb-színház Kós Lajos vezetésével, az önálló szimfonikus zenekar, a pécsi galéria, a nyári szabadtéri színház vagy a Művészetek és Irodalom Háza. Élénk volt a zenei élet is, több jeles kamaraegyüttes működött a városban. Szinte emblematikussá vált a Mecsek Fúvósötös, a Nevelők Háza Kamarakórusa és a Liszt Ferenc Kórus.

A regionális táji kultúra több eleme is a TIT tevékenységéhez kapcsolódott, mint például a Pécsi Nyári Egyetem és a vidéki Magyarországon egyedülálló Természettudományi Stúdió a Planetáriummal és Csillagvizsgálóval. A természettudományos ismeretterjesztést és a szórakozást szolgálta a társadalmi összefogással megteremtett pécsi Állatkert és Mecsek Vidámpark. Mindezekkel Pécs regionális-kulturális központtá vált, és a felsőoktatás mellett a művé-

szetek is otthonra találtak. A korszak folyamán a pécsi felsőoktatásban is nagy változások történtek. Az 1970-es évek elején fokozatosan létrejött a Közgazdaságtudományi Kar, majd 1982-ben a Pécsi Tanárképző Főiskolát egyetemi karrá fejlesztették, és Pécs mintegy „kultúrszigetként” virágzott a fokozatosan visszamaradó baranyai térségben.

PAP DÁVID ZOLTÁN

**PÉCS VÁROS NYOMTATOTT SAJTÓJÁNAK
TÖRTÉNETE
1848–1948**

(Konzulens: Hornyák Árpád)

Történeti előzmények

A történelem folyamán az emberi társadalmak mindegyikének fontos építőeleme volt az információk átadása és megszerzése. A hírközlés fontosságát az ókortól kezdve minden államalakulat felismerte, ezért egészen a 17. századig az állam gyakorolt totális ellenőrzést az információk elosztása felett. A könyvnyomtatást a 15. század közepén forradalmasító Johann Gutenberg, valamint a kereskedelem és az ezzel együtt fejlődő nyugat-európai polgárság igényei, jelentősen megnövelték az információk terjedésének sebességét. Ezek együttesen hívták életre a nyomtatott sajtót. Az állam hamar felismerte a sajtó hasznosságát – lásd *Gazette de France*¹ –, de ugyanilyen gyorsan rá is ébredt a veszélyességére is. Ez a felismerés hívta életre az állami cenzúra rossz hírű intézményét, egyben engedélyhez kötötte a lapalapítást és kiadást.

Napóleon és Metternich voltak az első államférfiak, akik a sajtót – vagy legalábbis egy részét – az állam szolgálatába állították. Mindketten korlátozták a sajtószabadságot, hivatalos állami újságot indítottak (*Moniteur*, *Österreichischer Beobachter*) és többfokozatú cenzúrát állítottak fel. Az általuk életre keltett rendszerek egészen a 19. század második feléig meghatározták az európai újságírást. Technikai változások is megvalósultak a század folyamán: Napóleon

¹ Fülöp Géza: Bevezetés az egyetemes sajtótörténetbe. – Budapest : Tankönyvkiadó, 1981. 23.

császársága alatt a hivatalos kormánylapban, a Journal de l'Empire-ban jelent meg először a tárca rovat (feuilleton).²

Az 1848-as forradalmi hullám ugyan rövid időre újra eltörölte a cenzúrát és törvénybe iktatta a sajtószabadságot, de a restauráció még az előbbieknél is szigorúbb szabályozásokat léptetett életbe. III. Napóleon 1852-ben bevezette a *mégintési rendszert* (*avvertissement*)³, melyet mindenki átvett a kontinensen. A változásokat azonban nem lehetett sokáig késleltetni. A 19. század első felében bekövetkezett nyomdászatechnikai fejlődés (óránkénti lapszámnövelés, újság árának csökkentése), az iskolázottság arányának növekedése, a gazdasági élet és a távközlés felgyorsulása együttesen eredményezték a tömegsajtó megszületését. Különösen sokat jelentett a reklám – és ezzel együtt a kapitalista befektetők – tömeges megjelenése. A parlamentáris rendszerek megerősödésével pedig sorra törlik el a korlátozásokat és hozzák a sajtószabadságról szóló törvényeket. Franciaországban 1881-ben, Magyarországon 1867-ben hoztak új törvényeket e tárgyban. Az európai és egyben a világsajtó egyik utolsó változásaként a 1890-es évek végére kialakulnak az esetenként akár tucatnyi lapot is összefogó hírlap konszernek és az iparágat kiszolgáló hírügynökségek.⁴ Az analfabetizmus visszaszorulásával a 20. század első harmadára az olvasótáborok összetétele radikálisan megváltozott. Míg korábban főleg a polgárság privilégiuma volt az újságolvasás, a századfordulótól már az alsóbb néprétegek is mind tömegesebben jelennek meg az olvasóközönség sorában. Ez a népmozgalmi változás egyenesen vezetett a milliós példányszámok eléréséhez.

Az 1990-es években és a 21. század első évtizedében az internet megjelenése és tömeges elterjedése a század első

² U.o. 45-46.

³ U.o. 54.

⁴ Fülöp Géza: Bevezetés az egyetemes sajtótörténetbe. – Budapest : Tankönyvkiadó, 1981. – 86-87.

felében kialakult papíralapú rendszert alapjaiban rengette meg, s jelen pillanatban még nem látható, hogy együttélés fog megvalósulni vagy a gazdasági küzdelem az egyik média kimúlásához vezet.

A magyar újságírás története majdnem kétszáz éves csúszással indult, hiszen az első magyar nyelvű hírlap a Magyar Hírmondó csak 1780. január 1-jén jelent meg először.⁵ Ettől kezdve, fejlődése nagyjából igazodik a világ sajtójának történetéhez. Európa többi részéhez képest csupán az 1945 és 1990 közötti időszak jelent eltérést, mivel a Rákosi- és a Kádár-rendszer teljesen államosította a sajtótermékeket és erőteljes cenzúrát foganatosított.

Téma bemutatása

Pécs város sajtótörténete nagy vonalakban a következő. Elméletileg az 1832-es évvel kellene kezdődnie, de a Fünfkirchner Intelligenz Wochenblattnak nincs ismert példánya, csupán az előfizetési felhívása található meg a Baranya Megyei Levéltárban.⁶ 1848–49-ben három lapról eshetik említés. A Pressfreie Flugblätter (1848. június 14-től Fünfkirchner Zeitung), április 6-ától októberig, társlapja a Pécsi Tárogató május 31-től június 11-ig, a Das Fünfkirchner Bergmandl pedig június 15-től szeptemberig létezett.⁷ Ezután bő évtizednyi csönd következett. 1860-tól 1873-ig tartott a helyi újságírók „tanulóideje”, no meg a küzdelem a rendszeres megjelenésért. A korszak jellemző lapja a Pécsi Lapok, mely 1860. július 5-től 1862. jún. 29-ig, másodsorra

⁵ A magyar sajtó története I. köt. / Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla. – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1985. - 72-73..

⁶ Baranya Megye Sajtóbibliográfiája 1832-1984 / Szerk. Surján Miklós. – Pécs : Baranya Megyei Könyvtár, 1992. - 118.

⁷ Baranya Megye Sajtóbibliográfiája 1832-1984 / Szerk. Surján Miklós. – Pécs : Baranya Megyei Könyvtár, 1992. - 118., 309., 321.

pedig 1867. március 31-től 1871. december 31-ig volt életben.⁸

Az 1870. május 1-jén induló Fünfkirchner Zeitunggal és az 1873. szeptember 27-én először jelentkező Pécsi Figyelővel új korszak kezdődött, melyet már rendszeresen működő sajtó jellemez. Az utóbbival a politikai tárgyú újságírás is megjelenik a város falai között. Ezek az orgánumok még csak heti rendszerességgel jelentek meg. 1892. november 16-án színre lépett a Pécsi Napló, mint a város első nagypéldányszámú napilapja.⁹ Létrejöttében erősen közrejátszott az a tény, hogy miután a város népességének nagyobb részét adó német eredetű polgárság erőteljesen asszimilálódott, komoly igény jelentkezett egy teljes egészében magyar nyelvű napilap iránt. Ezt követte 1911. március 25-én a Dunántúl, melyet a katolikus egyházhoz erősen kötődő Katolikus Hírlapkiadó és Nyomda Rt. hívott életre. Elindításában nagy szerepe volt Zichy Gyula (1871-1942) pécsi püspöknek.

Az 1918. november 14-től 1921. augusztus 22-ig tartó szerb megszállás időszaka éles váltást okoz Pécs életében, hiszen a megszállók egyáltalán nem titkolt célja a megye általuk uralt részének átcsatolása volt az SHS Királyságba. Némiképp meglepő módon a város sajtója virágzott, hiszen mintegy 200 különböző sajtótermék jelent meg a majd három év alatt.¹⁰

A két világháború közötti időszak a pécsi sajtó aranykorának számít, hiszen a két napilap (Pécsi Napló, Dunántúl) mellett számtalan egyházi orgánum, diáklap, gazdasági lap „hallatta a hangját”. Az 1923-ban ideköltöző Erzsébet Tudományegyetem pedig katalizátorává vált az olyan irodal-

⁸ U.o. 283-284.

⁹ U.o. 288-295.

¹⁰ A Felszabadulás aranykönyve 1921-1931 / Összeáll. Zsadányi Oszkár, Kussinszky Endre. – Pécs : Haladás Nyomdarészvénytársaság, 1931., 57-67.

mi és tudományos folyóiratoknak, mint a Pannonia, a Kis-sebségi Körlevelek vagy a Minerva. A II. világháború csupán annyi változást hozott a sajtó életében, hogy a Pécsi Naplót az 1944. március 19-i német megszállás következményeképpen április 16-án betiltották, a Dunántúl pedig az orosz csapatok érkezésekor fejezte be működését.

1944. november 27-e az orosz csapatok bevonulása után december 17-én baloldali szerkesztőgárdával megjelenik az Új Dunántúl című napilap, mely a kormánykoalíció lapjaként funkcionál. 1945. július 22-én megjelenik a Dunántúli Népszava (MSZDP), augusztus 19-én pedig a Független Nép (Kisgazda Párt).¹¹ Átmeneti időszak veszi kezdetét, melyben a parlamentáris demokrácia látszatát tartják fenn, de valójában az MKP fokozatos hatalomátvétele zajlik az országban. A sajtót tekintve ez az időszak a nyomdák és a kiadók 1948. április 29-én törvénybe iktatott államosításáig tart.

Pécs város nyomtatott sajtójának feltárása hiánypótló téma, mert ebben a kérdéskörben csupán néhány rész tanulmány, valamint repertóriumok és bibliográfiák láttak napvilágot. Több okból határoztam úgy, hogy ezt választom doktori dolgozatom kutatási tárgyául.

A Csorba Győző Megyei-Városi Könyvtár Helyismereti Gyűjteményében 2004 ősze óta tartozik kezem alá a gyűjtemény folyóirattára. Az elmúlt nyolc év alatt alkalmam volt behatóan megismerkedni az állományrészsel, valamint folyamatosan készítem a kurrens folyóiratok teljes bibliográfiai leírásait a Corvina elektronikus katalógusba, melyek egyben a tár naprakész leltárát is jelentik. 2011-ben elkezdtem a Surján Miklós által 1992-ben megalkotott Baranya megye sajtóbibliográfiája 1832–1984 c. könyv retrospektív folytatását. Ez a munka magában foglalja az 1984 óta megje-

¹¹ Baranya Megye Sajtóbibliográfiája 1832-1984 / Szerk. Surján Miklós. – Pécs : Baranya Megyei Könyvtár, 1992. 372-378., 98., 117.

lent megyei sajtótermékek teljes bibliográfiai leírását, valamint a kurrens állomány folyamatos frissítését is. E munkából később kiadvány is fog születni, és ezen felül teljes egészében elérhető lesz az intézmény Corvina katalógusában is.

Miután olvasói és kutatói igény egyaránt jelentkezett a témakört átfogóan bemutató kiadvány iránt, úgy gondoltam munkakörömből kifolyólag is szerencsés lenne kutatási témának választanom a város sajtójának történetét. Elhatározásomat nagyban segítette az a tény, hogy Pécs tekintetében a Helyismereti Gyűjtemény rendelkezik az egyik legteljesebb folyóirat állománnyal.

A kutatás célja nem csupán a korszakban létezett sajtótermékek feltárása, hanem az azokat létrehozó, fenntartó és működtető szerkesztőségek, kiadók és politikai pártok részletes bemutatása. Különösen fontosnak tartom a sajtónak a város társadalmához és a mindenkori városvezetéshez való viszonyának részletes feltárását. A felvázolt célok elérése érdekében a kutatás egyrészt a Magyar Országos Levéltár Baranya Megyei Levéltárában található polgármesteri és főispáni iratanyagra, másrészt a Csorba Győző Megyei-Városi Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének Folyóirat-tárára, harmadsorban pedig a Magyar Országos Levéltár belügyi irataira fog támaszkodni.

A kutatás eredményeképpen elkészülő tudományos értekezés, egyrészt újabb „fehér foltot” tüntetne el városunk történetében, fontos adalékanyagként szolgálhatna a majdan elkészülő városmonográfiához, és nem utolsó sorban hasznos kézikönyvként szolgálná a kutatókat.

PÁSZTORY LEVENTE

SVÉDORSZÁG ÉS MAGYARORSZÁG KAPCSOLATAI A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

(Konzulens: Hornyák Árpád)

Kutatásomat a *Svédország és Magyarország kapcsolatai a két világháború között* munkacím alatt kezdtem meg, amelynek vizsgálatát a diplomáciai és gazdasági kapcsolatok – mint központi elem – feltárását végzem jelenleg. Amellett, hogy a kérdést az európai és egyetemes diplomáciai erőterbe beágyazva dolgozom fel, fontos hangsúlyozni a különböző regionális vonatkozásait a vizsgált államoknak, hiszen Svédországnak a skandináviai országokkal ápolt jó viszonyából az 1930-as évekre egy összehangolt, baráti együttműködés bontakozott ki. Ezzel szemben Magyarország és a szomszédos országok közötti kapcsolatok – egy-egy enyhülési periódust leszámítva – kifejezetten rossznak, ellenségesnek mondhatóak. Azonban – a már eddig feltárt anyagok is jól tükrözik, hogy – a két ország kapcsolatainak számos – például kulturális, sport és egyházi – szempontból történő feltárása is izgalmas eredményekre vezethet. Ennélfogva a téma ezen vonatkozásainak szisztematikus feldolgozása is szerepet kap a kutatásomban.

Eddig átfogó történeti feldolgozás a témáról nem született, és egy-egy részével is csak néhány, kizárólag magyar kutató foglalkozott. Solymossy Péter egy – a *Századokban* megjelent – tanulmányában és a kiadott doktori disszertációjában foglalkozott a magyar revíziónak a svédországi megítélésével; valamint Vadász Sándor publikálta és látta el bevezetővel az 1918-1920 közötti Magyarországról küldött svéd diplomáciai jelentéseket a *Világtörténetben*. Mindezek mellett a magyar és a svéd külpolitikát a korszakban bemu-

tató alapmunkák jelentenek a konkrét témámat illetően hasznos kiindulópontot.

A forrásbázis gerincét a stockholmi Országos Levéltár Külügyminisztériumi archívumának a Kereskedelmi és Politikai osztály 1902. és 1920. évi rendszerezésű anyagainak vonatkozó dossziéi, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár külügyminisztériumi iratanyagai vonatkozó raktári egységei adják. Ezek mellett memoárok, dokumentumgyűjtemények kutatása és feldolgozása zajlik. Továbbá a különböző svéd és magyar sajtóorgánumok – például a Svenska Dagbladet, a Söderhamns Kuriren, a Stockholms Tidnigen, a Dagens Nyheter, a Pester Lloyd, a Népszava, és a Magyar Hírlap – merültek fel forrásként.

Az első világháború, az azt követő rendszerváltások, a békeszerződés aláírása és ratifikálása során Magyarország mind politikai, mind gazdasági, mind társadalmi szempontból súlyos nehézségekkel nézett szembe. Ebben az időszakban került sor az önálló magyar külügyi szolgálat kiépítésére, amelynek egyik lépcsőfoka volt, hogy 1921. március 17-én felállították a stockholmi követséget Bornemisza Gyula rendkívüli követ vezetésével. A svédországi követség látta el Dániában és Norvégiában, illetve egy rövid ideig – 1922-1923 között – Finnországban is a magyarok képviselőt. Azonban a gazdasági világválság miatt bevezetett takarékosági intézkedések folytán a svéd, norvég és dán képviselőt áthelyezték Hollandiába, és a stockholmi kirendeltség főkonzulátusként működött tovább 1937-ig, amikor Matuska Péter vezetésével visszaállították a magyar követséget Stockholmban.

Magyarországhoz képest a semleges Svédország számára a világháború nem járt olyan komoly következményekkel, a legsúlyosabb problémát a saját lakosságának élelmezése jelentette, azonban gazdasági szempontból kifejezetten nyereséges volt ez az időszak. 1918-tól az Alex Fleischl vezette budapesti főkonzulátus, majd – felállítását követően –

a budapesti követség látta el a svéd képviselőt, bár a magyarországi svéd követek általában Belgrádba is akkreditálva voltak.

Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való, 1922. szeptember 18-án egyhangú szavazással történő felvételéig a két ország diplomáciai kapcsolatainak homlokterében egyrészt a magyar belpolitikai változások és azok megítélésének kérdései mellett a magyar politikai menekültek külföldi tevékenysége, a királykérdés, valamint a szovjet hadifogságban lévő magyarok ügye állt.

Ezt követően az 1920-as években – a hagyományos informális és hivatalos diplomáciai csatornák mellett – a Nemzetek Szövetsége lett sok esetben a központi fóruma a svéd-magyar kapcsolatoknak. Ebben egyrészt a svéd külpolitikának a Népszövetség és alapelvei melletti elköteleződése állt, bár a status quo elfogadása a svéd külpolitika meghatározó személyiségei számára nem jelentette az első világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések rendelkezéseinek feltétlen elismerését, hanem – a Nemzetek Szövetségének alapokmányába foglaltakkal összhangban – az igazságosság és a nemzeti önrendelkezés alapján békés úton megvalósíthatónak tartották a békediktátumok revízióját is. Továbbá az, hogy az általa képviselt „*aktív semlegességi politika*” – amelynek egyik központi eleme a kis államok érdekeinek védelme volt – megvalósítását, alkalmazását e nemzetközi szervezet keretein belül látták a leghatásosabbnak. Ezen külpolitikai irányvonalakat azért is érdemes hangsúlyozni, mert számos magyar ügyben – példaként említhető a pénzügyi és katonai ellenőrzés megszüntetésének kérdése, a frankhamisítás és a szentgotthárdi fegyverszállítási incidens – döntött a Nemzetek Szövetsége. Emellett a magyar külpolitika irányítói törekedtek a magyar kérdés napirenden tartására, amelyre a kisebbségi kérdést és az optánsperet „*használták*”. Ezek a kérdéskörök azonban nemcsak a Nemzetek Szövetsége előtt vizsgálható a két

ország vonatkozásában, hanem a közvetlen diplomáciai kapcsolatoknak is jelentős mozzanatai voltak.

A gazdasági világválság idején, valamint az azt követő években a két ország politikai kapcsolatai beszűkültek, amiben jelentős szerepet játszott a svéd képviselő Hágába történő áthelyezése, és csupán az 1930-as évek második felében élénkültek ismét. Az eddig feltárt anyagok arra utalnak, hogy ezen időszakban a nemzetközi erőviszonyok átalakulása, a „szovjet és a német veszély”, a Nemzetek Szövetségének súlytalansága, valamint a magyar revízió kérdése képezte a svéd magyar kapcsolatok fő vonulását.

A svéd diplomácia az egész korszakban megértéssel kezelte a magyar revíziós törekvéseket, majd azok megvalósulását is. Nem vitatta a trianoni békeszerződés igazságtalanságát, azonban aktívan nem lépett fel a magyar érdekek sem egészben, sem részben történő érvényesítése mellett, csupán elvi szinten támogatott egy békés rendezést. A második világháborúba történő belépés kapcsán is azon az állásponton voltak, hogy függetlenül a magyar politikai vezetés szándékától, az ország geopolitikai helyzetéből fakadóan elkerülhetetlen volt.

A két ország gazdasági kapcsolatainak első jelentősebb eleme szintén a Népszövetséghez köthető, hiszen a magyar államháztartás szanálására folyósított stabilizációs kölcsön fedezetének előteremtéséhez a svéd pénzpiac is hozzájárult. 1928 májusában egy további, három részletben folyósított hitellel, az ún. „gyufakölcsönnel” biztosítottak fedezetet a magyar földbirtokrendezésre. Még ugyanez év novemberében megkötötték a svéd–magyar kereskedelmi egyezményt. A világválság után, az 1930-as években újra fejlődésnek indultak az ugyan nem kifejezetten nagy volumenű kereskedelmi kapcsolatok. Svédország stabil, növekvő felvevőpiacot biztosított a magyar élelmiszeripari, valamint elektromos termékek számára, míg Magyarországra elsősorban vas- és gépipari áruk érkeztek.

Összegezve elmondható, hogy a magyar külpolitika számára ugyan Svédország nem számított elsődleges partnernek, azonban számos esetben, kérdésben – elvi szinten és gazdaságilag – támogatólag lépett fel Magyarország mellett. Emellett érdeklődéssel figyelte a magyar belpolitikát, aminek – mivel a magyarok is élénk figyelemmel kísérték a svéd belpolitikát – érdekes színezetet kölcsönözhet az a szempont is, hogy a két eltérő politikai kultúrájú ország vezető elitje miként vélekedett a másik államban zajló eseményekről, változásokról.

SCHWARZWÖLDER ÁDÁM

SZÉLL KÁLMÁN MINISZTERELNÖKSÉGE

(Konzulens: Nagy Mariann)

A doktori képzésre való jelentkezéskor megjelölt célkitűzés eredetileg Széll Kálmán (1843-1915) politikai biográfiájának megrajzolása volt. A tavalyi prezentáció alkalmával elhangzott tanácsokat megfogadva azonban – melyek szerint előnyösebb volna Széll Kálmánnak csak a hatalom csúcsán eltöltött éveire koncentrálni a készülő disszertációt – a kutatási téma némileg módosult. Széll Kálmán 1899. március 1. és 1903. június 27. között volt Magyarország miniszterelnöke, az ő személyére fókuszálva kívánom tárgyalni kormányának éveit. A kutatási téma hiánypótló jellegű, modern tudományos igényeket kielégítő módon sem Széll Kálmánnal, sem konkrétan a Széll-kabinettel foglalkozó mű nem látott még napvilágot.

Források

Széll Kálmán 1915-ben bekövetkezett halála után személyes irathagyatékát családja gyűjtötte össze és a rátóti kastélyban őrizték. A szovjet katonák 1945-ben feldúlták az épületet, majd 1946 novemberéig a szovjet hadsereg használatában maradt. Széll Kálmán irathagyatéka nem teljesen tisztázott körülmények között megsemmisült, valószínűleg elégett, a kastély 1949-es államosításakor nem történt róla említés. Annak felkutatását, hogy maradt-e még a leszármazottak kezében néhány Széll Kálmántól eredő vagy rá vonatkozó dokumentum, jelentősen megnehezíti, hogy a II. világháború után Széll egyetlen életben maradt unokája, Bernrieder Katinka Angliába, majd Új-Zélandra távozott, és 1991-ben bekövetkezett haláláig nem is tért vissza Magyarországra.

„Másodkézből” azonban mégis ismerünk részleteket Széll Kálmán levelezéséből, Sárkányné Halász Terézia 1943-ban kiadott életrajzának köszönhetően. A szerzőnő a néhai miniszterelnök lányának, Bernrieder Jánosnének volt közeli barátnője, aki elsősorban Széll Kálmánnak a rátóti kastély tornyában őrzött irathagyatékára, és nem közgyűjteményi forrásokra támaszkodva írta meg könyvét. A művön egyértelműen érződik a Széll szerepét lehetőleg pozitívan bemutató szándék, értékét azonban jelentősen megnöveli, hogy a szerző sokat idéz Széll levelezéséből, amiből csak az általa közölt részletek maradtak ránk. Széll Kálmán levelei egyébként is szubjektív források, ráadásul a Halász Teréz által kiragadott levélrészletek kiválasztása is szubjektív, és nem ismerjük a szerző által nem közölt részek, vagy teljes levelek tartalmát.

Széll Kálmán nagy valószínűséggel nem vezetett naplót, és politikai értekező művet sem hagyott ránk, melyből részletesen megismerhetnénk világképét, gondolkodását az egyes politikai eszmékről vagy kérdésekről. Politikusi működését tehát elsősorban a hivatali tevékenységei folytán keletkezett dokumentumokból, országgyűlési felszólalásai-ból és egyéb nyilatkozataiból, továbbá tetteivel lehet bemutatni. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Miniszterelnökségi Levéltárnak központilag iktatott és irattározott iratain (K26) belül a 448-593. csomó teszi ki a Széll-kormány anyagát. Nagy forrásbázisról van tehát szó, a kutatást azonban segíti, hogy a mutatókönyvek elérhetőek az internetről. A fondon belül további jelentős források a minisztertanácsi jegyzőkönyvek (K27), melyek szintén elérhetőek a Digitarchiv online felületéről. A Széll-kabinet szakminisztériumainak iratai is fontosak, kiemelkedik azonban a Belügyminisztérium, mert Széll Kálmán saját kormányában a belügyi tárcát mindvégig megtartotta magának. Az Országgyűlés két háza (Képviselőház illetve Főrendi Ház) naplóinak és irományainak feldolgozása szintén

elengedhetetlen, az Országgyűlési Könyvtár honlapján mindkét anyag elérhető digitalizált formában.

Véleményem szerint fontos kiterjeszteni a kutatást az Österreichisches Staatsarchiv anyagaira, a Széll-kormánnyal párhuzamosan működő osztrák kormányok (a Thun-Hohenstein-, Clary-Aldringen-, Wittek- és Körberkormány) legfontosabb irataira a gazdasági kiegyezési tárgyalásokkal és a hadseregfejlesztéssel kapcsolatban. Az 1899-1903 közötti évek közös minisztertanácsi jegyzőkönyvei kötet formájában már kiadásra kerültek, Széll Kálmán pénzügyminiszterségének éveire (1875-1878) vonatkozóan azonban nem.

A századforduló éveiben is számos politikai döntés született, egyeztetés zajlott informális módon, hivatalos dokumentálás nélkül, a korabeli hírlapok tudósításaiban azonban ezekről is tájékozódhatunk. Mindez fontossá teszi a sajtótermékek bevonását a kutatásba, figyelve természetesen a sajtó, mint forrás felhasználásának szakmódszertani kritériumaira. Elsősorban a politikai napilapok feldolgozása szükséges (Pesti Hírlap, Pesti Napló, Budapesti Hírlap, Nemzet, Pester Lloyd, Egyetértés, Magyarország, Alkotmány, Népszava). A Széll Kálmánnal szoros személyes vagy politikai kapcsolatban álló kortársak (például Apponyi Albert, ifj. Andrássy Gyula, Darányi Ignác, Tisza István) levelezéséből, naplóiból és memoárjaiból további értékes információkat nyerhetünk, szintén ügyelve azonban a szubjektív források felhasználásával kapcsolatos előírásokra.

Törésvonalak

Két nagyon markáns törésvonal húzódott Magyarországon a századforduló politikai életében. Az egyik a hagyományosnak is nevezhető közjogi kérdés, a másik az agrárius és a merkantil csoportok ellentéte. A két törésvonalra, az erőviszonyok változására koncentrálva, végigkövethető a Széll-kormány négy éves működése, belpolitikai konzoli-

dációs kísérlete. Mind a közjogi kérdés mentén zajló vitákban, mind az agrárius-merkantil ellentét alakulásában meghatározó volt Széll Kálmán személyes szerepe.

A közjogi kérdés két jól behatárolható időszakban volt kiemelten fontos a Széll-kabinet szempontjából: a kormány megalakulása körüli hónapokban, valamint 1902 októbertől egészen a kabinet júniusi lemondásáig. A Széll-kormányt megelőző Bánffy-kabinet bukása több tényezőre is visszavezethető, de az ellenzék szünni nem akaró obstrukcióját az új gazdasági kiegyezés megkötésével kapcsolatos tárgyalások (konkrétan az ún. ischli klauzula) indította el. Miniszterelnöki kinevezése napjaiban Széll paktumot kötött az ellenzékkel, melyben többek között némileg megszigorították a házszabályokat, de az ellenzék számára az obstrukció lehetősége továbbra is megmaradt. Ennek ismeretében Széll tudatosan igyekezett kerülni a közjogi kérdések feszegetését, és jó viszonyt próbált ápolni az oppozícióval. A király és a katonai vezetés fokozódó nyomására azonban a kormány 1902 októberében betervezte az új véderőtörvény javaslatát, ami végül újabb elhúzódó obstrukcióhoz, majd a Széll-kormány lemondásához vezetett.

A közjogi viták kerülésével, vagy lehetőség szerinti elodázásával párhuzamosan kiéleződött a belpolitikai életben az agrárius és a merkantil csoportok szembenállása. Az újkonzervativizmus és a liberalizmus szellemi talaján álló, de elsősorban gazdaságpolitikai ellentétről volt szó. A kérdés jelentős mértékben megosztotta a közjogi alapon szerveződött pártokat, leginkább a Szabadelvű Pártot. A kormánypárt legnagyobb csoportját, a Tisza Kálmán, majd egyre inkább Tisza István által vezetett merkantilek alkották, akiket „óliberálisoknak” vagy „régí gárdának” is neveztek. A Széll-kormány megalakulását követően, 1899. március elején azonban sor került az Apponyi Albert vezette, szintén '67-es közjogi alapon álló Nemzeti Párt és a Szabadelvű Párt fúziójára, aminek következtében a kormány-

pártban jelentősen megnövekedett az agrárius szárny ereje. A fúzió előkészítésében fontos szerepet játszott az új miniszterelnök.

Széll Kálmán korábban jó kapcsolatban állt a párt merkantil csoportjával (sikeres bankár volt, két bank elnöki tisztét is betöltötte egyszerre), tagja volt viszont az OMGE igazgatóválasztmányának, és személyes érdeklődése alapján az agráriusokkal is rokonszenvezett, az általa vezetett bankok sokat hiteleztek a mezőgazdaságnak. Széll azonban mindenképpen meg szeretne volna valósítani a fúziót a Nemzeti Párttal – erre egyébként Ferenc Józseftől is megbízást kapott – ezért levonta a szükséges következtetést: ha a Nemzeti Párt beolvad a Szabadelvű Pártba, akkor jelentősen meg fog nőni az agráriusok súlya. Éppen ezért a fúziót a kormánypárt többségét képező merkantilek ellenezni fogják, így neki nem marad más választása, minthogy a kormánypárton belül az agráriusokra támaszkodva, és az ellenzékkel a lehető legjobb viszonyt kiépítve kormányozzon.

A fúziót követően a kormánypárt egysége végletesen megbomlott, az 1901-es összeférhetetlenségi törvény és az 1901-es választások kapcsán ragadható meg leginkább a Szabadelvű Párt két csoportjának egymás elleni harca. Természetesen az erős, egységes kormánypárt hiánya az 1902-1903 fordulóján kiújuló közjogi harcban is leszűkítette a Széll-kormány mozgásterét.

SZALÁNCZI JÓZSEF KRISZTIÁN

AZ 1938–1939-ES NÉMET ANTARKTISZ-EXPEDÍCIÓ NEMZETKÖZI ÉS KATONAI VONATKOZÁSAI

(Konzulens: Fischer Ferenc)

Tágabb értelemben vett kutatási területem az Antarktisz problémaköréhez kapcsolódik: elsősorban a Déli-sarkvidék gyarmatosításért folytatott küzdelem politikai eseményeit tanulmányozom az 1959-es Antarktisz-szerződés megkötése előtti időszakban. Doktori disszertációm központi témájaként a hitleri Németország által 1938–1939 fordulóján végrehajtott úgynevezett *Schwabenland-expedíciót* választottam, amely komplexitásában egyedülállónak tekinthető a déli kontinensre indított kutatóutak között. Tudományos vonatkozásai mellett ugyanis olyan nemzetközi, katonai és gazdasági kontextusokkal rendelkezik, amelyek révén nem csupán az expedíció egyébként önmagában is rendkívül érdekes folyamata mutatható be, hanem az Antarktisz meghódításáért zajló korabeli versenyfutás tágabb összefüggésrendszere is.

A harmadik birodalom vezetése 1938 első felében egy igen ambiciózus déli-sarkvidéki vállalkozás kidolgozásába kezdett, s az év végén – látszólag teljesen váratlanul – Alfred Ritscher kapitány irányítása alatt az elérhető legmodernebb technikával felszerelt, hidroplánok indítására, illetve fogadására is alkalmas *Schwabenland* katapulthajót küldte a dél-atlanti vizekre, amelynek kutatócsoportja 1939 elején légi fényképezés segítségével mintegy 600 ezer km² kiterjedésű – *Neu-Schwabenland* névre keresztelt – szárazföldet derített fel a ny. h. 12° és a k. h. 20° közötti antarktisi területen. A tudományos stáb tagjai a körzetről részletes áttekintési térképet készítettek, továbbá geográfiai, oceanográ-

fiai, meteorológiai, geofizikai, biológiai és nautikai vizsgálatokat is végeztek a helyszínen. Az expedíció által elért eredményeket akár világraszóló sikerként is lehetett volna értelmezni, a németek szándékai azonban jócskán túlmutatnak a tudományos kutatáson. A küldetés összetevői között igen nehéz fontossági sorrendet felállítani, hiszen főbb alkotóelemei elválaszthatatlanul összefüggnek egymással, s kizárólag együttesen értelmezhetőek. Azt azonban érdemes leszögezni, hogy a kutatóút eredeti célja – amely Helmuth Wohlthat államtanácsos és pénzügyi szakember fejében fogalmazódott meg elsőként – a dél-atlanti vizeken folytatott német bálnavadászat függetlenségének biztosítása volt. Németország – amely korábban a versailles-i szerződés következményeként mintegy másfél évtizedre kizárásra került az Antarktisz felosztásának folyamatából – egy saját, a környező óceáni területekre is kiterjedő déli-sarkvidéki körzet létrehozása révén látta megvalósíthatónak azt, hogy bálnavadászhajói hosszú távon is zavartalanul működhesenek a térségben, s ne fenyegetse őket az a veszély, hogy tevékenységük után esetleg adót kelljen fizetniük Nagy-Britannia számára. A nemzetközi jog szempontjából is releváns területi igény bejelentésére azonban kizárólag egy komoly tudományos eredményekkel alátámasztott, sikeres felfedezőút végrehajtása esetén nyílhatott lehetőség. Az amúgy sem könnyűszerrel kivitelezhető feladatot azonban bonyolította, hogy a harmadik birodalom a legmesszebbmenőkig „nemkívánatos látogatónak” számított az Antarktisz körzetében, s pusztán megjelenésével az összes, déli-sarkvidéki ügyekben érintett állam érdekeit sértette valamilyen módon.

A kijelölt kutatási helyszínre ugyan a *Schwabenland* kifizetésének pillanatában nem létezett hivatalosan bejelentett jogcím, valójában azonban korábbi felfedezései alapján Norvégia már évek óta igényt tartott a területre. Többek között ezért is képeztek rendkívüli fontosságot német rész-

ről a kartográfiai munkálatok. Egy várható jogvitában Németország a légi fényképezések révén készített, rendkívül pontos térképek segítségével kívánta érvénytelenné tenni a korábbi – egyes esetekben csak megfigyeléseken alapuló – norvég eredményeket, arra hivatkozva, hogy a skandináv tengerészek számos földrajzi objektum helyét tévesen határozták meg, vagy egyáltalán nem is látták azokat. A váratlan expedíció – amelyről a szervezők egészen az utolsó pillanatáig azt próbálták elhithetni, nem is teljesen eredménytelenül, hogy az Északi-sarkvidékre indul – igen nagy zavart keltett az ellenérdekelt hatalmak soraiban. Norvégia úgy reagált, hogy 1939. jan. 14-én – azzal párhuzamosan, hogy elismerte az általa korábban vitatott Ausztrál Antarktisz Terület nyugati határvonalát –, *Dronning Maud Land* (Maud királyné föld) néven formálisan annektálta a ny. h. 20° és a k. h. 45° között elterülő teljes sarkvidéki régiót. Nagy-Britannia – továbbá Ausztrália és Új-Zéland, valamint az Egyesült Államok is – ezzel szemben kifejezetten katonai megfontolásokból aggódott, mivel nem tartották elképzelhetetlennek, hogy Németország esetleg utánpótlási bázist készül létrehozni a dél-atlanti térségben. Hasonló okokból kifolyólag Argentína és Chile is nyugtalanodott. Attól tartottak, hogy a németek esetleg a Tűzföld valamely lakatlan részén létesítenek egy katonai támaszpontot, megsértve ezzel valamelyikük területi szuverenitását. Habár ilyesmire végül nem került sor, a feltételezés nem volt alaptalan: a német haditengerészet főparancsnoksága ugyanis – az antarktisz művelettől függetlenül – valóban utasította a *Schwabenland* katapulthajót, hogy visszatérésekor tegyen egy kitérőt Dél-Amerika partjai irányába és vizsgálja meg, hogy a Trinidade és Martin Vaz nevű kis szigeteken található-e kikötésre alkalmas partszakasz segédcirkálók, vagy tengeralattjárók számára. Mindezek mellett pedig az expedíció beleillett a *Reichs-*, ill. *Kriegsmarine* két világháború közötti atlanti-óceáni kutatótevékenység-sorozatába is,

amelynek keretén belül Németország a versailles-i szerződés kijátszásával igyekezett – főként meteorológiai vizsgálatok révén – minél részletesebben feltérképezni az óceáni légköri viszonyokat – hivatalosan a polgári repülés fejlesztése, valójában azonban sokkal inkább katonai felhasználás céljából.

Rendkívül érdekes az expedíció utóélete is. Németország *Neu-Schwabenland* körzetére – habár távlati szándéka egyértelmű volt – végül nem jelentett be hivatalos területi igényt, a német-norvég területi viszályra pedig a második világháború lezárása tett pontot. Abszurd módon a *Schwabenland-expedíció*, amennyire veszélybe sodorta Norvégia antarktisi pozícióit az 1930-as évek végén, a világháborút követően ugyanannyira meg is szilárdította, miután Nagy-Britannia, Ausztrália és Új-Zéland 1939. szept. 1-jén elismerte a norvég követelés jogosságát. A dátumból látható, hogy az említett országok egészen a háború kitöréséig kivártak ezzel a lépéssel, mégpedig elsősorban azért, mert korábban a norvég kormány – lehetőségeihez mérten – számos alkalommal akadályozta a Brit Birodalom antarktisi terveinek megvalósítását, s az Ausztrália fennhatósága alá rendelt régió határvonalát is vonakodott elismerni, mivel a terület nyugati partszakaszán korábban norvég felfedezések is történtek. A német fenyegetés megszűnését követően azonban megváltozott a helyzet. Nagy-Britannia 1945 után már sokkal inkább az argentin és a chilei területi követelésekkel foglalkozott, amelyek érintették a Falkland-szigetek köré szervezett brit antarktisi szektort is. Ráadásul Norvégia ekkor már az Egyesült Királyság szilárd szövetségésének számított a déli-sarkvidéki ügyekben, olyannyira, hogy 1949–1952 között közös brit-norvég-svéd Antarktisz-expedíció indult *Dronning Maud Land* területére, azzal a ki nem mondott, ám nyilvánvaló céllal, hogy felülvizsgálják az 1938/39-es német kutatóút eredményeit és végleg megszilárdítsák a norvég jogigényt a körzetre, mie-

lőtt a két latin-amerikai ország esetleg úgy gondolná, hogy a terület státusza megkérdőjelezhető.

A *Schwabenland-expedíció* éppen a váratlansága, illetve a hitleri Németország különös veszélyessége okán gyakorolt igen nagy hatást az Antarktisz politikai felosztására. Habár pusztán tudományos eredményei alapján a sarkvidékkutatás kiemelkedő eseményei között lenne a helye, a harmadik birodalom politikai-katonai ambícióitól való függetleníthetlensége miatt a második világháborút követően alig foglalkoztak vele, ezért napjainkban mindössze a félig elfeledett antarktisi kutatóutak között foglal helyet. Azonban éppen viszonylagos ismeretlensége és szerteágazó összefüggésrendszere teszi alkalmassá arra, hogy központi témaként szerepeljen disszertációmban.

„A KORMÁNYZÁS TÉRBELI, TÖRTÉNETI ÉS
TÁRSADALMI DIMENZIÓI” POLITIKATUDOMÁNYI
DOKTORI PROGRAM

BRUCKER BALÁZS

**NEMZETI ÉS REGIONÁLIS ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉS AZ
EURÓPAI PARLAMENT KÖZÖS MUNKACSOPORTJAIN
KERESZTÜL (2004–2014)**

(Konzulens:

Témaválasztás

Doktori disszertációmban a nemzeti és a regionális érdekérvényesítés lehetőségeit két közös munkacsoporton (csoportközi csoporton) keresztül vizsgálom: az egyik csoport a Nemzeti Kisebbségügyi Közös Munkacsoport, míg a másik a Rasszizmus Ellenes Közös Munkacsoport. A disszertáció az ún. „nagy” közép-kelet-európai bővítéstől, azaz 2004-től egészen 2014-ig vizsgálja meg a kérdést.

Az európai integráció tanulmányozása a jelenkori politikatudomány egyik legkedveltebb kutatási területévé vált mind hazai, mind nemzetközi szinten. A kutatók többsége azonban nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozik az Európai Parlament működési struktúrájában fontos szerepet betöltő közös munkacsoportok működésének bemutatásával, illetve az Európai Parlament (EP) struktúrájában való elhelyezésükkel. A hazai tudományos munkák közül egyedül Tuka Ágnes (Tuka, 2004) és Navracsics Tibor (Navracsics, 1998) szentel egy egész fejezetet a kérdés körülményére, azonban – a könyvük jellegéből fakadóan – erre csak korlátozottan van lehetőségük.

Mindazonáltal a külföldi (európai) szakirodalom sem bővelkedik a közös munkacsoportokkal foglalkozó írásokban. A legalaposabb elemzést a genfi egyetem kutatójának, Laurent Dutoit-nak 2001-ben megjelent *Les intergroupes au Parlement européen* (A közös munkacsoportok az Európai Parlamentben) című, 100 oldal terjedelmű írása (Dutoit, 2001) jelenti. Laurent Dutoit munkája meghatározza a kö-

zős munkacsoportok fogalmát, majd pedig bemutatja a közös munkacsoportok történetét, elhelyezkedését az Európai Parlament struktúráján belül.

Sajnos azonban ezen elemzés sem érinti a közös munkacsoportokon keresztül történő – nemzeti és regionális – érdekérvényesítés kérdését, így a disszertáció témája mindenképpen nővum a hazai és nemzetközi európai uniós kutatások terén.

A közös munkacsoportok

A közös munkacsoportok a nemzeti érdekérvényesítés egyik legkevésbé ismert eszközét jelentik.

Navracsics Tibor megfogalmazása szerint a közös munkacsoportok „*olyan, az informális és a formalitás határán álló képviselői csoportosulások, amelyek valamely közös cél érdekében tömörítik az egyébként más-más politikai csoporthoz tartozó képviselőket*” (Navracsics, 1998:116).

Általánosságban elmondható, hogy meghatározott részkérdés mentén szerveződnek. A csoport munkájában – önkéntes alapon – részt vevő képviselők politikai csoportidentitásukat háttérbe szorítva dolgoznak a közös cél elérésén (Tuka, 2004:153).

Az elérendő célok skálája rendkívül változatos lehet, kezdve a regionális kooperációtól, az etnikai kisebbségek érdekérvényesítésén át a szőlőművelésig.

A közös munkacsoportok létrehozásával kapcsolatos legfontosabb kérdések szerepelnek az Európai Parlament eljárési szabályzatában, valamint az EP kiadott egy külön szabályzatot is, amelyben ezen informális csoportközi kooperációk létrehozásának és működésének feltételeit kívánja meghatározni.

A Nemzeti Kisebbségügyi Közös Munkacsoport 1983-ban jött létre, azonban 2004-ig elsősorban a kisebbségi nyelvek oktatásának kérdésével foglalkozott. A 2004-es és a 2009-es EP-választások után ismét megalakult a kisebbségi

kérdésekkel foglalkozó munkacsoport, amelynek célja az európai uniós kisebbségi jogi normarendszer megalkotása, valamint az európai kisebbségvédelmi rendszer kiépítése lett. Jelenleg 42 európai parlamenti képviselő alkotja a csoportot. A közös munkacsoportnak jelenleg 8 (anyaországi) magyar tagja van. Emellett azonban öt határon túli magyar képviselő is részt vesz a munkájában. Tehát a 42 képviselőből összesen 13-at közvetlenül is érint a magyar kisebbségi kérdés.

Az elemzés másik tárgya a Rasszizmus Ellenes Közös Munkacsoport. E csoport foglalkozik többek között olyan – a közép-kelet-európai térség számára fontos problémával – mint a roma-kérdés. A közös munkacsoportnak 52 tagja van. Ezek közül mindössze három magyar.

Kutatói kérdések

Disszertációmban e két közös munkacsoport vizsgálatán keresztül a következő kérdésekre keresem a választ:

1. Létezik-e együttműködés a közös munkacsoportokon belül, vagy itt is tetten érhető a hazai politika bipolarizálódása (FIDESZ-MSZP, illetve jobboldal-baloldal relációban)?
2. A közös munkacsoportokon belül megjelennek-e a regionális kérdések, illetve – amennyiben igen – létezik-e regionális együttműködés?
3. Egy adott közös munkacsoport tevékenységében részt vevő képviselők mi alapján vetnek fel témákat? Állásfoglalásuk kialakításánál inkább a nemzeti és/vagy regionális érdekek dominálnak, vagy pedig a pártérdekek kerülnek előtérbe?
4. A közös munkacsoportokban való tevékenység befolyásolja-e – és ha igen, akkor milyen módon – a (parlamentari) bizottságokban és a plenáris ülésen való szavazást?

Módszertan

Dolgozatom megírása - a kutatói munka valamennyi típusában nélkülözhetetlen szakirodalom-feldolgozás mellett - az európai parlamenti képviselőkkel és asszisztenseikkel Brüsszelben/Strasbourgban és Magyarországon készített mélyinterjúkon, valamint a képviselőknek kiküldött kérdőíveken alapul.

Az interjúk elsődleges célja a közös munkacsoportok működésének megismerése az azok munkájában résztvevő magyar, határon túli magyar és külföldi képviselők szemével. Az interjúk során különös figyelmet szeretnék szentelni a különböző politikai családokhoz tartozó és különböző képviselőcsoportokban tevékenykedő magyar, határon túli magyar és külföldi képviselők álláspontjának megismerésére.

Természetesen a dolgozat megírásához egyéb primer forrásokat (a közös munkacsoportok jegyzőkönyveit, állásfoglalásait stb.) is fel kívánok használni.

A dolgozat szerkezete, főbb tartalmi egységei

Az általános bevezetést (témaválasztás, célok, a kérdéssel kapcsolatban eddig megjelent magyar és idegen nyelvű publikációk kritikai elemzése) követően dolgozatom első fejezetét a közös munkacsoportok definiálásának, működési jellemzői bemutatásának és az EP-struktúrában való elhelyezésének kívánom szentelni.

A disszertáció második fejezete a kisebbségi, míg a harmadik a rasszizmus ellenes közös munkacsoport tevékenységének elemzésével foglalkozik.

A dolgozat negyedik, egyben utolsó fejezete a nemzeti és a regionális érdekérvényesítés lehetőségeit veszi górcső alá.

Hivatkozások

- Dutoit, Laurent (2001): *Les intergroupes au Parlement européen*, Eryopa, Genève
- Navracsics Tibor (1998): *Európai belpolitika*, Korona Kiadó, Budapest
- Tuka Ágnes (2004): *Európai Parlament. A megújuló intézmény*, Dialóg-Campus, Pécs-Budapest

KOVÁCS TAMÁS

**DEMOKRÁCIA-KÉP ÉS SZUBJEKTÍV POLITIKAI
KOMPETENCIA A MAGYAR FIATALOK POLITIKAI
ORIENTÁCIÓIBAN**

(Konzulens: Kákai László)

A magyar rendszerváltást követően több empirikus elemzés is kimutatta, hogy a magyar társadalom demokrácia-értelmezésében kiemelkedő szerepet játszanak a materiális tényezők, a demokrácia szociális alapú megközelítése (Simon, 1995). A kutatások során jól elválasztható volt egymástól a magyar állampolgárokat jellemző szubsztanciális, formális és individuális demokrácia-felfogás. Az elemzések azt a tényt igazolták vissza, hogy a magyar közgondolkodásban az autoriter rendszerből a demokratikus rendszerbe való átmenet szorosan összekapcsolódott a kapitalista jólét megteremtődésével. A demokrácia első éveiben tehát „élénken élt” a Kádár-rendszer legitimációs eszköze, a politikai rendszer életszínvonal növelése által biztosított legitimitációja. A demokratikus politikai rendszer intézményi oldalának kiépülésével párhuzamosan ugyanakkor „felszínre került” a félperifériás, újkapitalista demokrácia Janus-arca. Az újkapitalista berendezkedés a fogyasztói társadalom kiépülését, a fogyasztói igények növekedését, az életszínvonal emelkedésének igényét vonta maga után, ugyanakkor a politikai rendszer gazdasági teljesítőképessége elmaradt a rendszerváltást követő várakozásoktól. A társadalmi várakozás és a valós eredmények közötti különbség a demokrácia egészének negatív megítélését eredményezte (Simon, 1995).

A rendszerváltás óta eltelt időszakban ugyanakkor felnőttek a „demokrácia gyermekei”, akiket már a félperifériás

demokrácia politikai szocializációs hatásai neveltek állampolgárokká. Az újabb kutatások ugyanakkor azt tapasztalták, hogy a fiatal nemzedék kormányzati tevékenységére vonatkozó alapigényei is jórészt a gazdasági-szociális szférával függnek össze (Laki-Szabó, 2012). A vizsgálatok azt a társadalmi valóságfelfogást tükrözik vissza, hogy a társadalom „fogyasztópolgárokból” állt és áll, akik mindössze gazdaságilag és szociálisan kötődnek az államhoz, és a politikai viszonyulást elhanyagolhatónak vélik (Fricz, 2006). A gazdasági kormányzás alacsony teljesítőképessége a demokráciával kapcsolatban elégedetlenséget okoz, mely nem a politikai, hanem a gazdasági kiábrándulásból fakad (Körösi, 1996).

A mai fiatalok egy dezintegrált, szétesett és polarizált újkapitalista demokráciában kénytelenek érvényesülni, melynek gazdasági teljesítőképessége alacsony hatékonyságon rögzül. A valóság „másik oldalán” a fiatalok életét egyre inkább „behálózó” fogyasztói társadalom áll, mely következtében egyre fiatalabb korban önállósodnak, individualizálódnak, válnak fogyasztókká (Gábor, 2007). A társadalmi folyamatok kontrasztja a fiatal társadalom körében elégedetlenséget és frusztrációt gerjeszt, melynek következménye a fiatalok radikalizációja és a politikai apátia, a kivonulási opció elterjedése. A kutatás egyrészt arra keresi a választ, hogy a pécsi középiskolás fiatalok körében milyen mélységben figyelhető meg a demokráciával kapcsolatos gazdasági-szociális elvárás, illetve az államhoz való politikai viszonyulás milyen jellemzőkkel rendelkezik.

A kutatás a következő kérdéseket vizsgálja:

- milyen a demokrácia általános megítélése a fiatalok körében?
- milyen elvárásokat fogalmaznak meg a demokrácia feladataival kapcsolatban?

- a középiskolás fiatalok körében milyen mélységben figyelhető meg a demokráciával kapcsolatos gazdasági-szociális elvárás?
- az államhoz való politikai viszonyulás milyen jellemzőkkel rendelkezik?

A kutatási hipotézisek megfogalmazása:

- A demokrácia-képben keverednek a demokratikus és antidemokratikus jegyek;
- A demokrácia tartalmi meghatározásában két felfogás elkülönülése várható, a politikai és a szociális demokrácia-kép. A kettő közül a szociális (jóléti) demokrácia felfogás dominál, melyben visszatükröződik a fiatalok paternalista gondolkodásmódja;
- A demokrácia megítélése összességében negatív percepcióban lesz megfigyelhető.

A kutatás másik fontos témája a fiatalok szubjektív politikai kompetenciájának elemzése. A modern demokratikus társadalmak fennmaradásának egyik legfontosabb tényezője az állampolgárok aktív szerepvállalása a közügyek intézésében (Kinyó, 2009). A szubjektív politikai kompetencia alacsony intenzitása a politikai részvétel csekély intenzitását vonja maga után, így minél inkább szubjektív értelemben inkompetens az egyén, annál kisebb az esély, hogy aktívan részt vesz a közügyekben (Almond-Verba, 1963). A fiatalok szubjektív kompetenciája tehát választ adhat a körükben megfigyelhető politikai apátia megjelenésére és az alacsony demokratikus részvételi szintjükre.

A szubjektív politikai kompetencia elemzése a következő felvetésekre keresi a választ:

- Mi jellemzi a középiskolás fiatalok szubjektív politikai kompetenciáját?
- Miképp viszonyulnak a politika világához?

- A közéleti részvétel milyen mértékű intenzitása jellemző rájuk?
- Milyen módszert alkalmaznak az esetleges politikai befolyásolás során?

A kutatás során a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

- a fiatalok alacsony szubjektív politikai kompetenciája jelenik meg, mely együtt jár a közéletben való részvételi igény alacsony szintjével;
- az érdekérvényesítés kapcsán az egyéni út preferálása szemben a közösségi érdekérvényesítéssel.

RÓZSA RITA

**VAJDASÁG EURÓPA FELÉ
A VAJDASÁGI MAGYAR PÁRTOK SZEREPE SZERBIA
EURÓPAI INTEGRÁCIÓJÁBAN**

A kutatás témája

Szerbia a 2000-es évet követő rendszerváltás óta elindult az Európához való felzárkózás útján, ami egyet jelent az európai integrációval. Az ország részeként Vajdaság szintén ezen az úton halad, ám mégis fontosnak tartom külön vizsgálni, hogy a tartomány magyar politikai szereplői milyen szerepet töltenek be a csatlakozási folyamatban.

A kutatás célja

A kutatás célja, hogy feltárja az uniós csatlakozás nemzeti és nemzetiségi legitimációs hátterét. Tekintettel arra, hogy a demokrácia törvényei szerint a jelenleg érvényes képviseleti jogosítványokkal rendelkező pártok tisztelt az uniós csatlakozással kapcsolatos tárgyalások és részvétel biztosítása, ezért felvetődik az a kérdés, hogy ennek a vajdasági magyar pártok képesek-e eleget tenni. Fontos kérdés az is, hogy milyen technikával és főként, milyen tartalommal zajlanak a tárgyalások. Az elmúlt évtizedben a pártok együttműködése inkább megosztó, mint konstruktív együttműködő volt. Ebben a helyzetben feltehetően sem a szerb állam, sem az uniós csatlakozásért felelős szervezetei nem tudnak konstruktív kapcsolatot építeni. Kérdés az is, hogy ebben a kérdésben a csatlakozási tárgyalásokba miként vonják be Szerbia más nemzetiségeit. Vajon a magyarok véleménye egy a sok közül az uniós kérdésekben, vagy más nemzetiségekkel összefogva érvényesítik képviseleti jogosítványukat? Egyáltalán milyen hangsúlyt kapnak a nemzetiségek a tárgyalások során?

Módszertan

A felvetett problémákhoz kötődve több kutatási és adatgyűjtési módszert alkalmaztam. Egyrészt dokumentumelemzéssel feltárom a szakanyagokból a magyar és más nemzetiségi vonatkozású uniós egyeztetés intézményrendszerét, partnereit és a csatlakozás tartalmi kérdéseit és fejleményeit. Mélyinterjút készítettem a vajdasági politikum vonatkozó témában illetékes vezetőivel, azokkal a tárgyalófelekkel, akik a csatlakozás kérdéseiben szerepet töltenek be. Konkrétan Varga Lászlóval, az európai integrációs bizottság helyettesével, Korhecz Tamással, a Magyar Nemzeti Tanács elnökével, valamint Schöpflin Györggyel, Európa Parlamenti képviselővel.

A „másik oldal” megszólaltatására pedig egy rövid kérdőíves előmérést végeztem a vajdasági magyarok körében az unióval kapcsolatos várakozásukról, az állampolgárságok értékéről.

Hipotézis

Hipotézisem szerint a vajdasági magyar pártok részvétele nem meghatározó Szerbia uniós csatlakozásában, továbbá ad hoc-jelleggel vesznek részt a csatlakozási előtárgyalásokban, nincs kezdeményező szerepük, és ezáltal nincs beleszólásuk a tárgyalások módjába, témájába és a döntések kezelésébe. Ezen felül együttműködésük nem kielégítő, ezáltal a csatlakozási menetrend kialakításában és részvételében egyáltalán nem vagy csak kis mértékben jutnak döntéshozó szerepkörbe.

További hipotézisem, pedig annak ellenére, hogy a többségi nemzet körében lényegesen visszaesett az uniós csatlakozás támogatottsága az utóbbi években, addig a magyar közösség továbbra is nagy százalék az integráció útján haladna tovább.

A kutatás ismertetése

A 2000-ben történt kormányváltás reménykeltő eredményeket hozott Szerbia számára, ám az azóta eltelt idő történései nem igazolták a várt eredményeket. Lassan megindultak az Európa felé való törekvések Szerbia kormányának szintjén, viszont több mint 10 év elteltével még mindig a tagjelöltségről tárgyal az ország, az elnyert tagság pedig még mindig csak futurisztikus képzelgésnek tűnik, ha a Vajdaságban élők véleményét kérdezzük. A kisebbségi pártok érdekérvényesítésének képességét feszegetve, úgy hiszem, a szétmorzsolódás jellemzi leginkább a vajdasági magyarság politikai képviselőit, ugyanis több pártra szakadva próbálják bevonni a területen élő magyarokat, nem is beszélve arról, hogy nem feltétlenül a kisebbségi pártok programja az, amit leginkább a vajdasági magyarok magukénak érznek.

2011 áprilisában sor került egy közös egyeztetésre a magyar civil szervezetek és politikai pártok kisebbségi vonatkozású kérdéseiről a tagjelölti státusz elérése előtt. Megállapodtak abban, hogy mindannyian fontosnak tartják az ország csatlakozását az Európai Unióhoz, mivel ez szükséges a népek megbékéléséhez. Az autonómia kérdése is napirendre került, mely igen kényes téma, hiszen a jelenlegi koszovói helyzet megnehezíti Vajdaság autonómiatörekvéseit is, mi több a magyarságot képviselő pártok között sem teljes az egyetértés. A két tartomány közti valós, releváns párhuzam nincs, mivel annak ellenére, hogy alkotmányos jogi keretei, az autonómia megszületése és jogainak megkurtítása azonos, a déli terület mentén szerzett tapasztalat nem lenne hasznosítható Vajdaság szempontjából.

A területen lévő politikai szervezetek különböző féleképpen vélekednek saját szerepükről. Az Unió csatlakozás támogatása többnyire kitűnik a pártok programjaiból, de vizsgálatomból kiderült, hogy a valóságban nem sok kérdés döntésében vállalnak szerepet. Egyetlen parlamenti párt-

ként a VMSZ-nek (Vajdasági Magyar Szövetség) van lehetősége, hogy hozzájáruljon egy-egy kérdés megoldásához.

A kutatás aktualitása

Kutatásomat e kérdések megválaszolására és annak tisztázására szánom, hogy - a nemzetiség, mint politikai és kulturális társadalmi csoport - milyen közösségi jogosítványokat gyakorolhat a csatlakozási és várhatóan a taggá válási folyamatban. A téma aktualitását pedig az utóbbi néhány hónap történései igazolták, amikor is Szerbia megmutatta, hogy képes a kompromisszumra és újszerűen közelít egy régóta húzóó probléma valós megoldása felé.

SZARKA EVELIN

KUBA AZ USA ÉS AZ EU KÜLPOLITIKÁJÁNAK ÜTKÖZŐZÓNÁJÁBAN

I. A kutatás témája

- i. Kuba: egy karibi kommunista sziget az USA és az EU külpolitikájának ütközőzónájában 1993-2013 között
- ii. Uniós jelenlét és az egyre növekvő szerepvállalás lehetséges útjai a kubai rendszerváltozás scenáriói alakításában

II. Előzmények, a kutatási téma ismertetése

Kuba nemcsak központi földrajzi fekvése és a latin-amerikaiak körében szimbolikus jelentősége miatt tölt be fontos szerepet az amerikai kontinensen, hanem egyedülálló bel- és külpolitikai vonatkozása tekintetében is. A Fidel Castro által véghezvitt forradalom az amerikai befolyás megszűnését jelentette a szigeten: ezt követően teljesen önálló, szuverén aktorként lehet jelen a nemzetközi politikában. A szocialista, majd kommunista elemek felerősödése az északi szomszéd ellenérzését, bírálatát váltotta ki, majd sorozatos ellenlépésre sarkallta az Egyesült Államok kormányait.

A Szovjetunió államalakulatának 1991-es megszűnése és a szovjet blokk szétesése nemcsak az ideológiai támogatás, illetve a gazdasági szubvenciók, segélyek és hitelek elvesztését, hanem a szovjetek karibi jelenlétének végét is jelentette Kuba számára.

Az Európai Unió nem kíván ellenséges érzületet kelteni az Egyesült Államokban egy túl markáns Kuba-politika

meghirdetésével, ám a tagállamok eltérő történelmi, kulturális gyökerei miatt az együttes fellépést illetően máig nem született konszenzus. Az egykori spanyol gyarmat értelemszerűen erősebb kötelékeket alakított ki Spanyolországgal, amelyeket a közös történelem, az azonos kulturális gyökök és a beszélt nyelv is elmélyített. Több, kis közép-kelet-európai országgal azonban megrekedt a relációk fejlesztésének folyamata. A posztoszocialista államok ugyanis a modernizáció kulcsát, a demokrácia stabilitásának garantálóját és a gazdaság piacosítása kedvező feltételeinek biztosítékát látták az EK-ben mint nagy történelmi megbékélési projektben, ezért a hirtelen rájuk szakadt szabadságot legfőbb értéknek tekintették. E szellemiséggel pedig ütközött egy kommunista állammal való – túlságosan is – szívélyes viszony fenntartása.

III. Célkitűzések

Az interdiszciplináris kutatás újszerűsége abban rejlik, hogy az Európai Unió – 1993 óta – önálló aktorként való szereplését értékeli a Raúl Castro rezsimének a világgazdaságba és a nemzetközi életbe való integrációja során. Célja az uniós *soft*, jórészt deklaratív és ineffektív 1996-ban elfogadott közös állásponttól, korlátozott együttműködéstől a 2010-es országstratégiai és nemzeti indikatív program egyes elemeinek vizsgálatáig a közösségi szerepvállalás kritikája, erősségeinek felmutatása; valamint annak bizonyítása, hogy a nagyrészt USA-függő uniós *kvázi* Kubapolitika az utóbbi dokumentum kiadásával és céljainak megvalósításával új, önálló útra lépett.

A kutatás fő törekvése, hogy az öreg kontinens *best practice*-einek ráerőszakolása helyett az egyre növekvő és egyre hatékonyabb uniós jelenlét és konstruktív, kooperációt hangsúlyozó szerepvállalás mellett érveljen.

A kutatási anyagból született publikációk alapján és az új eredmények prezentálása érdekében 2013 novemberében

monográfia jelenik meg, amely kiadvány a kubai sajátosságok ismertetésén kívül elemzi az amerikai Kuba-politika főbb mozgatórugóit, valamint atlanti szövetségének reakcióit. A legfontosabb kubai történelmi események leírása segíti a későbbi amerikai Kuba-politika megértését, valamint rávilágít a sziget által választott út egyedi jellegére. Az Egyesült Államok és az Európai Unió Kuba-relációinak felvázolása rámutat a különböző álláspontok érvényesítésének módjaira a kommunista állammal szemben; a demokrácia, az embargó, az emberi jogok és a civil társadalom kérdésköre pedig utal a két hatalom eltérő szemléletmódjára, illetve bemutatja az együttműködés területeit. Az egyes országok vagy országcsoportok bilaterális kapcsolatainak áttekintése, illetve a katolikus egyház növekvő szerepe segítséget nyújthat az amerikai és európai Kuba-politikára gyakorolt hatás megértéséhez, a kubai jövőre vetett pillantás pedig az összetett kapcsolatrendszer erősségeit és veszélyeit részletezi.

IV. A kutatás módszerének meghatározása, a szakirodalom áttekintése

Magyarországon az 1960-as évek után több évtizedes szünet következett a Kubával kapcsolatos publikációkat illetően. Az 1990-es években feléledő érdeklődés nagyrészt a történelmi jellegzetességekre, illetve a kubai kultúra, a karibi életszemlélet bemutatására, népszerűsítésére fókuszált.

Az elmúlt nyolc évben hazai kutatók napjainkban megjelent munkái, illetve az Amerikai Egyesült Államok és a spanyolajkú világ kiadványai, tehát döntően szekunder források segítségével folyt a kutatásom főbb kérdéseinek vizsgálata. Ezen tanulmányok elemzése során nélkülözhetetlen a kritikai szemlélet, hiszen mind az amerikai, mind a kubai források elemzése során meg kell tisztítani a szövegeket az ideológiai felhangtól.

Különösen fontos a szubszisztematikus megközelítés alkalmazása, a kutatás során a struktúrák vizsgálatán kívül hangsúlyt kell fektetni az egyes aktorok külpolitikai magatartásának elemzésére is. Induktív módszer alkalmazásával az egyes uniós tagállami Kuba-politikák, intézkedések és programok közös mintáit szükséges felfedezni, hogy ezekből általánosan is érvényesíthető és közösségi szinten működő elemek legyenek kiszűrhetők.

Jelen tanulmány szempontjából szükséges a kvantitatív kutatás, azaz az adatgyűjtés és a támogatási összegek beruházások hasznosságával összefüggésben készített friss és pontos nemzetközi statisztikai adathalmazok elemzése.

Különböző külföldi kutatóintézetekkel és egyetemekkel vettem fel a kapcsolatot a kutatással kapcsolatban. A jövőben elengedhetetlen egy hosszabb kubai (esetleg floridai) tanulmányút, így a primer források felhasználásával lehet bővíteni az eddig elért eredményeket. A havannai szakemberekkel való tapasztalatcserét követően célozom a helyi döntéshozók, a civil társadalmi kezdeményezések és a kubai (illetve a kubai amerikai) átlagember tájékozottságát felmérni és véleményét feltérképezni, elemezni az uniós Kuba-politikával kapcsolatban, hiszen az objektív kép kialakításához feltétlenül szükség van a másik oldal álláspontjának, céljainak, pozitív hozadékú kezdeményezéseinek, ötleteinek megismerésére is.

A témakörben megkerülhetetlen Jaime Suchlicki, José Azel, Brian Latell, Frank Calzon, Mauricio Claver, Orlando Gutiérriz, Sylvia Iriondo tudományos munkásságának elemzése. A Miami Egyetem kutatóintézetében és a FIU-n nemcsak az Európában nem elérhető munkáiknak az elemzésére nyílik mód, de személyes egyeztetésekre, közös munkára is lehetőség adódik.

V. A kutatás eredményeinek, javaslatainak tudományos használhatósága

A kutatás eredményeit összefoglaló hosszabb lélegzetű tanulmány a magyarországi szakirodalomban a rendszerváltás óta létező hiányt pótolja: az Európai Unió és az Egyesült Államok által formált, globalizálódó világban helyezi el a karibi államot.

A Kuba-politika alakítására tett, megalapozott érveléssel ellátott iránymutatása nemzetközi szempontból is jelentős lehet: a karibi állam civil társadalmát fejlesztő, képző és támogató, technikai és anyagi segítségnyújtást biztosító uniós programok ugyanis hatékonyan hozzájárulhatnak a helyi sajátosságokat is figyelembe vevő, békés kubai rendszerváltozáshoz, és egy független demokratikus jogállam, egy plurális demokrácia megteremtéséhez.

Az amerikai szakemberekkel való együttműködés ráirányítaná a figyelmet az európai szakértői hálózattal folytatott diszkusszió jelentőségére, és Magyarországot is felhelyezné a jelenkori Kuba-kutatásokat folytató államok térképére.

A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

VÖRÖS ZOLTÁN

A DÉL-KÍNAI-TENGER GEOPOLITIKAI FELÉRTÉKELŐDÉSE

A Dél-kínai-tenger jelentősége

A Dél-kínai tenger a Csendes-óceán része, jelentőségét a feltérképezés alatt álló, nagynak mondható nyersanyagkészlete illetve az Indiai-óceánnal való szomszédsága adja. A 3,5 millió km² területű tengeren keresztül zajlik ugyanis a világ tengeri kereskedelmének harmada és olajszállításának több mint fele, stratégiai fontosságú vizekké téve a Dél-kínai tengert. A tengert északról Kína, keletről Tajvan és a Fülöp-szigetek, délről Brunei, Malajzia, Indonézia és Szingapúr, nyugatról pedig Vietnám határolja, s ezen országok mindegyike területi igényvel, követeléssel jelentkezik a vizekért, illetve a többnyire lakatlan szigetekért. A tengeren ugyanis rengeteg kisebb-nagyobb sziget is található, melyek közül kiemelhető a Paracel- illetve a Spratly-szigetek – ezen képződmények nagy része noha lakhatatlan, sokszor csak néhány sziklából áll, hovatartozásukról mégis évtizedek óta vitatkoznak az érintett államok. A területi vita ugyanis nem az apró szigetek bekebelezéséről, hanem a jelentősnek mondható nyersanyagkészletek kitermeléséről szól – aki uralja a szigeteket, jogot formálhat a talapzat mélyén fekvő, becslésenként változó mennyiségű energiahordozók kiaknázására is. A legoptimistább kínai felmérések szerint ugyanis a Dél-kínai tenger régiójában több mint 200 milliárd hordónyi olaj és legalább 200 milliárd m³ földgáz található, s bár a nyugati szakértők kételkednek a tartalékokkal kapcsolatos iménti adatok hitelességében, az olajkitermelés napi 1,5-2 millió hordós volumene reálisnak tűnik. Márpedig a régió abszolút nagyhatalmának számító Kína folyamatosan növekvő gazdasága rá van szorulva a nyers-

anyagra, s Peking nem csupán a talapzati ásványkincsek kitermelését tűzte ki célul, hanem a tenger szinte teljes ellenőrzését is: egyrészt biztosítva kereskedelmi útvonalainak biztonságát, másrészt kizárólagos jogot formálva a Dél-kínai-tenger mélyén található nyersanyagok hasznosítására.

Kína Kapuja

Kína olajfogyasztása 7,5%-kal nő évente, hétszer olyan gyorsan, mint az Egyesült Államoké, saját szükségleteinek kielégítése kapcsán ugyanakkor korlátozottak képességei, tekintve, hogy rendkívül kevés olajkészlettel rendelkezik. Az ország 1993 óta nem tudja fedezni fokozódó igényét, importra szorul, s egyre inkább függ a külföldi olajtól. Jelenleg körülbelül 9,4 millió hordóra tehető Kína napi kőolajfelhasználása, melyből megközelítőleg 6 millió hordót külföldről, elsősorban a Közel-Keletről, Afrikából, Közép-Ázsiából és Oroszországból importál. E függőség a jövőben elkerülhetetlenül növekedni fog.

Elsősorban ennek okán vált tehát kiemelt jelentőségűvé a Dél-kínai-tenger kérdése Peking számára: nem csupán a kőolaj-éhség csillapításának lehetőségével kecsegtet a tenger, hiszen az ország fő kereskedelmi útvonala is azon halad át egyúttal. Az afrikai partoktól és a Közel-Keletről érkező, az Indiai-óceánon és a Malacca-szoroson keresztülívelő, Kína hatalmas kőolajimportjának 80%-át adó hajóút a Dél-kínai-tengeren át éri el a kínai partokat, kikötőket. A tenger és egyúttal a régió tehát nem csupán mint nyersanyaglelőhely tölt be fontos szerepet Kína külpolitikájában, hanem valójában az ország kapujaként a világkereskedelemre nyit ajtót.

Peking, felismerve a vizek fontosságát és reménykedve a nyersanyaglelőhelyek gazdagságában már 1992-ben egyoldalúan deklarálta a tenger feletti teljes uralmát, előrevevítve a szigetekért és nyersanyag-lelőhelyekért folyó területi vita elhúzódsát, s a diplomáciai bonyodalmakat.

A területi viták és egyezmények

A tengert és a két fő szigetcsoportot övező területi viták évtizedekre nyúlnak vissza, s megoldást jelentő egyezmények a mai napig nem születtek az érintett felek között. Miközben Kína, Tajvan és Vietnám a tenger feletti teljes ellenőrzést követeli, addig a többi állam (Fülöp-szigetek, Malajzia, Brunei és Indonézia) az ENSZ 1994-ben hatályba lépett tengerjogi egyezményére (UNCLOS) hivatkozik, s az alapján követeli bizonyos részterületek felett szuverenitását. Az UNCLOS minden part menti ország számára garantálja a jogot, hogy halászati és nyersanyag-kitermelési (vagy bármilyen egyéb más gazdasági) tevékenységet folytasson, illetve szervezzen meg egy 200 tengeri mérföld szélességű, kizárólagos gazdasági övezetben (Exclusive Economic Zone – EEZ). Ugyanakkor a helyzet megoldásához az ENSZ tengerjogi egyezménye minden bizonnyal nem elégséges, a végső rendezést csakis a felek együttműködése segítheti elő. Peking 1992-ben nyilvánosságra hozott egyoldalú deklarációja azonban nem ösztönözte a párbeszéd kialakulását, sőt az évtized folyamán Kína számos, más államok által is követelt szigetet foglalt el. A vita tematizálását végül a politikai-gazdasági értelemben egyre jelentősebbé váló ASEAN vette át az egyes tagországoktól, a rivalizáló államok tehát megkíséreltek közös nevezőre jutni Kína politikájával szemben. Noha a megoldást látótávolságba helyező egyezmény nem született meg, főként a bilaterális szerződésekben gondolkodó Peking miatt, az érintett országok közeledése mégis lendületet kapott a gazdasági kooperációkon keresztül.

Felértékelődés és konklúzió

Kína elszántan fejleszti haderejét, s mélyvízi haditengerészetét, hogy regionális és gazdasági nagyhatalomként tengeri erővel is rendelkezzen. A tengerekre való kijutása, s ezzel párhuzamosan fő kereskedelmi útvonalainak védelme, továbbá stabil jelenlétének fenntartása a válságpontok közelében viszont a Dél-kínai-tenger (és ezzel együtt a szorosok) szabad átjárhatóságának függvénye. Kritikus pont, mely nem csupán a nyersanyag-éhség csillapításában játszhat fontos szerepet, de szabad hajózhatósága az ország gazdaságának, kereskedelmének legfontosabb feltétele is. A feltörekvő Peking legkomolyabb külpolitikai kihívása tehát a térség viszonyainak kezelése, a külső hatalmak jelenlétének háttérbe szorítása, illetve a térség államainak saját érdekszférájába való vonása. Ehhez azonban elengedhetetlen a megegyezés, együttműködés az érintett államokkal és akár az olaj-kitermelés megosztása a felek között. Ellenkező esetben Kína könnyen egy ellenséges gyűrűvel találhatja szembe magát, mely Indiától Indonézián át egészen Dél-Koreáig tart, megakadályozva az ország kijutását a tengerre.

Felhasznált irodalom

Asia Times (2012): Great game in the South China Sea. Asia Times.

http://www.atimes.com/atimes/Southeast_Asia/ND17Ae01.html

EIA (2008): South China Sea. US Energy Information Administration. <http://205.254.135.7/countries/regions-topics.cfm?fips=SCS>

Guan, Ang Chen (1999): The South China Sea Dispute Revisited. Institute of Defence and Strategic Studies. Working Paper.

<http://www.rsis.edu.sg/publications/WorkingPapers/WP04.pdf>

Thuy, Tran Truong (2011): Recent Developments in the South China Sea: Implications for Regional Security and Cooperation. Center for Strategic and International Studies. http://csis.org/files/publication/110629_Thuy_South_China_Sea.pdf

Vörös Zoltán (2010): Kína: Északi célok – déli dilemmák. In.: Glied Viktor – Nagy Roland (szerk.): Függsben – Kényszerpályán a jövő? Publikon Kiadó, Pécs.

Tarrósy István (2011): Kelet-Afrika a fejlődés útján – A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebbről. Publikon Kiadó, Pécs. p. 27.

NÉPRAJZ – KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA DOKTORI
PROGRAM

BÁBA SZILVIA

A TENGEREN TÚLI MAGYAR DIASZPÓRA

A kárpát-medencei magyarságra jellemző Kányádi Sándor vers sora: „Vagyunk, amíg lenni hagynak, se kint, se bent, mint az ablak.” *Ám a diaszpóra problémája más: felszívódik a szabadságban.* A címben jelzett témakörben, a kutatásaim során történeti munkákat tekintek át, mai szakirodalmi elemzéseket végzek. Mindezek empirikus kiegészítése a statisztikai analízis és a diaszpórában élők egy mintájának sajátos megkérdezése: *kérdőíves felmérést és mélyinterjúkat készítettem és készítek. Többek között azt vizsgálom: létezik-e kettős és többes identitás, van-e magyar identitás magyar nyelvismeret nélkül. Arra is keresem a választ, hogy a magyar hatóságok, intézmények, non-profit szervezetek és az egyházak hogyan segíthetik a diaszpóra tovább-élését, az identitás megőrzését.*

Kutatásom személyes háttere

A Magyar Kultúra Alapítvány jogutód nélküli megszűntetéséig (2011. július) gyakorlati munkám volt a *vállalkozói* és a magyar–magyar párbeszédet szolgáló *alapítványi* rendezvények tartalmi és szervezési *összehangolása*. Az alapítványi munka ausztráliai, új-zélandi, amerikai, kanadai programjainak felelőseként megtiszteltetést és nagy tapasztalatot jelentett az, hogy részt vehettem és előadhattam Ausztráliában, Új-Zélandon, Kanadában és az USA több városában, *magyar identitás témájú találkozók*on és *konferenciák*on. A különböző fórumokon publikált írásaimmal is készültem arra, hogy kutatásokkal megalapozott, személyes, gyakorlati tapasztalataimat disszertációban foglaljam össze.

Disszertációmban értelmezem a kulcsfogalmakat: kultúra, multikulturalizmus, migráció, emigráció, diaszpóra, identitás.

Eddig már áttekintettem a diaszpóra történetét: egy nulladik és további hét kivándorlási hullámot tárgyalok.

Azért nevezem *nulladiknak*, mert ez ugyan nem volt tömeges, de mégis kivándorlás volt és néhányuknak jelentős szerepe volt Amerika fejlődésében. *Az 1849. augusztus 13-i világi fegyverletétel és az 1867-es kiegyezés között, politikai okokból, tömegesen menekülőket megelőzően, csak néhány kalandvágyó vándor élt Amerikában.*

Az első kivándorlási hullám

Az 1849. augusztus 13-i világi fegyverletétel és az 1867-es kiegyezés között megközelítőleg 3-4 ezer magyar menekült el hazájából, a politikai megtorlás elől. Többségük Nyugat-Európába, de döntően az USA-ba és Ausztráliába.

A második kivándorlási hullám

Trianon előtt, 1867 után, tehát a kiegyezést követően, elsősorban a nehéz megélhetés miatt, főleg észak-keletről (Sáros, Borsod, Ung, Zemplén, Hajdú, Szabolcs megyékből) vándoroltak ki tömegek, döntően az Amerikai Egyesült Államokba. Az 1870-es években, az USA-ban, komoly igény volt a munkásokra a bányászatban és az acéliparban, ezért toboroztak kétkezi munkásokat; 1867-től 1914-ig, főleg az USA-ba, több mint 2 millióan vándoroltak ki.

A harmadik kivándorlási hullám

Trianon után, a II. világháború előtt politikai, világnézeti és egzisztenciális okokból vándoroltak ki, részben a polgári értelmiség soraiból, valamint a magyarországi zsidóság egy kis hányada; ők döntően az USA-ba. Az 1920-as években

kb. 100 ezren vándoroltak ki; ekkor a fő célpont Kanada lett, ott mintegy 70-80 ezren telepedtek le.

Latin-Amerikába, főleg Brazíliába, Argentínába, de Kubába és Mexikóba is számottevően menekültek, elsősorban a határon túlra került térségekből: Felvidékről, Erdélyből, Vajdaságból. Az I. világháború befejezése után Délvidékről és a Mura mentéről mentek a magyarok Ausztráliába.

A negyedik kivándorlási hullám

A második világháború után, az USA-ba kb. 21 ezer, Kanadába kb. 15 ezer, Ausztráliába kb. 15 ezer volt a kivándorlók száma. A magyarok első nagyobb kivándorlási hulláma Ausztráliába tehát az 1948-1953 közötti időszakban kezdődött. Fő célpont, a munkalehetőségek függvényében, Adelaide, Melbourne, Newcastle, Perth, Sydney volt. Latin-Amerikába is közel 20-25 ezren érkeztek a II. világháború után. A tömeges emigráció célországai Venezuela, Argentína, Brazília voltak.

Az ötödik kivándorlási hullám

1956 ősze és 1957 tavasza között közel 200 ezren léptét át a határt. Döntően szakmailag jól képzett fiatalok, egyetemisták. Az USA-n és Nyugat-Európán kívül Latin-Amerikába, döntően Brazíliába, Argentínába, Venezuelába, Chilébe kb. 4 ezren mentek.

A hatodik kivándorlási hullám

1957-1990. között mindig esemény volt, ha valaki disszidált; különösen az 1960-70-es években sokan hagyták el így az országot. A rendszerváltások éveiben, 1989-1990-ben, Romániából is sokan elmentek Ausztráliába, az USA-ba.

A hetedik kivándorlási hullám

Ma is van kivándorlás a jobb jövő, a jobb megélhetés reményében. Ám napjainkban Ausztria, Németország és Nagy-Britannia a kivándorlási célterület. A tengeren túlra menők rejtőzködve élnek, nem a szakmájukban dolgoznak. Az új bevándorlók egy része szeretne minél előbb asszimilálódni. Azonban vannak olyanok is, akik továbbra is fontosnak tartják magyar nemzeti identitásukat és részt vesznek a helyi magyar szervezetek, egyházak életében.

A történeti háttér elemzése azért szükséges, mert ezeknek a kivándorlási hullámoknak, okozati eltéréseknek nagyon komoly következményei vannak a mai asszimiláció, magyarságtudat és a Magyarországhoz való viszony dimenzióiban. Tehát sem az emigráció, sem a disszidensek csoportja nem homogén és a sokszínűség az utódokra igencsak jellemző.

A magyar identitás megőrzésének a tengeren túlon fontos fórumai: az egyházak, a cserkészlet, az iskolák, a klubok, a magyar házak, az egyesületek, a szövetségek, a könyvtárak, a múzeumok, a sajtótermékek, a (nép)tánc-, ének- és színjátékos csoportok, az (anya)nyelvhasználat, a rendezvények. Ezeket is részletesen tárgyalom a disszertációmban.

A Nemzeti Kulturális Alap Közművelődési Szakmai Kollégiuma által támogatott kutatás keretében szisztematikusan feldolgoztam a más forrásokban meglévő címtárakat és kapcsolatrendszereket szisztematizáltam. Tehát nem csupán egy aktualizált, válogatott címtár összeállítását végeztem el, hanem a tevékenységek lényegét is jelző, annotált útmutatót készítettem. Ez a kérdőíves felmérés adatbázisát képezi. Az adatfelvétel 2011. december 01. és 2012. június 30. között történt.

Most kezdem el a fókuszált mélyinterjúkat azon szervezetek vezetőivel, akik éppen a most zajló, III. Magyar Világta-

lálkozó alkalmából itthon vannak. Továbbá erre az 1000 egységet tartalmazó adatbázisra kiküldöm magyar és angol nyelven a kérdőívet. *Többek között azt vizsgálom: létezik-e kettős és többes identitás, van-e magyar identitás magyar nyelvismeret nélkül. Arra is keresem a választ, hogy a magyar hatóságok, intézmények, non-profit szervezetek és az egyházak hogyan segíthetik a diaszpóra továbbélését, az identitás megőrzését.*

Kutatásaim során elemzem továbbá a magyarországi intézményes törekvéseket az 1900-as évektől, amelyek korántsem csak a mindenkori kormányt jelentik; tehát figyelembe veszem az egyházak, a nem hivatalos civil szerveződések, majd a non-profit szervezetek munkáját is. Már felmértem a jelenlegi kormányzati törekvéseket és a diaszpórával foglalkozó hazai intézményeket.

A disszertációmban részletesen tárgyalom a gazdasági dimenziók elméleti hátterét, a Magyarországról kimenő tényleges és várt anyagi támogatások rendszerét és lehetőségeit, a kintről haza érkező támogatásokat, a beérkező múkincseket és más vagyont. Áttekintem a tárgyi és szellemi kulturális hagyatékot, valamint a megszűnő intézmények épületei és vagyona témaköröket is.

Javaslatok

A Ph.D. disszertációm utolsó fejezetében a kutatásaim eredményeinek összefoglalásán túl szeretnék javaslatokat megfogalmazni az együttműködés, az identitás megőrzésének lehetőségeire.

BERTA JÁNOS¹

**A HETVENES ÉVEK MAGYAR
DOKUMENTUMFILMJÉNEK TÁRSADALOMTÖRTÉNETI
OLVASATA EGY PÉLDÁN KERESZTÜL - A
NEVELÉSÜGYI SOROZAT TÁRSADALOMTÖRTÉNETI
ELEMZÉSÉNEK LEHETŐSÉGE²**

(Konzulens: Kuti Klára)

A hetvenes évek elejének dokumentumfilm-készítése azt a célt fogalmazta meg, hogy a társadalmi folyamatokat egyszerűre feltérképező, leíró és értelmező módon ismerje meg és ismertesse meg a nézőkkel. A leginkább a Balázs Béla Stúdióban kibontakozó filmkészítési szemlélet alapját az 1969-ben közzétett *Szociológiai filmcsoportot!* című kiáltvány adja. Ebben fogalmazódik meg az alapgondolat, hogy a filmkészítés módszertanát társadalomtudományi, elsősorban szociológiai módszerekkel kell párosítani annak érdekében, hogy a „társadalmi valóság” filmmel történő megismerése hitelesen valósulhasson meg.

A kiáltvány célkitűzésének leginkább megfelelő filmkészítési módnak a nagyobb lélegzetű filmszociográfiák tűnnek. Ezeket a filmeket hosszas, hónapokig tartó „terepmunka” előzte meg, amelynek eredménye a téma alaposabb megismerése és a kiválasztott szereplők nyomon kö-

¹ A tanulmány írásakor a szerző az OTKA K81120 sz. (Egyén és közösség változó terekben...) program résztvevőjeként kutatási támogatásban részesült.

² A kutatás a TÁMOP 4.2.4. A/1-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

vetése lett. A filmmel történő megismerés is megvalósult a filmkészítés, illetve a befogadás során. Egyfelől azáltal, hogy a filmkészítők – a hosszú együttlétnek köszönhetően – maguk is folyamatosan ismerték meg a különböző szituációkat, és ezt a megismerést sikeresen közvetítették a befogadó felé. Másfelől azáltal, hogy a kamera olyan szituációkban is jelen lehetett, amelyek révén közvetlenebb betekintést nyújthat a film az egyes emberek mindennapjaiba, olykor olyan mértékű intimitást kölcsönözve a vásznon látott jeleneteknek, amelyekre korábban nem volt példa.

A filmek alapvetően olyan kérdéseket, az élet olyan területeit kutatták, amelyeken keresztül – legalábbis a filmkészítők szándéka szerint – leírhatók a (társadalmi) élet folyamatai. Ezek a megoldások gyakran párosultak a fennálló rendszer finom, olykor szinte láthatatlan kritikájával. A sokféle téma közül kiemelkedik az oktatás, a nevelés, tágabb értelemben véve az ifjúság, az ifjúságpolitika kérdése. Magyarországon az oktatás, az iskola helyzete mindig is kiemelt beszédtemának, fontos területnek számított. Továbbá Magyarország szocialista történetében az oktatás ideológiai színezetet kapott, világnézeti nevelésként tekintettek rá, így politikai szempontból is kitüntetett területnek számított. Mindemellett a filmesek úgy tekintettek (többek között) az iskolára, mint egy olyan helyszínre, ahol kicsiben modellezhetők az országra jellemző viszonyok, hatalmi játszmák. Ennek a három tényezőnek a függvénye is, hogy a hetvenes években olyan gyakori téma az oktatás, nevelés és az ifjúság helyzete.

A hetvenes évek első felében a *Nevelésügyi sorozat* emelkedik ki a fent vázolt dokumentumfilmek terméséből. A *Nevelésügyi sorozat* öt részében egy ötgyerekes pedagógus házaspár mindennapjait, családi konfliktusait, a családapákettétörténetét karrierjét, a gyerekek (akik közül négyen szintén pedagógusok vagy azok lesznek) boldogulását vagy éppen kudarcait követhetjük nyomon. A film alkotói egy évig tar-

tó elméleti felkészülés után további egy évig forgattak – közben megismerték az oktatással kapcsolatos legújabb vizsgálatok eredményeit, a tanárképző főiskolák közegét, illetve pedagógusok mindennapjait, mielőtt kiválasztották volna a film főszereplőit, a mezőkövesdi Bujáki-házaspárt és gyermekeiket.

Formailag a film egyrészt az egyes, hétköznapi szituációk megfigyeléséből, másrészt a szereplőkkel készített interjúkból épül fel. A film folyamán megismerjük a család tagjait, mindennapi szükségleteiket olyan részletekig, hogy pl. miként osztják be a havi jövedelmet – ez egyfelől a szociológiai szemlélet eredménye, másrészt annak felvillantása, hogy milyen szigorú költségvetéssel kellett '73-ban gazdálkodnia egy pedagóguscsaládnak. A filmben ugyanakkor fény derül magánéleti titkokra, érzelmileg megterhelő eseményekre (pl. a feleség és a férj ellentmondásos viszonyára és egymáshoz való hűségére, vagy az érettségi előtt álló lány konfliktusaira), vagy éppen olyan jelenetekre, amik amúgy a nyilvánosság előtt titokban maradtak volna (mint pl. egy fegyelmi tárgyalás képei). Úgy tűnik, hogy a film – epikus szerkezetének is köszönhetően – kerüli a hatásvadász, hatáskeltő részeket, ami a hosszas megfigyelésre építő formának köszönhetően sikerül is, bár néha az epikus jellegű elbeszélést, a mindennapok megfigyelését és az interjú-szituációk egyszerűségét drámai jelenetek tarkítják – ilyen a család fő karrierjének fordulópontjairól tett szenvedélyes vallomása; a feleség kifakadása a múltbéli csalódásokkal kapcsolatban; vagy az egyik lánygyermek és férje meglehetősen feszült kapcsolatának bemutatása. Az ilyen, hosszabb lélegzetű filmek egyrészt egy-egy karakter vagy család mindennapjaira koncentrálnak, és a filmezettek és filmesek már-már baráti viszonya kihat a film egészére, és az alkotás őszintébb képet mutat a hősök mindennapjairól. Egyszerre látjuk magát az embert, a szakmát és a szakmai helytállást, illetve a mindennapok problémáit. Ez a sajátos technika

annak is köszönhető, hogy a filmesek és filmezettek barátsága révén a filmek szereplői felvállalják konfliktusaikat, mindennapi gondjaikat. Ezeknek a jeleneteknek a révén egyrészt a korra jellemző, tipikus szituációkkal találkozhatunk, másrészt pedig lehetőségünk nyílik a mindennapok közegének megismerésére, pontosabban a mindennapokba való betekintés révén a korszak egy sajátos szempontú ábrázolásával találkozunk.

Ezek a filmszociográfiák a mindennapok egyszerűségét és tapasztalatát kiaknázva lehetőséget nyújtanak a társadalom mikroszintű megismerésére, elemzésére. Egyszerre több réteget ismerjük meg az adott társadalomnak. Egyfelől a filmben az oktatásügy elébe családi drámák, konfliktusok kerülnek, ami így csak az ember (és a társadalom) megismerése apropójának tűnik. Az emberi sors drámái, konfliktusai mellett az adott korra jellemző sajátosságokra is fény derül. Vagyis megismerjük a család mindennapjait, konfliktusait, ugyanakkor a családon keresztül az iskola életébe, működésébe is beelátunk. Ez a tudásunk, illetve az ábrázolásnak ez a rétege hamar másodlagos jelentésekkel bővül, és közvetve a magyarországi viszonyokkal, a nagyobb társadalmi struktúrák működésével ismerkedhetünk meg.

Az aprólékos megismerésnek ez a módja azonban olyan terjedős filmeket, több részes filmsorozatokat eredményez (maga a *Nevelésügyi sorozat* kb. ötször 90 perc terjedelmű), amelyek egyfelől kizárják a moziban való vetítés lehetőségeit, másfelől néhány ilyen film megtekintése magával hozhat egyfajta ellenállást a befogadóban. Vagyis a filmek formája képezi a megismerés gátját a befogadó számára. Hiszen már a hetvenes években sem mindig nyílt lehetőségük az embereknek elmélyedni ezekben a filmekben. Ezt a problémát megoldandó a kor filmesei a filmklub mozgalom kihasználásán alapuló, a közönségtalálkozókat kiaknázó „társadalmi forgalmazás” gyakorlatát kívánták bevezetni,

ami azonban, néhány alkalom kivételével nem valósult meg. A terjesztés lényege az volt, hogy a filmeket levetítik bizonyos csoportoknak (sok esetben szakmabelieknek, pl. pedagógusoknak), és a filmnézés után társadalmi vitában tárgyalják meg a filmben látottak saját tapasztalatait. Azonban a módszer hamarosan kifulladt.

Összességében az ilyen típusú szemlélet mentén készült filmek alkalmasnak bizonyulnak a társadalmi viszonyok személyes átélhetőségének, a politikai mechanizmusok mikroszintű megjelenésének megismerésére, illetve egy mikroperspektívájú társadalomtörténeti vizsgálat kibontására.

SZIGETI ESZTER

SZUBKULTÚRA, SZCÉNA VAGY ÉLETSTÍLUS? A HIPSZTER JELENSÉG VIZSGÁLATA

(Konzulens: Farkas Judit)

A kutatás tárgya

Kutatásom során a kortárs közösség-szerveződéssel, a posztmodern szubkultúrákkal kapcsolatos problémák bemutatásával foglalkozom a magyarországi hiphop jelenség vizsgálatán keresztül. A kortárs hiphop stílus az ezredforduló környékén jelent meg az Egyesült Államokban, hazánkban először 2010 táján tűntek fel az első hiphoperek.¹ Mivel egy erősen fogyasztásorientált irányzatról van szó, kutatásom alkalmas a stílus sajátosságainak elemzésén túl a marketing, a piac és a fogyasztás szubkulturális életben betöltött szerepének bemutatására, valamint a szubkultúra fogalmának újragondolása is.²

A magyarországi hiphop jelenség vizsgálatának egyik fontos kérdése, hogy Magyarországon milyen fogalmi, elméleti keretben értelmezhető az irányzat. A címben tudatosan használom a *jelenség* kifejezést, mert bár kutatásom a posztmodern szubkultúra-kutatás hagyományaihoz kapcsolódik, közel sem biztos, hogy egy szubkulturáról van szó. Az Egyesült Államokban szubkulturaként tekintettek, tekintenek rájuk,³ de hazánkban ez nem ilyen egyértelmű.

¹ A hiphop stílusról bővebben:

Szigeti Eszter: A hipster szubkultúra Magyarországon. In Guld Ádám-Havasréti József: *Zenei szubkulturák médiareprezentációja* Gondolat, Budapest-Pécs 2012. 172-185.

² A *szubkultúra* fogalom definiálásának problémáiról, valamint a szubkulturális elemzés korszakairól lásd: Kacsuk Zoltán: Szubkulturák. poszt-szubkulturák és neo-törzsek. *Replika* (53), 2005. 91- 109.

³ Greif, Mark (2010): What was the Hipster? *New York Magazine*.

Az irányzatnak vannak természetesen jellemző sajátosságai, mint más közösségek stíluselemeinek tartalom nélküli utánzása, az exkluzív fogyasztás, a giccs imádata vagy a folytonos irónia; nincsenek azonban sajátosan jellemző közösségi tevékenységeik. Felmerül tehát a kérdés, hogy mi is valójában a hiphop jelenség? Szubkultúra, szcéna, vagy életstílus?

A jelenség értelmezése

Hodkinson szubkultúra definíciója szerint a szubkultúra lényege egyfajta kulturális szubsztanciában ragadható meg, amelynek négy eleme van. Az első a *következetes jellegzetesség*, amely az ízlések és attitűdök hasonlóságára utal a szubkultúra résztvevőinek körében. Ezt követi az *elkötelezettség* a szubkultúrával szemben, majd a közös *identitás*, végül pedig az *autonómia*, amely a tömegmédiától való függetlenségre utal.⁴ A hiphop esetében megfigyelhető a következetes jellegzetesség, hiszen hasonlóan néznek ki, hasonló dolgokat kedvelnek, valamint az online színtéren való folyamatos jelenlétnek köszönhetően teljesül az autonómia kritériuma is. Azonban eddigi megfigyeléseim alapján elköteleződésről és közös hiphop identitástudatról nem beszélhetünk a jelenség kapcsán. Úgy tűnik tehát, hogy eddigi ismereteim, illetve a szubkultúra hodkinsoni értelmezése alapján a hiphop jelenség Magyarországon nem nevezhető egyértelműen szubkultúrának. Alkalmasnak tűnhet a hiphop definíálására a Benett és Peterson által megalkotott *színtér* fogalom is, amely sokkal megengedőbb, tágabb értelmezési keretet nyújtó definíció, azonban elsősorban zenei preferencia alapján szerveződő közösségek

<http://nymag.com/news/features/69129/> (2011.07.09.)

⁴ Kacsuk Zoltán: Szubkultúrák. poszt- szubkultúrák és neo-törzsek. *Replika* (53), 2005. 107-108.

értelmezésére használatos⁵, ez pedig a hipszterekről nem mondható el. Harmadik alternatívaként felmerülhet még az *életstílus* fogalma, amelyet Andy Bennett Chaney-ra hivatkozva úgy értelmez, hogy a kifejezés „az arra irányuló érzékenységet írja le, hogy az egyén bizonyos javakat és fogyasztási mintákat kiválasszon, illetve hogy ezen kulturális erőforrásokat az önkifejezés módjaiként megjelenítse.”⁶ A három definíciós lehetőség közül az életstílus látszik a legtalálhatóbb fogalmi keretnek, azonban ez sem tökéletes, hiszen ez nem feltételez közösséget, inkább pusztán individuális választásokat, a hipszterekben azonban mégis van valami közös jellemző, amely nem véletlenszerű azonos választásokon alapul. Részben mindegyik definícióval azonosítható a jelenség, de egyik sem nyújtja annak pontos meghatározását. Hogyan definiálható tehát a hipszter jelenség? Mit értünk egyáltalán hipszter jelenség alatt? A stílus tényleges képviselőit, vagy egy, a tömegmédiá által generált képet? Kutatásom során többek között ezekre a kérdésekre keresem a választ.

Módszerek

A posztmodern közösségek vizsgálata során a néprajzi és kulturális antropológiai módszertani hagyományok jól kombinálhatóak a médiatudomány elemző módszereivel. A kutatás legfontosabb módszerének az antropológiai terepmunkát tekintem, amelyet félig strukturált interjúkkal, mentális térképek készítésével, médiareprezentációs elemzéssel, valamint a jelenséget övező diskurzus kérdőíves vizsgálatával egészítek ki. A terepmunka jelen kutatás esetében eltér a hagyományos értelemben vett antropológiai terepmunkától, hiszen nincs egy adott közösség, ahová beköltözhetnék, amelynek mindennapi cselekvéseiben aktí-

⁵ Tófalvy Tamás: Zenei színterek és online közösségi média. A szubkultúráktól a műfaji színterekig. In Tófalvy Tamás – Kacsuk Zoltán – Vályi Gábor (szerk.): *Zenei hálózatok*. Budapest, L'Harmattan, 2011. 11-36.

⁶ Bennett, Andy: Szubkultúrák vagy neo- törzsek? *Replika* (53), 2005. 135.

van részt vehetnék. A terepmunka ebben az esetben leginkább a hiphoperek által kedvelt helyek, rendezvények rendszeres látogatását, a velük beszélgetéssel eltöltött lehető legtöbb időt jelenti. A többféle módszer együttes alkalmazását azért tartom célravezetőnek, mert egy igen sokrétű jelenségről van szó, amely nem pusztán a hiphop stílus képviselőin keresztül konstituálódik. A többségi média, illetve a mainstream társadalom a jelenség képviselőivel párhuzamosan kialakított egy hiphop képet, amely véleményem szerint nem mindig egyezik a hiphoperek által önmagukról kialakított képpel, elképzelésekkel. Tovább árnyalja a jelenséget, hogy a *hiphop* kifejezés az online színtéren évek óta szitokszónak minősül és sok esetben a konkrét stílustól függetlenül használják, vagy éppen a hiphoperek használják szintén szitokszóként egymásra. Úgy gondolom, hogy ezt a többrétű hiphop-értelmezést, valamint konkrétan magát a stílust és annak társadalmi lenyomatát csak a fenti módszerek együttes alkalmazásával lehet igazán mélyrehatóan megismerni, elemezni.

Hipótezis

A posztmodern korban olyannyira megnő az online színtér szerepe, hogy az internet válik az egyes szubkultúrák, stílusok legfőbb reprezentációs és önreprezentációs közegévé. Úgy gondolom, a hiphop jelenség tökéletesen példázza az online színtér jelentőségét a kortárs szubkulturális életben, hiszen az internet hatékonyan működik közre a stílus terjedésében, illetve más, kortárs irányzatokhoz hasonlóan a tagok közötti kapcsolattartásban is kiemelkedő szerepet játszik. Hipótezisem szerint a „hiphop jelenség” két, egymással ellentétes dinamikát jelöl: létezik egy bizonyos *megélt* hiphopperség, amelyet a jelenség képviselői reprezentálnak, illetve létezik egy *kívülről strukturált* hiphop kép, amelyet a mainstream társadalom és a média generál.

Összegzés

Disszertációm célja egy olyan, a posztmodern közösség-szerveződés legfőbb attribútumait magán viselő jelenség elemző bemutatása, amely szélesebb társadalmi diskurzus tárgyát képezi, így egyszerre vizsgálható maga a hipszter stílus, annak reprezentációja és önreprezentációja, valamint társadalmi lenyomata. Úgy gondolom, a hipszter jelenség vizsgálatán keresztül közelebb kerülhetünk a marketing, illetve a piac szubkulturális életben betöltött szerepének pontosabb megismeréséhez, illetve a szubkultúra fogalom kortárs jelentéseinek megértéséhez.

Irodalomjegyzék

Benett, Andy: Szubkultúrák vagy neo- törzsek? *Replika* (53), 2005. 127-143.

Greif, Mark (2010): What was the Hipster? *New York Magazine*.

<http://nymag.com/news/features/69129/> (2011.07.09.)

Kacsuk Zoltán: Szubkultúrák. poszt- szubkultúrák és neo-törzsek. *Replika* (53), 2005. 91- 109.

Szigeti Eszter: A hipster szubkultúra Magyarországon. In Guld Ádám -Havasréti József: *Zenei szubkultúrák médiareprezentációja* Gondolat, Budapest-Pécs 2012. 172-185.

Tófalvy Tamás: Zenei színterek és online közösségi média. A szubkultúráktól a műfaji színterekig. In Tófalvy Tamás - Kacsuk Zoltán - Vályi Gábor (szerk.): *Zenei hálózatok*. Budapest, L'Harmattan, 2011. 11-36.